

LOOMING

Eesti

Kirjanike Liidu

kuukiri

3

Märts 1992

*Hando Runneli, Aleksander Suumani, Harri Kingo
ja Ahti Selleri luulet.*

Mati Unt Tere, kollane kass. Katkend.

Mats Traat Minge üles mägedele. VI jagu.

J. F. de La Harpe Jacques Cazotte'i ettekuulutus.

Väljavõtteid Johannes Semperi Päeva ja öö raamatust.

Olev Remsu 1991. aasta proosast.

Mihkel Mutk Eesti ajakirjanduse muutumisest.

Evald Laasi Soome Talvesõda ja Eesti erapooletus.

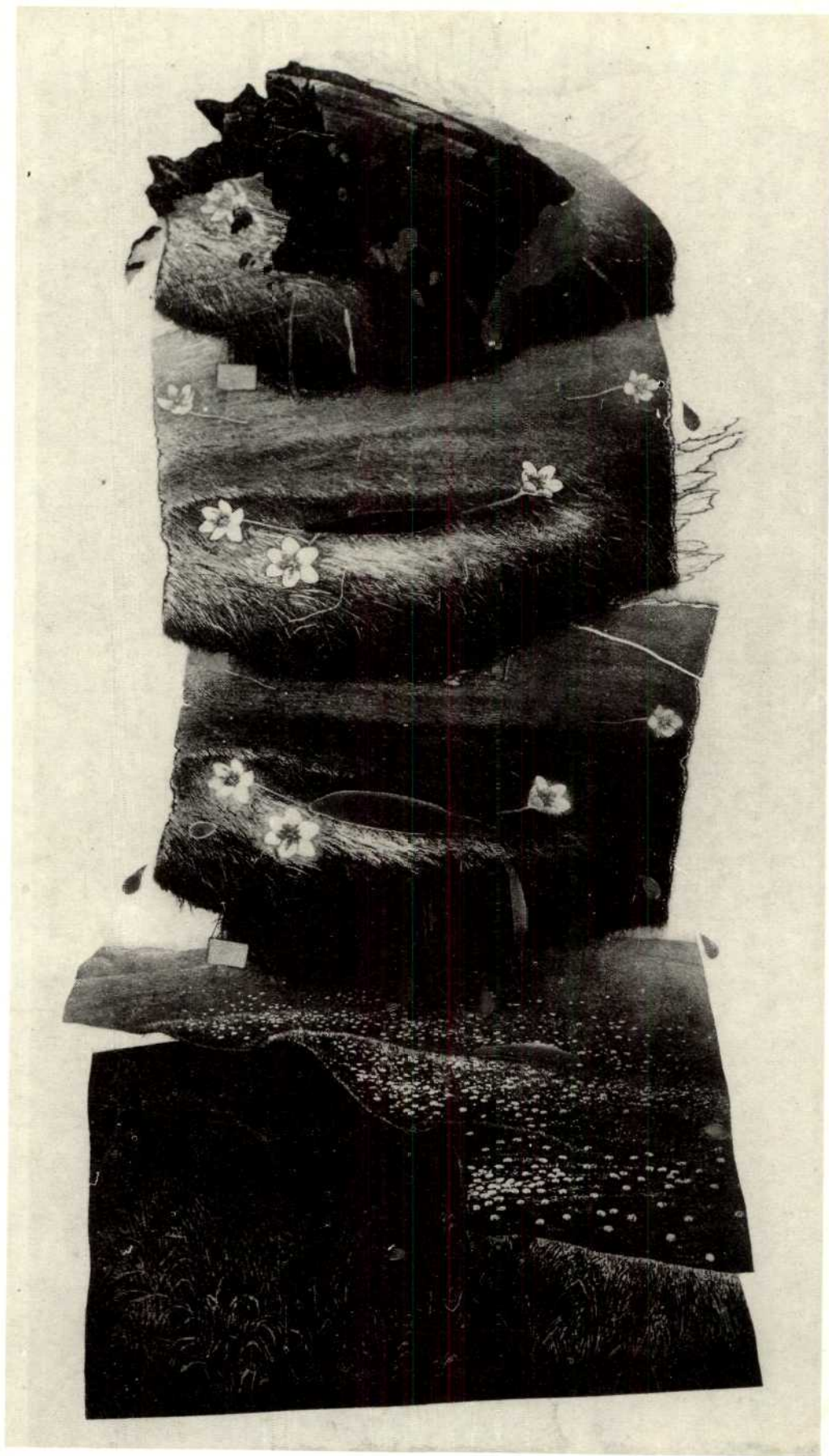
August Eelmäe Lõpetamata jäänud lugu.

Arvustused ja ringvaade

Ilmub

1923.

aastast

SIRJE EELMA. Maalatted II

(Segatehnika) 1989

LOOMING

3

1992

ILMUB 1923. AASTAST

EESTI KIRJANIKE LIIDU KUUKIRI

Hando Runnel

Uus uueks saamine

Tiik

Kui Tartu tänavail ma kohtan Indrek Udet,
mul jumal teab mispärast meeles tõi Mats Traat,
kes vemmeldas "tõe mahavaikimise konnakudet"
noil aegadel, kui ta veel polnud taat.

Pool elu tagasi, kui Tartus nägin Traati.
Siis vetikaid veel toitis Meltsi tiik.
Ei ole tiiki enam teab mis ajast saati.
Ja jännu nõrkemas on Vene hiigelriik.

Uusenamlus tõe mahajoomis-orgiatel prassib.
Tõepaljastaja oma lõpnud konni sinna näha tassib.

Tollest tondist

Tahtsin laulda KGB-st,
kuid ei tundnud asja seest,
vähe olin väljast näind,
õudsest majast mööda käind.

Nüüd on kadund KGB,
irdund iga NSV
laiast Liidu-latakast,
kui too vaarus matakast,

mille andis riskirühm,
tõsimeelne enge tühm,
üles kasvand KGB-s,
monoliitne kui üks mees.

Nüüd ei viitsi enam vist
teha ta'ga tegemist,
ehkki, kartes oma jao —
ega kuri ilmast kao!

Eesti hallid parunid

Eesti hallid parunid —
söötsid takku takutallis,
jootsid poegi ülikoolis;

eesti puna parunid —
söötsid lehmi karjatallis,
jootsid lüpsjaid sitsiballis;

eesti kirjud parunid —
jooksul igas penipulmas;
nügavad Ida isamaal,
sügavad ennast igal maal.

Hõisatus

Kui sul on ametituba ja töölaud,
tuleb täismehe tunne!

Kui sul on ametiauto ja juhiluba,
tuleb noormehe tunne!

Kui sul on tubakatalong ja tikutalong,
ja viinatalong — tuleb tähtsuse tunne:

Mis maksavad need
madalad majad?!

Nälg

Nälg ajab tööle.

Töö õpetab ametit.

Amet annab leiba.

Kes annab leiba? -

Eks ikka riälg!

Millega toita?

Millega toita totakat pääd?

Põhuga, põhuga, lämbunud õhuga!

Koogid ja korbid ja tordid on hääd,

liiga ent hääd, vaevavad pääd,

uniseks jääd, totakaks lääd... —

Millega toita siis totakat pääd?

Põhuga, põhuga, piinatud õhuga?
Targad ei ütle sul mööd ega määd!

Ei maga

Valguse kiirusel kihutab elu,
milleks on vaja veel vahepeal ööd? —
selleks et hingata, hinnata tööd,
mida teeb valguse viirusel elu?

Mõttetus, mõttetus! — mõtelge ise,
mõte kas olla võib raisatud ööl? —
meie ei mõista! — te mõistate ise —,
inime ahvist ju arenes töö!

Õö on, mis murda tahaks me kangust,
ahvide seisusse tagasi langust,
õudne see mõte on magatud ööl, —
ärgake, ärgake, mõök seisku vöö!

Leedripuumarju

Meil kasvavad leedrid,
ei palmid, ei seedrid,
meil seesamiseemneid ei levita lank.

Meil mürgised leedrid,
ei palmid, ei seedrid.
Kuid seekleid ju seemendab Balti pank.

Neil tulevik laabub,
kel puugiõõ laabub,
kel julgust on haarata lopsakam lõik.

Muil rohtaias leedrid,
neil Siioni seedrid.
Neil tunne, et nemad on maamunal — kõik!

Te petnud mind ei ole

Te petnud mind ei ole.
Te petta mind ei jõua.
Te tegudele kohut
ma siiski ka ei nõua.

Te petate ju ennast.
Te lõöte lahku vennast,

kes petta nii ei jõua
kui teie — iseennast.

Ma tean, ma näen, ei nõua,
et taevas appi tuleks
nii nurjatuile enam.

Sest nõuda — kesse jõuab,
sest uskuda — kes suudab,
et taevas teid veel muudab?!

Üle Alpide ehk Eesti tulevik

(Ikka va Gustav Suitsu vaimus)

Vaata neid mehi,
 nad tulevad mannide juurest,
näod on neil väsind,
 kuid rõõmsad, armuõöst suurest;
mannid jäid maha,
 kauniks ja lõhnavaks seadma taas aset,
tõstma kultuuri
 ja armugi teadlikku taset.

Mati Unt

Tere, kollane kass (Red Cat Revisited)

KATKEND

Olen ajaviiteks oma esikteoses (1963) asendanud mõned kõige suuremad valed pisemate ja uuemate valedega. Loodan, et muutused ei torka silma. Oma teo motive seletan lähemalt Mihkel Mutile saadetud kirja vormis, eessõnana raamatuväljaandele, mis peaks ilmuma «Kupra» kirjastusel.

Olles piisavalt nautinud Tagore värssse, läks Aarne linna, otsis üles Indreku ja nad arutasid, kas ei peaks kooliteatris midagi lavastama. Indrek soovitas mängida Friedrich Dürrenmatti kuuldemängu «Sügisõhtul», kus oli ainult kaks tegelast: hemingwaylik–chandlerlik kirjanik, kes oma mõrvalugude jaoks ise inimesi tapab, ja üks lugeja, tema järjekordne ohver. Aarne aga pakkus hoopis Eugene O'Neilli lühinäidendit «Seal, kus rist on», mis jutustab legendaarse peidetud varanduse mõjul hulluvast isast ja pojast. Kornel oli küll pakkunud Ferenc Molnári romaani «Pál–tänava poisid», kuid Indrekule ja Aarnele tundus see teos siiski infantiilsena, oleks sobinud ehk rohkem viiendale klassile.

Nad jõudsid jalutades ringiga agulisse.

«Kirjuta rohkem agulist,» ütles Aarne. «Agulist, näiteks eestiaegsest agulist, kus hulkusid küll Lutsu, küll Kibuvitsa, küll Jakobsoni tegelased. Kus õhtupäike paistis noore poeedi ärklituppa ja kus korstnas ulus tuul. Miks sa ei võiks sellest kirjutada? Poristest tänavatest, kuhu saabub kevad? Vanatädidest, kes teevad kulutulud ega usu enam armastusse?»

«Ma püüan,» nõustus Indrek.

«Ära unusta küünlavalgust, kui väljas vihiseb veebruarituisk,» ei saanud Aarne ikka rahu. «Kardan, et kord kaob see agul, kaob kõik, mis meile kallid ja kaunis, kaob kõik, mis haiglane ja dekadentlik.»

«Kuhu ta ikka kaob?»

«Kui kommunism võidab, siis on karta, et kaob.»

«Miks?»

«Sest mulle tundub, et kommunistidele on kõik paheline ja perversne võõras. Nad hindavad perekonda ja lapsi. Kurjategijad ei ole heas kirjas. Oled sa lugenud mõnest nõukogude teosest positiivset, sisseelavat kirjeldust mõrtsukast? Midagi niisugust, mis oleks võrreldav Stavrogini või Raskolnikoviga, või ütleme André Gide'i «Vatikani keldritega», kus üks mees tõukab teise niisama asja eest, teist taga rongist välja?»

Indrek mõtles kaua.

«Ei nad võida.»

«Miks?» küsis Aarne.

«Inimloomust ei saa ju muuta. Nekrofiilia, kerjused, alkoholism — neid ei suuda hävitada ükski kommunism. Ja kui ta väliselt hävitabki, siis jääme agulisse ju meie, moodustades nii viisi pahelisuse pesakesi, meie, kes me külvame perverssuste ja luule seemneid inimhingedesse, kas pole?»

Aarne noogutas. Õhus hakkas keerlema peent lumetolmu ja silmapiir muutus uduseks. See oli esimene lumi. Alles hulga aja pärast hakkas Indrek jälle rääkima.

«Kas sind ei häiri, et Maia on sinust vanem?»

«Mis siis?» oli Aarne valvas. «Kas sulle meeldib ta või ei meeldi?»
«Ta on armas,» jäi Indrek hämaraks, «ja suudab ehk pakkuda palju. Jah, väga armas.»
Aarne soovis kuulda midagi muud.
Mida?
Sel õhtul lahkusid nad teineteisest natuke pahastena.

PÄEV UDUGA À LA REMARQUE

Lumi tuli maha. Tuul vedas peeni kübemeid mööda lõhenenud maapinda siia–sinna. Nii kestis mitu päeva. Ühel hommikul oli maa jälle must ja porine ning pimeduses solises vesi.

*

Vahepeal käisid Üllar, Kaja, Aarne ja Maia kaks korda teatris. Esimene oli Felix Kotta näidend «Pääsukesed lendavad koju». See jutustas arstist, kes leiutab mingi uue vaktsiini. Miskipärast nakatab ta vaktsiini proovivariandiga õuna. Nimelt õuna, ja see õun on arstil laual. Kogemata sööb ta selle õuna ära ja saab niiviisi traagiliseks kangelaseks.

Teise näidendi oli kirjutanud Aleksander Štein. Selle nimi oli «Ookean» ja see toodi lavale äsja alanud NLKP XXII kongressi puhuks. Näidendis tegutsesid sõjalaevastiku ohvitserid. Piltide vaheaegadel lõõtsusid laval suured lained ja otse saali poole sõitsid suured ristlejad. Noort ohvitseri mängis Jaan Saul, noor ja väga jämeda häälega pikk mees. Teine ohvitser, keda mängis Kulno Süvalep, oli patsifistlik ega allunud distsipliinile. Aga pärast lähenesid nad teineteisele.

Kinos vaatasid nad Lolita Torrese uut filmi.

Alati saatis Aarne Maia koju. Poiss vaatas tüdruku rahulikku iscteadvat profiili ja mõtles: «Kes ta on? Kust ta tuli?» Nad ei rääkinud palju, ainult vaatasid teineteist. Aarne küsis:

«Kuidas film meeldis?»

«Oli kah,» vastas tüdruk ükskõikselt. Nad vaatasid ainiti teineteist. Maia oli tõesti ilus.

«Mis sulle ei meeldinud?»

Küsimus jäi vastuseta. Vahel küsis Aarne endalt, on neil siis tõesti erinevad huvid. Muidugi, niisuguseid järeldusi teha oli mõttetu. Tundus, et Maiale valmistab kergendust lobiseda mingil igapäevasel, naljatleval teemal; Aarne püüdis sellega leppida. Võib-olla oligi see õigem. Ei saanud ju seda armast tüdrukut targutama sundida, nagu ta ise ja tema sõbrad seda teevad. On ju hea, kui võib naerda siiralt, naerda probleemideta. . .

«Tead sa, et sul on ilusad silmad?»

«Tean.»

Maia lõi naljatlevalt pea selga.

«On sulle seda palju öeldud?»

«Oo, muidugi on. . . »

«Aga ütle, on keegi su silmi suudelnud?»

Aarne kuulis oma häält naljakalt värisevas.

«Ei, vist mitte,» sosistas Maia.

«Siis teen mina seda.»

«Hull! Palun, pole vaja!»

Nad vajusid vastu vana maja kiviseina, mis õhkus külma. Oli sula ja tänavalaternate ümber värisesid kollased rõngad.

Aarne tundis enda huulte all värisevaid silmalauge ja kergelt kõditavaid ripsmeid. Samas oli tema suu. . .

Kui ta Maia lahti laskis, ei pörganud see enam eemale. Ta naeratas kuidagi kurvalt ning laisalt ja ohkas:

«Miks sa seda tegid? Paha, paha poiss. . . »

Siis silitas ta peoga üle poisi tardunud näo ja tõmbas teda käest. Nad läksid uttu. Niiskus jahutas kuumi põski ja tungis kopsudesse. Taevast polnud náha, jalad astusid märga lumelõrtsi. Aarne hakkas rääkima. Ta rääkis palju, otsekui tehes tasa kaotatud aega. Tundus, et ta on õnnelik. Maia kuulas teda vaikselt naeratades.

«Tead, Dostojevskile meeldisid sellised ööd. . . Ta armastas niisugust udu, kus inimestel on rohelist ja haiged näod. . . »

«Prr! Mul on külm. . . »

Maia tõstis krae üles ja peitis näo selle varju.

«Meeldib sulle Dostojevski?»

«Ma ei tea, ma pole lugenud. . . »

«Pole lugenud? Tahad, ma toon sulle. . . ?»

Maia silitas ta kätt.

«Tead, mul pole praegu aega lugeda. Mul on üldse vähe aega. . . »

«Mida sa teed?»

«Mitte midagi,» naeris Maia.

«Kuidas mitte midagi?»

«Lihtsalt mitte midagi, ei viitsi,» võttis Maia udused prillid eest ja pühkis neid vastu kraeäärt.

Kas mina teen midagi? mõtles Aarne. Jah, ikkagi teen, mõtles ta edasi. Mitte eriti palju, aga ikkagi, mõtles ta lõpuks. Nad olid Maia maja ees, see oli puust ja kahekordne.

«Sul on ilus maja, Maia. . . Armastad sa seda maja?»

«Loomulikult,» imestas tüdruk. «Miks sa seda küsid?»

«Lihtsalt niisama. . . Muide, kui mulle antaks valida individuaali ja suure riigimaja vahel, ma valiksin viimase, sest seal ei pea ise kütma ja koristama.»

«Aga mina selle,» ütles tüdruk. «Miks sulle ei meeldi selline ilus väike maja, ah?»

Aarne ei osanud seda seletada. Ta küsis lihtsalt vastu:

«Maia, oskad sa ise seletada, miks sulle meeldivad need väikesed majad?»

Tüdruk keerutas kinnast ühe sõrme otsas.

«Oskan. Õigemini, siin pole midagi pikalt seletada. . . Tead, kui tuled siia õhtul või öösel või hommikul. . . ükskõik kunas, ikka on tunne, et lähed koju. Need suured majad, seal. . . kolisevad välisüksed, pea kohal mürgeldatakse ja naabrid keedavad kapsasuppi. . . Noh, kas aitab?»

«Kust sa seda tead?»

«Lihtsalt kujutan ette. Sa pole nõus või?»

Aarne vaikis. Igal pool oli vaikus, ainult puuokstelt langes teele piisku. Kaugel läikis must asfalt.

«Mida?» Aarne ägestus. «Tead, ma lähen õhtuti vahel Tammelinna või Ropkasse või Tähtverre. Kesklinnas põlevad veel tuled, seal aga — vaikus. Pimedus. Ometi on kella alles pool kümme. Tarakesed, sildid. . . Hoiatus «Kuri koer». Tühjad tänavad. . . Vahel uluvad koerad kuu poole ja see on kõik.»

Maia kuulas teda pärani avatud silmil. Aarne tõmbas hinge ja kohmetus:

«Solvusid sa, kallis?»

«Ei. Aga ma arvan, sul pole õigus kõiki neid inimesi sõimata. Ons nad süüdi, et vaikus armastavad? Kust sa tead, et nad halvavad on? Sul pole ju endal sellist maja.»

«Ei ole. Sul on õigus.»

«Tahad sa kätte maksta neile, kel on?»

«Jah.»

«Mille eest?, Aarne? Selle eest, et sul ei ole?»

Jälle tuli poisil sõnadest puudus.

«Millal me näeme?»

«Millal soovid.»

«Homme?»

«Nõus.»

Aarne tahtis Maiat emmata, kuid see tõmbus eemale, sosistades: «Tss. Aknast võidakse näha. . . »

Siis kolksatas värav, haugatas unine koer, klõpsatas lukk. Aarne seisis veidi maja ees, otsekui kahetsedes midagi.

Mida? Siis läks ta koju.

Ometi oleks võinud ta ju vastata Uno Lahe sõnadega: «Põrandad poonitud. /Veened algsed./ Lauad ja toolid/ on peenejalgsed. . . Laiades akendes/ ustavalt valvel/ varrega lambid/ kesk musta talve.» Ka Villem Gross oli just avaldanud romaani «Müüa pooleli-olev individuaalelumaja».

Ehkki Maia maja polnud ehitatud nüüd, vaid ilmselt kolmekümnendate lõpus.

Aga mis siis, kui käis sõda rikastumise vastu? Kogu sõjajärgse aja oli ju vaesed oldud. Vacsuse eest oligi võideldud, vaesuse ja võrdsuse eest. Ja nüüd muutusid mõned rikkamaks. Kirjanikud panid seda tähele. Esimesena Uno Laht, pärast muidugi Rudolf Rimmel ja veel algaja Mati Unt. Neid oli teisigi.

Tädi Ida värava ees heitis ta harjumuse kohaselt pilgu kellale. Pool üks. Kas see udu-
ne õhtu kestis siis tõesti nii kaua?

Aarne kõhkles. Paar korda sirutas ta juba käe välja, et võtta võtit, kuid tõmbas siis jälle tagasi, kartes leida tühja kohta. Lõpuks ta otsustas. Võti oli kohal. Aarne keeras ukse lahti, astus esikusse. . . ja pörkas silm silma vastu tädi Idaga. Tädi seisis öösärgis ja hingas raskelt. Ilmselt oli ta väga erutatud. Tema selja taga toas vurises mingi ingliskeelne lühilainejaam. Kass trampis jalalt jalale.

«Tule,» ütles tädi Ida. «Meil on sinuga pikk ja kurb jutt.» Kass volksas sulguva ukse vahelt õue.

SAMA PÄEVA ÖÖ

Tädi istus diivanile, keeras jalad teki sisse ja kuivatas silmi. Tema näol seisis kramplik ilme, mis ütles: «Tegelikult pole meil enam millestki rääkida.» Selle alt aga võis lugeda lootust. Lõpuks ta alustas, rääkides ilmselt varem valmismõeldud sõnu:

«Aarne, ma ei taha sind kõiges süüdistada. Lõppude lõpuks pole sina süüdi, et sulle korda ei õpetatud. . . Ema on sind lihtsalt ära hellitanud, ta on sind ahviarmastusega kasvatanud — kõik need aastad. . . Aga sina ei mõista seda hinnata. . . Jah. . . » Ta läks üle veidi ametlikule toonile, millega õiendatakse formaalsusi. «Ega ma ei ütle, et mina ise süüdi pole. . . Nii. Ma oleksin pidanud rohkem nõudma, kui selleks oli veel aeg. . . » Tädi pühkis käega üle silmade. «Noh, aga üks sellised asjad lähevad mööda. Kõik läheb mööda. Ma tean, kuidas kõik mööda läheb, ma olen ise ka noor olnud. . . Nii. Ja kui sa oleksid mu vastu veidi kenam olnud, küll ma oleksin sinust rohkem ka aru saanud. Egas ma alati kuuekümnene ühene pole olnud. . . »

Kui tädi rääkis oma noorusest, oli tema hääles alati selline kahetsev nukker toon. Näis, et ta ei usu hästi oma juttu. Aga ta püüdis end veenda. Ta ajas end sirgeks ja naeratas. Aarne taipas, et esimene lahing on möödas. Mälestused tõid tädi näole lapseliku naeratuse. Tädi heldis. See oli tema suurim nõrkus.

«Tule, ma räägin sulle. . . »

Aarne istus tugitooli. Tädi oli nähtavasti lootnud, et poiss istub tema kõrvale, ja ruumiline distants tegi ta veidi närviliseks. Aga ta kogus end varsti.

«Ma mäletan veel, kui ma gümnaasiumi viimases klassis käisin. . . Laial tänaval — praegu on seal vist Mitšurini tänav — tuli mulle alati vastu üks noormees. . . Ja äkki

hakkas ta mulle otsa vaatama. Igal hommikul vaatas. . . ja kuidas veel. Ma olin ju võrdlemisi kena ka — mul on kõrged põsenukid, see on puhtaverelise eestlase tunnus. Nii see noormees siis vaatas. . . Ma hakkasin koolis käima teisest tänavast. . . »

«Kas sa seda tahtsidki mulle rääkida?» küsis Aarne.

«Jah. . . »

«Miks?»

Tädi naeratas:

«Ma tahtsin sulle rääkida armastusest. . . »

«Miks on mulle praegu õösel vaja rääkida armastusest? Pealegi. . . nojah. . . »

Tädi Ida tuli pikkamööda tagasi.

«Sul jätkub veel ülbustki. . . »

Aarne tõusis.

«Palun ütle, mida ma olen siis teinud, mida? Milleks kogu see jutt, ah?»

«Milleks? Ma olen sada korda öelnud, et kord peab olema. Aga rääkida sulle või seinapraole, see on üks ja seesama. . . Jah. Sinu ema usaldas sind minu hoolde, mina vastutan su eest. Kui midagi juhtub, palun väga — kes vastutab? Saad sa ise aru, mida sa teed?»

«Ei.»

«Sa kolad öö otsa kuskil ringi. Üleeile õhtul nähti sind kinos. . . tüdrukuga. Sa tahad naist võtma hakata või?»

«Palun. . . »

«Ei taha? Kes ta sul siis on? Lõbutüdruk või? Lipakas?»

Tädi rääkis hoopis uuel toonil. Näis, et see on keegi teine inimene. Aarne ees seisis naine, kes oli täis vihkamist ja armukadedust sõna otseses mõttes.

Aarne astus talle lähemale. Ta nägi ainult ühte punkti kogu ruumis — tädi Ida nägu. Tädi ei märganud midagi ja jätkas:

«Mis sul puudub? Mis sul puudub?» Ta sõnad olid nagu kontsentreeritud valu. «Kas sind ei hoita ja armastata? Sa lähed seda hellust ja armastust otsima ei tea kelle juurest.»

Aarne ei kuulanud teda üldse. Ta karjus, hirmuga tajudes oma seesmist distsiplineerimatust:

«Kes on lipakas? Kes?»

Tädi püüdis end koguda. Ta pidi võitma. Aarne seisis tema ees ja mudis kramplikult massiivset tooliserva.

«Mida tead sina sellest? Mida? Ja sina, sina ütled — lipakas? Kuidas sa tohid. . . »

Ja äkki oli tädi Ida tugev. Ta surus huuled roosakasvalgeks triibuks — see näis peaaegu naeratusena — ja ütles:

«Poisikestel on ikka meri põlvini. See on neis aastais loomulik. Ma ju tean seda. . . ega sina esimene pole. See pole midagi uut, see sinu kihk, Aarnekene. . . »

Tädi jätkas:

«See on ju noorus. Ma tean küll, sest. . . »

«Mis sa tead?» kisendas Aarne. «Ise lasksid tagumiku peal mäest alla, see oli su noorus!»

«Mis mäest? Kust mäest?»

«Soolamäest, seal koopas!»

«Mitte koopas, vaid Salzburgi soolakaevanduses.»

«Mis seal vahet on?» heitis Aarne, kelle afekt hakkas üle minema.

Tõsi, tädi oli Aarnele mitu korda jutustanud, kuidas ta noore neiuna käis Salzburgi soolakaevandustes ja kuidas seal tagumiku peal soolamäest alla sõideti, vist küll mingi padi all. Nüüd kasutas nooruk oma solvumises seda noorpõlvemälestust tädi vastu relvana.

Aga ta ei osanud rohkem solvanguid välja mõelda.

Kui ta tagasi vaatas, oli nurgas diivanil vana naine, kes lapselikult nuttis. Aarne seisis

ja imestas, et tal ei teki mingit erilist kaastunnet. Ainult nii masendav oli see lugu vanas majas keset sügisööd. . . «Nagu melodraama,» pidi ta muigama ja ehmus samas. «Olen ma siis tõesti nii süd ametuks muutunud?» Lõpuks hakkas tal piinlik. Kogu stseen muutus liialt inetuks. Ta astus tädi juurde.

«Hea küll, ma palun vabandust. . . »

Lillelisel vaibal lebas naeruväärselt ja kurvalt käsitöö. Tädi käsi tõmbles.

Kass tuli keset tuba ja tagus sabaga vihaselt vastu maad. Ta tahtis süüa. Nüüd arvas ta, et pererahvas vaidleb selle üle, millist toitu talle anda. Arvas ta tõesti nii? Või häiris teda mõte Salzburgi soolakaevandustest? Aarne ei teadnud. Ta otsustas tädi käest andeks paluda.

«Noh, ma enam ei tee. Juhtus, ma ei tea isegi, miks. . . Ma lihtsalt ei valitsenud oma suud. . . »

Tädi nuttis edasi.

Aarne tundis, et see vana naine on talle lähedane; tädi Ida oli seotud nii paljude asjadega Aarne lapsepõlvest. Veel on lähedane. . . Kauaks?

Lõpuks pööras tädi oma märja näo Aarne poole:

«Oleks ma seda teadnud, kui me vanasti koos mängisime. . . Oleks. . . ma seda. . . teadnud, kui sulle kuud näitasin. . . Oleksin ma seda teadnud, kui näitasin sulle autotuld üle oru maanteel, seal, kus elas Arold, mäletad, sügisööl, kui kartulid olid juba võetud ja me läksime lauda taha pissile, tähendab, sina läksid, aga mina tuln sind saatma, sest sa üksi kartsid, ja õhk oli nii niiske, oktoobrikuu udupisaratest tiine, nii et huuled ja põsed said märjaks, ja kui sa seal kartulimaal kükitasid, siis läks Aroldi maja juurest üle oru auto, ja sina ei leidnud üles autotuld ja mina pidin kahe käega, oma kahe kondise, juba siis kondise käega su pehmeid põski keerama, kuni sa tuld märkasid. . . Oleks ma seda teadnud. . . »

Aarne ei tundnud enam mingisugust soovi tädist aru saada. Oleks ma teadnud. . . Või nii. . . Oleks ma teadnud, et läheb raskeks. Ta mõtles hoopis midagi muud, kui ütles:

«Noh, palun anna andeks, usu mind. . . »

Ta kordas neid sõnu mitu korda. Kell oli üle poole kahe.

Viimaks nõustus tädi leppima. Enne rääkis ta veel kaua. Mida ta just rääkis, seda ei suutnud poiss hiljem meenutada. Siis surus Aarne ta peeni krobelsi sõrmi, lubas veel kord «mitte enam teha» ja pugus voodisse, ilma et oleks täpselt mõistnud, mida ta enam ei tohi teha.

Kell oli juba kolm, kui tädi Ida kustutas öölambi. Pimeduses oli kuulda, kuidas ta korduvalt nuuskas ja rahutult teist külge pööras. Hääletult hulkus kass toa ühest otsast teise.

Ka Aarnele ei tulnud und. Öhtu oli siiski liiga clamusterohke. See öhtu oli olnud pikk nagu aasta. Viimased muljed juba kippusid esimesi ähmastama. Aga suudlus oli ikkagi meeles. Kõik oli peas segamini: rõõm ja häbi, õnn ja solvumine. Aarne mõtles, et ta oli käitunud nagu noor hüsteerik. Kuuekümneme ühe aastane naine ei muuda enam oma tõekspidamisi ega arvamusi — isegi siis, kui kaheksateistkümnepäevane poisike talle oma seisukohti sülgel pritsides näkku karjub.

Siiski, raske on seda kõike taluda. Öeldakse, et tuleb õppida kannatama. Aga kannatada tuleb ju millegi nimel. . . Kuid lihtsalt sellepärast, et mitte tänavale visatud saada? Või ei oska ta veel leida seda, mille nimel kannatada?

Lisaks muule mõistis Aarne, et see öhtu on ainult lõpmatute skandaalide rea algus.

Mida teha?

Laest libisesid üle möödastõitvate autode tuled. Kell tiksus.

Ja ära minna pole kuhugi. Abi pole samuti loota. Proovi nüüd üksi hakkama saada, Aarne. . .

Tädi Ida pomises midagi poolunes. Aarne mõtles: «Ta muudab mu egoistiks.»

Ta hakkas armastuse halbade külgedest natuke aru saama. Kass hüppas aknalauale. Ta siluett vahtis provintsilinna öösse.

DIES IRAE

Esimene tund oli keemia. Õpetaja Lilian kandis rohelist kleiti, mis tõi ta rinnad esile. Kui Lilian oli oma laua taha istunud, laskis Indrek mööda klassi ringlema uudise, et Lilianil on ka rohelisteks püksid. See labasus läks talle kalliks maksma. Lilian kutsus ta ette ja laskis koostada mingi oksüüdi valemi. Miks küll õpetati oksüüdi valemid? Kui paljud läksid edasi keemiat õppima? Tõsi, võib-olla arendasid need valemid aju, andsid mingit üldkultuurilist. . . kurat teab mida. Igatahes sai Indrek kahe. Lilian sattus hoogu, otskui oleks ta teadnud, mida klass tunni alguses kihistas. Ta kutsus järjest uusi õpilasi klassi ette, esitas neile täiesti lahendamatu valemid ja pani järjest puudulikke hindmeid. Kokku kümme!

See oli skandaal, mille Lilian korraldas, ja loomulikult ei unustanud ta vaheajal klasisjuhataja Kornelit informeerida.

*

Pärast tunde kutsus Kornel kokku klassikoosoleku.

Ta alustas pika-pika pausiga.

See oli mõeldud väljakannatamatult pika, mõistatusliku pausina, ja sellisena ta ka mõjus.

Hakkas halb ja ehamugav.

Hakkas isegi veidi jube.

Kuidas alustab Kornel?

Ta alustas Puškiniga, ridadega Lenski surmast:

«Mu sõbrad, kus on hingehelgus,/ kus tundepuhtus, pahepelgus,/ kus aatelised alged-eod,/ kus vilipäeva tööd ja teod?»

Ta vaikis ja jätkas:

«Poet tapeti duellil. Ta langes lumme ja suri. Aga mis teete teie? Siin pole Onegini, kel pistol. Teie ise. . . teie ise tahate ennast tappa, surra lumchanges. Mäletate: «Kõik asjata! Ei ole teda! Torm lõõtsus. Raksus rajupuhk./ Õis koltus. Altaril on tuhk. . . » Te olete enesetapjad, sest ei õpi. Tõusku püsti need, kes tänaseks ei õppinud. Ma tahan näha neid enesetapjaid, kes on eksinud jumala käsu vastu, sest ehkki jumalat ei ole, pole võib-olla kunagi olnud, kehtivad veel tema käsud siiaaani ja võib-olla jäävadki kehtima. Niisiis tõusku püsti enesetapjad. . . »

Kümme õpilast tõusid hauavaikuses püsti.

«Mis?» läks Kornel teatraalseks ja haaras südamest. «Kümme?! Ma ei usu oma silmi. . . Kümme! Ja mina vaene arvasin, et neli. . . »

Ja pärast pausi äkiline, terav, metalne küsimus Harrile:

«Noh?»

Harri kehtitas ainult õlgu.

«Kas te ei oska siis midagi öelda?»

«Mul ei tulnud lahendus välja.»

«Ja see on kõik?»

Harri noogutas.

«Tuleb teha senikaua, kuni välja tuleb. . . Jaak, mis teil oli?»

Küsimus niisutas keelega huuli ja ütles vaikselt kuid veendunult:

«Mulle ei meeldi keemia.»

«Kuidas?»

«Mulle ei meeldi keemia,» kordas poisid veidi valjemini.

Kornel ei saanud üllatuse tõttu sõnagi suust. Siis lausus ta teravalt, algul tasa, pärast järjest häält tõstes:

«Teile ei meeldi? Teie julgete mulle seda öelda? Kas teie arvate, et mulle meeldib keemia? Poisike, kelleks te ennast õieti peate? Ma ütlen veel rohkem: te olete närukael!

Pätt! Miks teie ema teid sünnitas? Miks teie isa teid sigitas? Milleks, ma küsin? Suu kinni! Mind ei huvita teie vastused! Te raisk võite vastata nii palju kui tahate, aga mitte mulle! Vastake ükskõik kellele! Koertele, sigadele, lehmadele! Võib-olla nemad tahavad teiesuguseid närakaid kuulata! Võib-olla tahavad! Aga ehk ei taha nemadki! Mitte keegi ei taha teid kuulata! Sead! Ma tahaks teile vastu lõugu anda! Ja annangi! Annan jah! Praegu annan. . . »

Kahvatu ja värisev Kornel lähenes poisile, kes oli temast kõvasti pikem. Kõlas hele laks. Surmavaikus kostis õpetaja korisevat hingeldamist.

Kornel seisis veidi, pöördus siis ringi ja läks klassist välja.

*

Tuntud pedagoog oli vajutanud õigele pedaalile.

Kohe pärast tema lahkumist puhkes klassis elav mõttevahetus.

Õpetaja jutt oli noortele südamesse läinud.

Kõigil oli mure oma kollektiivi pärast.

«Kuulge, kas te loodate üldse klassi lõpetada?» küsis Harri.

«Mis te arvate?»

«Kui nii edasi läheb, siis kindlasti mitte,» muigas Liivi. «Aga mis sa ise arvad?»

«Mis sa minust räägid! Mina olen viimane, kes lõpetab.»

«Jah, aga kes süüdi on?» torkas vahele Krista, kes parajasti kraani juures väänas tahvilapist välja kriidist vett.

«Kust mina tean? . . . »

«Ise oled. . . » ütles Liivi.

«Küll on tark. . . » Harri hüppas otse Liivi ette lauaservale.

«Aga kui ma ei oska õppida? Kes selles süüdi on?»

«Ikka sina. . . Kes siis veel? Mis jutt see üldse on: ei oska õppida?»

«Mind pole sunnitud õppima.»

«Lapse jutt,» põlastas Liivi. «Üheteistkümnendas klassis peaks igaüks ise aru saama, mida tal vaja on!»

«Ei, Harril on õigus...» Ando koputas sõrmenukkidega katkisele lauaklaasile. «Kolm aastat — mida meilt õieti nõuti? Ah? Nüüd aga nõutakse. Kas siis mina olen süüdi, et ma ei viitsi?» — «Muidugi oled, sulle õeldi juba. . . » Liivi võttis oma mapi kaenla alla.

«Ah, jäta sina. . . Kolm aastat õppisime, igaks tunniks nii ja nii palju täislehekülgi pluss nii ja nii palju ridu. Nüüd öeldakse: üldistage! Võta näpust!»

Liivi pani mapi tagasi toolile.

«Mida oleks tulnud siis teha?»

«Ma ei tea. . . Oleks tulnud rohkem küsida — kõike korraga, mitte ainult ridasid. Ja. . . ma ei tea isegi, mida oleks tulnud teha. Pealegi see on õpetajate asi. Minu asi on see veel kuus kuud.»

«Mis sa arvad, Jaak?»

Alles nüüd pandi tähele, et Jaak nutab.

«Pole ka ime,» ütles Tiit, «tal on šokk.»

Liivi ja Linda talutasid Jaagu kraani alla ning pesid ta nägu.

*

Kui nad koju läksid, helendasid esimesed hanged päikeses ja kohev lumi krudises jalga-de all.

Aarne pöördus oma väikesesse tänavasse. Kõik sädeles. Puudelt langes maha õist härmatist. Oli imeilus päev, aga Aarne tundis äkki mingit seletamatut hirmu.

Tädi Ida tõstis lauale kartuleid ja kotlette. Väike köök oli kuum. Siis istus tädi Aarne vastu ja naeratas. Uurides tähelepanelikult poisi liigutusi, küsis ta:

«Kuidas siis koolis läks?»

«Hästi.»

«Nii,» nentis tädi ja lisas: «Aarne, palun ära võta nii palju suhu. See on väga näotu. Kui ei usu, mine vaata peeglisse.»

Aga ka see oli võrdlemisi sõbralikult öeldud. Tädil oli ilmselt olnud hea päev.

Stalin oli pool tosinat aastat lamanud mausoleumis Lenini kõrval. Mausoleumile olid kirjutatud mõlema mehe nimed. Nüüd viis Hruštšov asja niikaugemale, et Stalin viidi Lenini kõrvalt minema. Lenin jäi jälle üksi.

Kass näris laua all eilset ajalehte. Kassi häiris ilmateade, mis ennustas tuisku.

Tädi pilgutas Aarnele silma.

«Võta munne ka, ma keetsin neli tükki.»

Algul Aarne ehmus, kuid siis taipas, et tädi kasutab munade kohta *ad hoc* loodud helitusnime. Selle sõna teist tähendust tädi ilmselt ei teadnud.

VISIIDIPÄEV

Aarne oli Maial külas.

Kõigepealt oli ta tutvunud tüdruku vanematega, kes temaga viisakalt rääkisid. Isa oli raudteelane ega teadnud, kuidas Aarnega käituda. Istus veidi, kuid niheles rahutult. Ta oleks võinud ju midagi küsida, nagu ikka kombeks: et kust pärit, mis plaanid. Aga ei küsinud. Rääkis hoopis endast, ütles, et peaks korstent puhastama, on kogunenud palju nõge ja sellest võib tulekahju, isegi suur tulekahju tulla. Nii läkski jutt tulekahjudele. Hiljuti oli Tartus põlenud suur ehitusmaterjalide tehas. Aarne teadis seda. Tulekahju algas öösel, Kaja, Üllar, Maia ja Aarne käisid tulekahjul, kuhu oli kogunenud palju rahvast. Tehas leegitses lagedal väljal, päris lähedale ei saanudki, sadas peent vihma. Üks mees jõi viina ja laulis, otsekui oleks tal olnud rõõmupäev. Teised olid süngelt vait. Miskipärast ei julgenud Aarne jutustada Maia isale oma elamustest. Nii jäi tulekahjujutt pooleli. Siis vabandas mees: ma pean nüüd minema vaatama, mis seal on. Mis sai Aarnel selle vastu olla? Ema ei tulnud üldse elutappa, piirdus ainult esikus teretamisega. Ema oli väike ja väga tagasihoidlik. Ta nagu häbenes midagi. «Meil on siin nii korrast ära,» ütles ta nukralt naeratades.

Tegelikult polnud miski korrast ära. Väike korter oli puhas ja mugav.

*

Varsti jäid Aarne ja Maia kahekesi.

Maia pani teise toa ukse kinni ja pöördus Aarne poole.

Ta pilk ütles: ära nüüd ometi kardada.

Aarne ei kartnudki, istus diivanil.

«Noh, siin ma olengi. . . »

Poiss noogutas ainult pead. Nad istusid veidi aega vaikides ja vaatasid teineteist. Kuski eemal kolistas keegi toidunõudega.

Aarne ootas, et Maia ta kõrvale istuks.

Tüdruk tuligi, otsekui oleks ta poisi mõtteid aimanud. Ja mis muid mõtteid olekski poisil olnud?

Ta võttis Maial ümbert kinni ja andis oma hoiakuga mõista, et tahab suudelda. Maia võttis prillid eest ja Aarne ei saanud enam aru, kas Maia teda näeb või mitte.

Aga see oli ükskõik. Suudluskauguselt poleks ka tervete silmadega enam midagi näinud.

*

Nad suudlesid, kuni hakkas hämarduma. Kui ukse taga kõlas samme, püüdis Aarne

cemale tõmbuda, kuid Maia hoidis teda kinni. Pikkamööda hakkas Arne aru saama, et vanemad siia tuppa ei tule. Kas on nad nii taktitundelised või on Maia nendega teinud enne tema tulekut mingi kokkuleppe?

Toas läks ikka pimedamaks. Arne muutus rahutuks. Oleks pidanud süütama tule. Mingi vana kaval talupojainstinkt lõi temas taas välja. «Ära ole pimedas toas võõra tüdurukuga, kui ta vanemad on kodus,» kuulis ta sisekõrvas isa õpetlikku häält, «see ei ole hea, nii tehakse ainult suurlinnades.»

*

Nad suudlesid edasi, ja siis oli juba täitsa pime. Arne kaotas peatselt huvi Maia vastu. Ta ainus soov oli, et valgus süttiks. Ta mõtles: kui süüdatakse valgus, siis võime veidi ju intelligentselt vestelda. Umbes veerand tundi. Seejärel võiksin hakata ära minema, trepikojas aga võiks veel suudelda, sest seal on kuidagi loomulikum. Ja ma võiksin kutsuda Maia endaga jalutama ning hoopis julgelt võiksin suudelda tänaval või pargis.

Kuid Maia ei teinud teist nägugi. Ja Aarnel ei jäänud muud üle kui edasi suudelda.

*

Mõne aja pärast möödus ärevus ja Arne hakkas olukorraga harjuma. Oli selge, et siia keegi ei tule. Põhimõtteliselt. Nad heitsid Maiaga külili ja suudlesid edasi. Nüüd ei olnud enam midagi kaotada. Suudluste vahepeal, kui huuled olid juba liiga väsinud, lamasisid nad niisama ja olid vait. Kõrv registreeris iga heli: juhuslik kõnkekõmin, aiavärava klõpsatus, kauge auto, aeg-ajalt koera haugatus. Maial oli paks kampsun, ja Arne põse all diivanikate. Arne tundis, kuidas ta astraalkcha väljus temast ja lendas kõrgel lae all. Ta nägi Aarnet ja Maiat lamamas pimedas toas diivanil, teineteise kaisus, liikumatult nagu kaks laipa, äärelinnas, maailma äärel.

*

Nad suudlesid veel mõnda aega, kuni Arne tunnetas, et mingi sisemine, raskesti defineeritav limiit on ammandatud. Ta kasutas ettekäändeks jalalihase suremist ja ajas end püsti. Näis, et ka Maial ei olnud midagi lõpetamise vastu. Ta tõusis ja pani tule põlema. Tuba muutus otsekohe väiksemaks, soojemaks ja täitis hubaste varjudega.

Ju oli tule süütamine vanematele mingi märguanne, sest kohe läks isa häbelikult naeratades läbi toa, ahjupuud käes.

«Ma pean nüüd minema,» ütles Arne.

Maia ei vaieldnud vastu.

«Millal me näeme?»

«Eks ikka homme.»

Nad läksid esikusse.

Seal oli pime. Ainult tänavalatern heitis läbi pitskardinate valgust.

Arne pani kingad jalga ja enne kui võtta mantel, haaras uuesti Maiast ning nad hakkasid taas suudlema.

Möödus palju või vähe aega, ei tea.

*

Kuid nüüd tuli ka siit ära minna.

Mantel seljas, küsis Arne:

«Tuled ehk välja, jalutame veidi?»

Maia kehitas õlgu.

«Täna enam ehk mitte, ma peaksin veel õppima. Ja õpi sina ka, et Kornel ei saaks sulle kallale karata.»

Arne noogutas.

Nad suudlesid veidi veel, siis läks Arne koju. Ta oli rahul ja õnnelik.

*

Kodus luges Aarne Remarque'i romaani «Must obelisk», kus räägitakse hullust neiust, kes tervenedes muutub tavaliseks kodanlaseks. Aarne luges seda romaani venekeelses tõlkes.

PÕHIMÕTTELINE PÄEV

«Mul on hea meel,» ütles tädi Ida.

«Jah? Miks?»

«Mul on hea meel, et juba peaaegu nädal aega pole sa mu meelt kurvastanud. Sa võid vahel olla ka hea poiss.»

Aarne ei vastanud.

«Võid ju, eks?»

«Võib-olla. . . »

Tädi naeratas.

Aarne tõsis püsti ja sirutas end.

«Sa oled nii pikaks kasvanud,» märkis tädi. «Jõudu peaks sul ka juba päris palju olema. . . Proovi õige, kas jõuad mind sülle võtta. . . »

«Ah?»

«Sedagi peab üks niisugune noor poiss oskama. . . juhtub näiteks, et pead tüdruku sülle võtma. . . Proovi.»

Aarne astus aeglaselt lähemale ja proovis.

Kohe laskis ta aga tädi põrandale maha ja läks eemale, akna juurde.

Tädi vaikus tükk aega ja ütles siis tasa:

«Igatahes tundub mulle, et sa hakkad sellest palavikust viimaks üle saama. Täna olid sinu sammud väga lõbusad ja kerged; ma tunnen ju hästi sinu samme. Nii. . . Ma ütlesin kunagi su emalegi, et küll aeg kõik asjad parandab.»

«Mis asjad?»

«Noh, see plika.»

«Milline plika?»

«Aarne, sa tahad mind jälle kurvastada,» solvus tädi ja jätkas lootusrikkamalt:

«Saad nüüd isegi aru, kui rumal see kõik oli? See ei sobi härrasmehele, ükski džentelmen ei toimi nii. . . See lihtsalt ei sobi sulle, Aarne. . . »

«Tädi, millest sa kogu aeg räägid?»

«Aarne, miks me peame pimesikku mängima? Ära arva, et mina midagi ei tea. . . See linn on ju nii väike, siin ei jää mitte midagi varjule. . . Jah, ma tean rohkem, kui sa arvad. Proua Liim on sind näinud Tähtveres selle plikaga suudpidi koos. . . »

Midagi klirises. Põrandal olid «Pinnutõmbaja» killud. Aarne ettevaatamatu liigutuse tõttu kaotas antiikne mees pea ja käe.

Tädi vaikus poolelt sõnalt.

«Vabandust,» ütles Aarne ja korjas haltsusväärset killud lauale.

«Neid saab veel kokku liimida,» teatas Aarne kiiresti.

Tädi avas suu, ent samas helises uksekell. Tädi tõsis väärilt ja läks Aarnele pilkugi heitmata esikusse. Poiss toppis statueti killud mingisse karp. Üks jälle vähem. . . üks. . . vähem. . .

Kass hüppas karbile ja sulges silmad.

*

Tuli Indrek. Tädi hakkas kuduma. Poisid rääkisid sosinal. Umbes kahe minuti pärast vaatas tädi üle prillide Indreku poole ja küsis:

«Indrek, kas te olete kommunistlik noor?»

«Jah. . . juba nädal aega.»

«Nii. Õelge mulle siis, milline peab olema üks tõeline kommunistlik noor. Te peaksite seda ometi teadma?»

Indrek oli ilmses kohmetuses ega jõudnudki veel suud avada, kui tädi jätkas tõustes ja lauale lähenedes:

«Nii? Te ei tea? Mis komnoor te selline olete! Nojah, mis siin ikka. Teie sekretär tuli mulle ühel õhtul tänaval vastu ja. . . neiu hoidis tal kaela ümber kinni. Ma. . . ma. . . ei oska enam. . . mitte ühtegi sõna öelda! Ja kui teie juht on juba selline, mis siis teie ise paremad saate olla. . . Nii. . . Jah. Aga palun vastake vähemalt niisugusele küsimusele: kas Aarnel sobib end nimetada kommunistlikuks nooreks?»

Indrek tegi mureliku ja mõtliku näo.

«Vabandust, kelleks?»

«Kommunistlikuks nooreks.»

«Aarnel?» püüdis Indrek venitada.

«Kellel siis veel?»

«Raske on teise eest vastata.»

Hämmastavalt kergelt müüis Indrek sõbra maha. . .

«Aga teie ise?»

«Mina?»

«Jah.»

«Vabandust, ma ei saanud aru. . . »

«Kas teil. . . ei, küsime parem: miks teie olete kommunistlik noor?»

«Miks?» hakkasid Indreku silmad äkki särama. «Sest minu elu meenutab mulle pianist Orlaci lugu.»

«Kes see oli?»

«Küüniline kuulsuseotsija. Ta löikas loorbereid ja maailm vaimustus temast. Järsku lõppes kõik, tuhmusid leegitsevad virvatuled. Orlac kaotas käed. Ta loorberid kuivasid. Tuul krõbistas nende lehti nagu paberit. Tuntud kirurg tegi Orlacile operatsiooni ja asendas ta käed tuntud roimari kätega. Mingis hirlandalikus laipade rägastikus kägistas Orlac iseenda.»

Indrek ohkas ja muigas virilalt.

Aarne taipas, et Indrek jutustab ümber Robert Wiene filmi «Orlaci käed» (1925). Aga kuhu ta sihib? Võis muidugi oletada, et Indrek tahab Aarne arvel kasu lõigata, teeseldes samal ajal sõbra kaitsmist.

«Kuidas see siia puutub?» küsis tõsiseks muutunud tädi.

«Sest lootusele rajatud elu on nagu pärm. Mis mõttega hingata sisse viirukit ja hoida käsi taeva taustal — seda hullem, kui käsi polegi? Ka minul pole käsi, ma lihtsalt. . . klõbistan tömpide jäsemetega saatuseklahve. Sellest johtuvalt olengi kommunistlik noor. . . nagu fosforkee, mis päeval ei helendu. . . »

Tädi vaatas Indrekule sügavalt silma.

«See on mehe jutt. Aga vaadake Aarne raamatariiulit! Palun väga! Kas te näete ka, milline korralagedus seal valitseb? Nii. Ja kas te teate, et Aarne valetab? Mis? Ei tea? Jah. Ta valetab, ta on lurjus. Üleeile ütles ta mulle, et läheb kirjandusringi koosolekule. Samal õhtul musutas ta Taara puisteel.» Tädi lõi peopesaga lauale. «Ma küsin nüüd, kus teie silmad on, komnoored?»

«Nad on tõesti lohakad,» ohkas Indrek tädi meeleheaks.

Tädi ei läinud õnge, vaid keerutas käes mingit lõngakera, mille oli hajameelselt kaasa haaranud.

«Jah,» ütles ta Indreku sõnu justkui märkamata. «Jah! Vaat nii on lugu. Ja niisugused hakkavad meil riiki valitsema. Ega need kitsad püksid veel meheks tee,» lisas ta äkki ilma nähtava soseta ja pani lõngakera lauale.

Vaikus.

«Aitab,» ütles äkki Aarne. «Tule lähme välja.»

Tädi pöördus otsekohe tema poole.

«Ahaa,» hõikas ta, «nüüd on sul vesi ahjus, et ma su sõbrale kõik ära räägin. . . Vaat teie. . . » ütles ta Indrekule, «teid ma usun. Jah. Aga Aarne. . . eile leidsin ma diivani alt mustad sokid. Las teavad kõik, milline sa oled. . . Päevikus on sul ka ainult kahed. . . » Ta tõmbas hinge. «Indrek, kas te tunnete hästi seda plikat?»

«Ei. . . vabandage, kellest te räägite?»

«Küll te teate. Ega minu ees ei saa keerutada. Jah. Igatahes mina seda aias nii ei jäta. Tütartuleb ju ometi kaitsta! Ma kirjutan sellest Aarne emale. . . »

Lõpuks läksid nad välja. Aarne rebis sõpra enese järel, too pomises midagi «sti»-taolist ja kadus samuti ukse taha.

«Kuidas ma vihkan sõna «plika»,» ütles Aarne tänaval. Ta mõtles veidi. «Tead, mulle tundub, et mul on nuhid kannul.»

«Miks sa nii arvad?»

«Iga minu samm, iga minu sõna on tal teada. Kust ta teab? Saad aru, ma ei talu nuhkimist. Mul pole ju midagi varjata. . . »

Indrek naeratas kuidagi väga südamlikult:

«Ära pane tähele!»

«Kuidas ma saan mitte tähele panna? Aga kui ta emale kirjutab? Aga kui ta homme kooli tuleb?»

«Aarne, egas igaihe juttu siin ilmas ei saa arvestada. . . Saad aru?»

«Saan,» ütles Aarne. «Aga tal on siiski võim minu üle. Ma pean teda kuulama. . . »

«Kuula väheseid, kuid häid.»

«Aga keda ma uskuma pean?»

«Ma ei tea. Sul on see moraalne sisetunne. See peab olema puhas, siis mõistad isegi.»

Äkki hakkas Indrek naerma.

«Nägid, talle mõjusid Orlaci käed?»

«Nojah, sina tulid puhtalt välja, aga mina. . . »

«Ära muretse, nüüd ta teab, et sul on head sõbrad.»

«Mis mina talle ütlen, millega mina teda raban. . . ?»

Indrek mõtles.

«Sulle sobib midagi lihtsamat, sest sina oled maalt. Tema arvates.»

«Ma ju olen. . . »

«Mis siis, ma mõtlen, et tema arvates. Ütle talle näiteks nii. . . mõnel õhtul, kui väljas on pime. . . ütle: ma olen seest valge, niisama valge nagu punane kohvikruus seestpoolt.»

«Umbes nagu Kornel. . . »

«Nojah,» naeris Indrek veidi küüniliselt, «aga kui käed pole vahast, siis sulatab nende haare maailma. Eks?»

*

Nad läksid koolimajja ja harjutasid veidi Dürrenmatti, kuid täna ei istunud seegi.

Indrek oli valinud endale kirjaniku rolli ja seal sai ta teha, mis ainult tahtis: suitsetada ja juua veini. Suitsetamine oli muidu koolis rangelt keelatud, joomisest rääkimata. Nüüd sai mõlemaid tegevusi karistamatult kogu kooli silme all sooritada. Aga Aarnele oli jäetud argliku küllastaja roll, kellele isegi istet ei pakutud, veinist rääkimata. . .

Indrek mängis kirjaniku pahelisust naudinguga, kuid Aarnele ei meeldinud tema küllastaja normaalsus. Mingi pisukegi deviantsus oleks marjaks ära kulunud.

Aarne oli õnnetu ja kaebles. Indrek soovitas ühejalgset küllastajat. Siis kastrati. Viimane mõte polnudki kõige halvem, aga maapoisina ei julgenud Aarne falsetis rääkida.

Tusastena läksid nad tuisu kätte.

KURB PÄEV

Oli alles detsembri algus. Päevad lühenesid ja ööd pikenesid.

Üllar, Kalle, Aarne ja Maia käisid vahepeal kaks korda kinos. Esimene oli Victor Hugo «Just ema kirik Pariisis» ekraniseering. Esmeraldat mängis Gina Lollobrigida, Quasimodot Anthony Quinn. Frollo osas torkas silma Alain Cuny, keda Aarne aastakümneid tagasi nägi fataalse erootikaõpetajana kurikuulsas «Emmanuelle'is». Selles filmis («Just ema kirikus» muidugi) mõjusid eriti massistseenid.

Teine oli «Kaksteist vihast meest» (lavastaja Sidney Lumet), kus tegevus toimus ainult kohtutoas, vandemeeste keskel. Valitses aja ja koha täielik ühtsus, mis meeldis eriti Kajale ja Maiale. Kordagi ei väljunud tegevus ruumist, kordagi ei nõrgenenud pinge. Peaosas mängis Henry Fonda.

Sellel päeval oli klassijuhataja tund. Õpetaja Kornel rääkis umbes kümme minutit üldistel teemadel ja ütles siis äkki:

«Aarne Veenpere, mul on teile üks küsimus. Ma arvan, et see küsimus peaks huvitama tervet klassi. . . »

Aarne tõusis halba aimates. Äkki oli ta hirmus üksi.

«Ma esitan teile ühe lihtsa küsimuse. Kas te ei ütleks mulle, millistes ainetes te viimasel nädalal pole saanud kahte?»

Vaikus. Aarnele näis, et nad on suures kõledas klassis ainult kahekesi.

«Ma ootan. . . »

Vaikus.

Sellist kallaletungi, pealegi veel kogu klassi ees, poleks Aarne Kornelilt iialgi oodanud. Õpetajale otsa vaadates mõistis ta, et esimene küsimus oli ainult sissejuhatuseks. . .

«Siis veel. . . Teie ema kirjutas mulle ja palus teilt küsida, miks te ei sõitnud konstitutsioonipäeval ja sellele järgnenud puhkepäeval koju. Te jäite Tartusse. Te teadsite, et teid oodati koju. . . »

Aarne mõistis otsekohe kõike. Konstitutsioonipäev. Just! Stalinliku konstitutsiooni päev. . . riigipüha. . . vaba päev! Viies detsember! Ja järgnev kuues! Konstitutsioonipäeva veetis ta linnas, ehkki ema ja isa ootasid. . . Nad olid kuuenda õhtul Maiaga läbi käinud peaaegu kogu linna. Porine ja õnnelik päev. . .

«Palun öelge, mida te tegite linnas konstitutsioonipäeval.»

Klass oli surmvaikne.

Kust võib Kornel teada? Kust? Otsekui vastuseks oma mõtetele kuulis ta õpetaja häält:

«Muide, ma tean kõik. Aga ma tahan seda teie suust kuulda, mis te tegite konstitutsioonipäeval.»

Kornel koputas sõrmusega lauaklaasile.

«Kogu klass tahab seda teada!»

«Mina ei taha. . . » ütles keegi ootamatult. See oli Ando. Suur tänu, Ando!

«Palun vaikust!» Õpetaja Kornel peaaegu karjus. «Ma ootan. Teie, Ando. . . teie teate niikuinii. . . muidugi te ei taha. . . »

«Ma ei taha teie küsimusele vastata,» lausus Aarne.

Ta seisis väga sirgelt.

«Siis vastan mina teie eest. . . Te jalutasite konstitutsioonipäeval ühe tüdrukuga ringi. Kuhu teie õppimine on jäänud? Muidugi, see on teie asi, kas tahate kooli lõpetada või mitte, aga mina olen sunnitud seisukoha võtma. Nüüd öelge, kas see asi lõpeb või mitte. Päevapealt! Mida ma pean vastama kirjadele?»

Jälle vaikus.

«Ma ootan. Mis ma kirjutan emale?»

«Sellele küsimusele ei saa nii vastata.»

«Kuidas?»

«Sellele küsimusele ei saa vastata jaa või ei.»

Kõik mõtlesid, et Aarne tahab peaga vastu müüri joosta. Polnud teada, millega see lugu võib lõppeda. . . Igaks juhuks olid kõik hästi tasa. Aarne kordas:

«Ma ei saa sellele küsimusele kuidagi vastata.»

Muide, Kornel teadis seda isegi. Tema hoiakust kadus äkki pinget, ta muutus kuidagi väsinuks ja vanaks ning lõpetas:

«Hästi, ma võtan abinõud tarvitusele. Abinõud!»

Ja väljus ust paugutades klassist.

Aarne oli pidanud Kornelit peaaegu isaks. Nüüd tabas teda raske löök. Aarne maailm varises kokku. Ta vihkas maailma ja Kornelit. Kuidas? Oh, võimalusi on palju, mõtles noormees. Kornel elab üle raudtee. Seal käivad tihti rongid Pihkvasse, Riiga, Vilniusse, isegi Varssavini välja. Tuleb valida sobiv hetk ja Kornel rongi alla tõugata. Vagunirattad moonutavad keha ja surma põhjus ei tule iialgi ilmsiks. Kõik oletavad õnnetust. Seda peab tegema öösel, pimedas. Enne peab teesklema, et Aarne tahab rääkida oma elust ja õpinguist. Tuleb justkui juhuslikult peatuda just ülekäigukoha ees. Aarne võiks kahetse- da oma lohakust, tcha seda südamest ja siiralt. Siis — samuti: justkui juhuslikult — tu- leks rong. Kõrvulukustav mürin, vagunid vilksatavad mööda. . . veel üks. . . veel. . . ja nüüd. . .

*

Nad läksid Andoga koolimajast välja. Tuisk voolas üle tee ja väljaku. Kumbki ei kand- nud mütsi, ehkki külma oli alla viieteistkümneme kraadi. Sel ajal oli mütsita käimine moes. Ruttu muutusid kõrvad ja põsed siniseks, kuid noorukid ei hoolinud, pidasid vapralt vas- tu.

«Miks ta seda ometi tegi?»

Ka Ando oli tõsine. Äsjasele stseenile elas ta kaasa sügavamalt kui mõni teine klassis. Asi polnud ainult selles, et kannatas sõber. Ando teadis, et täpselt seesama võib juhtuda temaga. Ta ei vaidleks. Ei, vaikiks lõpuni.

«Kahtlemata oli tal oma eesmärk, nagu öeldakse.»

«Sul on vapustav loogika.»

«Tead ise, mis eesmärk.»

Aarne ei mõistnud.

«Pedagoogiline?»

«Vastupidi,» muigas Ando.

Aarne ei osanud enam edasi küsida ja Ando pidi ise seletama.

«Kas sa siis aru ei saa? Ta on ju armukade.»

«Kellele?»

«Maiale loomulikult.»

Mõne hetkega mõistis Aarne kõik. Tõsi, ta oli ju pärit maalt ja mõned linnaelu fines- sid ei olnud talle veel lähedaseks saanud. Aga ta oli paljulugenud poiss ja oli lausa omal käel avastanud hõrgu deviatsiooni Thomas Manni jutustuses «Surm Veneetsias». Ta oli hakanud huvi tundma Thomas Manni eluloo vastu. Või nii, mõtles ta. Armukade! Tahab ta siis meid kõiki endale? Või olen ainult mina välja valitud? Kui rasked küsimused! Nad kõndisid vaikides läbi tuisu. Et juttu mujale viia, küsis Aarne:

«Kuidas sul Jutaga läheb?»

«Ikka ei oska kuidagi läheneda,» ütles Ando avameelselt. «Muidugi, ega ma nii arg ka pole, et üldse ei julgeks juttu tcha, aga ma ei taha mõjuda banaalsena. Kui tuleb mõni hiilgav idee, siis proovin kindlasti. Kui pole hilja.»

Kummaline maailm.

Läbi tuisu, raagus visklevate puude vahelt lähenes Kornel.

Ta ruttas kumaras vastu tuult.

Poisid tõmbusid teeäärsetesse põõsastesse. Armetu varjupaik, kuid Kornel ei vaadanud nende poole.

Poistel vedas. Palja peaga käimise eest ähvardati karmi karistusega, ehkki tavaliselt piirdutigi ainult ähvardusega.

Siis jätsid nad hüvasti. Ando läks oma viiekorruselisse majja.

Suur klaasuks prantsatas kinni. Aarne jäi üksi. Hämarus lähenes.

Ta ei suutnud midagi lõpuni mõelda. Paremasse kinga oli sattunud lund, sokk lirtsus vastikult. Hakkas külm. . . Miks ema kirjutas Kornelile? Ta pidi midagi aimama. Tädi Ida? Midagi ei tea. . .

Mida teeb ema, kui talle seda lugu serveeritakse? Ja kuidas veel serveeritakse! Ema hakkab kindlasti nutma.

Tänavalaternad süttisid. Kõik oli nii masendav. Ta läks oma kollasesse majja. Kõht oli lahti. WC-poti kaanel istus kass ja muigas. Aarne ajas ta minema.

Tädi Ida ei lausunud ühtki sõna. Tõstis taldriku pliidilt lauale, valas teed ja lahkus köögist. Vaikus. . .

Tädi läks muidugi kuduma, tema õde magab ammu. Linda oli nähtavasti välja läinud. Maja naksatas tuules. Huvitav, kas Maia teab juba? Mida ta mõtleb? Aarne lükkas taldriku toidujäänustega eemale. Ootamatult tundis ta tarvidust kuulda Indreku häält. Kellel on siis õigus? On armastus kuritegu? Ah, lapsikused. . . ! Kell lähenes kümnele. Kornel? «Kuidas ma vihkan teda!» mõtles poiss. Aga teiselt poolt. . . «Minu enescarmastus on mõõtmatu.»

Ta võttis portfelligi Andolt laenatud ajakirja «Akadeemia» numbri, pärit augustist 1937, ja püüdis lugeda Ants Orase artiklit «Ääremärkusi luulest ja intellektist».

«Hiire mõte ei ole kuskil criti sügav ega criti uus. Tema tunne ei kisu jõuliselt kaasa, kuigi see on siiras. . . Temale on võõras subtiilsus. . . »

Ta ei saanud alguses millestki aru. Siis taipas, et juttu on luuletajast Erni Hiirest. Tähed tantsisid silmade ees.

Ta tõusis ja läks magama. . . Ta tahtis nutta, kuid ei osanud.

Aleksander Suuman

Korilane korjab

Seeni ja marju korviga
Leiba ja liha revolvriga

Torn kummardab maani

Rist kuldse kupliga käeulatuses
Inimesed seisavad kui kivisse tehtud

Pekka kähmleb vene miilitsaga
Kes tahab talt röövida kaamerat
Tuletõrjeautod tukilehk —toss

Sügisehommik Harju tänaval
Ilukirjanduse peatoimetaja Jaan Toomla
Väljub "Lugemisvarast" nina köites

Sikutan teda varrukast teen juttu et näe
Niguliste kirik põles öösel äe
Ta vaatab vilksamisi ühmab: ah nii

Loeb edasi astub edasi
Raamat käes kui kumerlääts

Ufokad

Kui materialiseeruvad püüavad
Võtta inimese kuju alati ei õnnestu

On nähtud suutuid kõrvutuid olendeid
Kolmsõrmkäte ulatumas maani

Või pelki peatuid karvaseid torsosid
Väänlevate polüübihaarmetega

Kuid on ka tõelisi õnnestumisi
Ühe humanoidikaunitari nimi on Semjase

Ja teise kuid Nimetu rasestas
Keegi Antonio Villas Boas taldrikus

Tulnukad reedavad end võimatustega

Hõljuvad vee või rohu kohal
Lõhnavad väävli ja keldri järele

Mõni unustab end kahemõõtmeliseks
Näeb välja kui paberist lõigatu

Kõik nad käivad läbi seinu
Ilmuvad õiti jätavad nägija šokki

Stalin varjas oma kuusvarvaspõidu
Number suuremate kirsavoidega

Saunas ei tahtnud ära võtta sokke
Ja ka siis mitte kui pugespõigama

Mõrvatud hinged

Läänemerest Ohhoota mereni
Põhja-Jäämerest Musta mereni

On üles tõusnud

Õieti pole nad ju lebanud kunagi
Mõrvatud hinged ei leba

Nad maksavad kätte
kättemaks on taoline:

Ükskõik mida venelased
iial ette võtavad

Võtavad nii et ei ette
ega järele jää midagi

Kolmekordne venelane

Esiteks
Venelane elik venega mees
Märkab muinaseestlane Peipsi ääres

Teiseks
Venelane tuletub sõnast vend
Väitleb punane keeleteadlane Eduard Päll

ALEKSANDER SUUMAN

Kolmandaks
Venelane kui vaenlane
Veel põhjanaabrite vainaja (kadunuke)
Aga see oleks juba neljandaks

Suudles printsii konnaks

Läks aega mis läks
Tervelt kolm inimpõlve

Ei saa tõesti öelda
Et läks libedalt

Aga ikkagi poeetiline leid
Mis jättis külmaks kõik

Kuru guru kuru

Inimesed tõusevad mäkke
Kuulama mäejutlust

Rändrotid ei maga
Vajuvad külla nahinal

Asustavad õhinal
Aidad sahvrid keldrid sindrid

Kass kõnnib omapead
Sass turtsub sängis

Pole kedagi kes võtaks
Malaka ja virutaks

Koidula Petõfi Liiv

Kuidagi harjumatu öelda nii:
Kolm võimast poliitikut

Mu isamaa Kui tume veel
Lipp sa valmis õmble naine

Ainevald kõva
Petõfi oli keevaline

Jättis lõpuks sule
kus see ja teine
Võttis ja lõi saabliga

Kord Põhja-Jäämere äärde minnes
Kogu oma olemisega
Meenutasin Ottniell Jürissaart

Säält tagasi tulles meenutasin
Aga Ernest Hemingwayd
Peeter Kunstleri tähelepanek

Vanast peast

Viimane aeg
Õppida pähe Päikesesüsteem

Ja vähemalt lähemad tähed
(Kaugele sa hing ikka lähed)

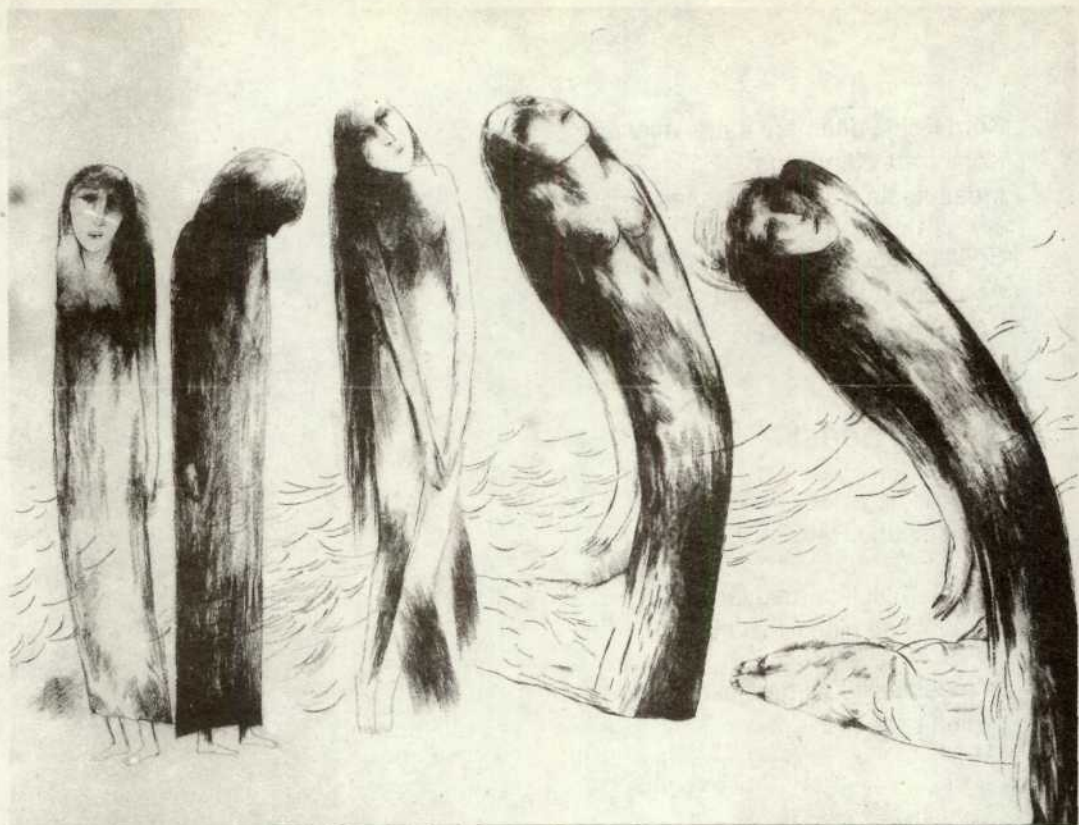
Ja mõeldes kodakondsusele
Ladina keel

Suur laps ja väike vanainimene

Kardavad ja väldivad teineteist
Kramplikult juba lapseeas peale

Kui vahel vali saatust siiski
Nad tänavanurgal kokku viib

Siis viisakusest hetkeks seisatavad
Ja vastastikku pikalt haigutavad

SILVI LIIVA. Tuules

(Ofort) 1984

SILVI LIIVA. Merhädalised

(Ofort) 1986

Mats Traat

Minge üles mägedele

VI jagu

Metsaline näitab ennast

1

Kuue-seitsmeteistkümnendaastane poiss libistas enda tööhobuse kondiselt turjalt maha, põsed vingest sügistuulest õhetamas, viskas ratsmed aia otsa ja ruttas veevankrist mööda elumaja poole. Peremehe leidis ta teiselt poolt maja kartuleid vankripõhjalt keldrisse kühveldamas.

Tulija soovis jõudu ja teatas:

"Esä käskse Üdsile tulla!"

Hendrik silmitses noort Aalepit heatujuliselt.

"Vai koguni käskse!" muheles ta.

"Jahipüss üten võtta!"

"Mes säääl sis om?"

"Rutuline asi."

Peremehe nägu tõmbus tõsiseks.

"Esä üteli: nakaku õkva tulema, ku sõna kään."

Poiss asutas minekule.

Mai tuli sauna poolt, veeANGED kaelkookudega õlal.

"Paul aa miilitsamehi kokku. Ollev rutuline asi."

"Ah näil omma kõik asja rutulidse. Muud juttu ei kuuleki."

Hendrik lükkas auguäärele jäänud mugulad alla, asetaskühvli majaseina najale.

"Kurjategijit ei või püidmädä jättä."

"Kena kartulivõtmise päiv... Mes ilm ommen jälle om? Jätä mõnikõrd minemada. Las tõse püidvä."

"Kiä tõse? Ei oleki kedägi jäänu, kõik sõaväkke võetu."

"Ei lõpe sõda üitskõrd otsa!"

Mees vaikis, tõstis laua risti üle vankrikere ja ütles:

"Tule istu pääle — aa nurme."

Mai ronis vankrile, võttis ohjad.

"Kae, et sa endäle viga ei lase tetä!"

"Ku sõariistuga vasta ei nakata..."

"Ku nakataski, ärä sina pääle mine!"

Hendrik muigas naise nõuande peale, läks talli, talutas välja vana mära ja pani talle sadula selga — teed olid porised, põlnud tahtmist jala lampida.

Üdsi õues olid miilitsamehed koos. Lisaks Tsirgusilma omadele oli mitu võõrast naabervalla meest, nendest tundis Hendrik kõige paremini Lepasoni, kes oli seal miilitsa-ülem. Ühest naabervalla talust oli hobune varastatud ja oli teada, et see pidi olema Pervel, varga nimi olevat Rutnik. Tsirgusilma mehi paluti appi hobusevarast kinni võtma, kuna oli karta, et Rutnik on relvastatud.

Vaikides kuulati Aalepi seletust; kooliõpetaja püüdis olla hästi rahulik ja erapooletu, pidades kohusetruult ametit, millesse ta kevadel vallamajas valitud, kui miilits loodi. Varga püüdmisest põlnud keegi vaimustatud. Tajudes meeste meeoleolu, üritas Lepason miilitsamehi tegutsema ärgitada, öeldes sõakalt:

"Vargit om ennembki kinni võetu. Nakame aga minema."

Ta võttis taskust uuri ja vajutas kapsli lahti.

"Pavel oleme veerand tunniga. Poole tunniga om asi komben."

Lätteoru Albert suunas pilgu kaugusse, kus valgus oli hall nagu vesi, millele pisut piima lisatud.

"Minek ei võta kavva," tähendas ta. Tsirgusilma meestest oli ta ainuke, kes kunagi sõjaväes teeninud ja väljaõpet saanud. "Piäss enne sõaplaani pidämä, et ei joosess nigu lambakari lakka, ku vargal om revolvre."

"Täl või püss olla," arvas Hendrik.

"Ilma obeseda ei jõvva ma koheki minna," ütles üks võõrastest miilitsameestest, kes hingeldas kogu aeg.

"Üitskõrd, ku ma sinnu kutse magasiaita valvma, tullit ilma obeseda," oli Lepason pahane.

"Vahepääl on tervuss alvembass lännü," vastas mees hobuse seljast.

Miilitsaülem vaatas teda hindavalt.

"Aga püss om sul sällän... Pallu meil ültse sõariistu om?"

"Mul on vana revolver," teatas Aalep.

Albert luges relvad üle ja teatas kokkuvõtvalt:

"Säitsme mehe pääle kolm jahipüssi ja revolvre. Rohkemb ku Pühäri sõan."

Aalep läks majja Üdsi peremeest kutsuma. Too sõi lõhkisest savikausist külmi kartuleid.

"Nüüd asume teele. Võta jahipüss ja tule!"

Tõnis vaatas teda umbsest.

"Sa oled ka miilitsamees," lisis kooliõpetaja pisut ebakindlalt.

"Kiä ma ole, tuu om mulle teedä," oli Üdsi peremehe iseteadev vastus. Ta tõusis lauast ja võttis varnast jahipüssi. "Mia ole ammu valmiss. Te kohmitsade, mitte mia!"

Metsa ääres, kuhu kingu tagant paistsid Perve lapitud katused, tehti peatus, et aru pidada.

"Mes me edesi teeme?" Lepasoni pilk oli terav ja ühtaegu kahtlev. "Mes te arvade?"

Lätteoru Albert ütles:

"Ümbre piirata ja pääle minna."

"Ümbre piirata?" kokkus hingeldav talumees.

"Pääle nigu undass!"

"Või olla, et Pavel ei ole Rutniku aisugi," ühmas Hendrik.

"Ei, pidi olema küll."

Lepasoni ilme ütles: mina tean paremini, ei pruugi vaielda!

"Obesega tallu minna küll ei või," ütles Albert.

"Too ei tule kõne allagi," tõrjus Aalep. "Hobunc annab meie plaani välja."

"Ku kummargil minna."

"Obese sällän ja viil kumaran — kuis sa sis..."

"Obene lasku ka kumarade," märkis Palanumäe peremees.

"Obene?" naeris tüse mees lõbustatult. "Kiä tälle säändse käsu saa anda?"

"Ratsaväe obene pidi käima põlvili kah ku vaja," seletas Hendrik.

"Ratsaväe obene teku tonti!"

"Vai tondiobest!"

"Jah, aga me piäme kaema, kuis me tolle varga lõppude lõpuss kinni saame," ütles Lepason kõrgilt. "Mia arva, et Aalep lätt tallu tedä arretiirma."

"Teie ise tulge kah ühes, et oleks mõlemad vallad esitatud."

"Üits miis viil," korraldas Lepason. "Sina tule kah," kutsus ta tüsedat talunikku.

Albert läks ülejäänud mehi ümber talu varitsusse paigutama, jagades viimaseid näpunäiteid. Sõnalausumata võttis Palanumäe peremees sisse talle kättenäidatud varitsuskoha kraavi kaldal lepitiku varjus, kuhu talu õu paistis hästi kätte. Tal polnud asja edusse usku. Ainult pime või kurt poleks märganud, kuidas nad hulgakesi talule lähenesid. Kui too Rutnik tõesti Pavel viibis ja vähegi valvas, oli tal toimuvast selge pilt.

Raudjas mära oli hõrenevate leppadega sama värvi.

Hendrik istus hobuse seljas ja ootas.

Kinnivõtjad liginesid kiirustamata talu varbäravale, meenutades oma lonkimisega pigem jahimehi või taluostjaid, kes on tulnud nurmede vahelt uitamast. Ussaiatagune oli täis maltsa, nõgeseid ja ohakaid, vikat paistis Pervel olevat tundmatu tööriist.

Kui miilitsamehed jõudsid lootsakil värava taha, jooksid majauksest välja kaks meest, tormasid läbi kapsapeenarde, hüppasid hooga üle roigasaia ja punusid mööda tõuviljakõrt metsa poole. Lepason jooksis ühele põiki vastu ja sai ta kinni, tüse mees ruttas talle appi. Teine aga, noorem ja nobedam, tulistas revolvrilt ning pääses Üdsi Tõnise ja Lätteoru peremehe vahelt minema. Soo poole pöörates lootis ta sealtkaudu jälitajate käest pääseda.

Aalep nägi, mis juhtus, ja saatis Palanumäe peremehe kiiresti teisele poole sood vastu, ise aga kihutas põgenejale järele. Jalad vajusid sisse, said märjaks, saabaste lirtsudes tormas ta edasi — elujaatav kooliõpetaja, kes lootis, et Tsirgusilmas puhkeb kord inimväärne elu, kus pole kohta varastel, kuritegevusel ega ebaõiglusel.

Varas jättis mutta kinnijäänud saapad sinnapaika ja jooksis sokkide väel edasi, saavutades sellega teatava edumaa. Hingeldades müttas Aalep soost välja — tema oma saapaid ei jätnud! — ning haaras pervel kinni pajuokstest.

Ja mida ta nägi läbi raaguvarisenud põõsa?

Liikumatus nagu kuju, näost valge, istus Hendrik hobuse seljas ja kurjategija sihtis teda revolvrilt, pidades silmas iga ta liigutust. Varas oli tihedate mustade kulmudega mees, hall soni peas, hambad irevil hirmust, ärevusest ja pingest.

Koolmeister tõttas Palanumäe peremehe juurde, haaras tal käest püssi, mida Hendrik ei saanud tarvitada, ja hakkas ähvardavalt varga poole liikuma. Soniga mees hoidis kätt revolvriga pikalt ees, kuid miskipärast ei tulistanud. Siis pistis ta äkki liduma, vaprus sai otsa. Aalep tulistas, kuid jahipüss ei võtnud nii kaugele — kurjategija oli juba võsa serval.

"Silmapilk järgil!" karjus kooliõpetaja kähinal.

Palanumäe peremees pühkis otsmikult higi, kuigi puhus külm kirdetuul.

"Järgi, mis sa enam ootad! Peale!"

Hendrik ajas mära liikuma. Hobunegi oli justkui kangestunud revolvritoru ees.

Koolmeister andis Hendrikule püssi tagasi ja jooksis ees, vana raske revolver pihus.

Soo oli kitsuke, polnudki nagu vanatalu soo, seetõttu jõudsid teisedki ringi tulles pärrale, laskmisest ähmi täis. Kaks miilitsameest tormas metsa kadunud varast tabama. Natukese aja pärast ilmusid nad lõdult tagasi — olid puude all tagaetava jäljed kaotanud.

Samal ajal oli ka teine kurjategija Lepasoni ja Üdsi Tõnise käest plehku pannud.

"Miks te lasksite ta minema ega hoidnud kinni?" hüüdis kooliõpetaja vihaselt. "Kuhu ta läks?"

Tõnis osutas võsa suunas.

Aalep ruttas sinnapoole, teised tulid aeglaselt, vastumeelselt järele.

Anti tuld. Lepa- ja paju võsas rabisesid lehed.

Kuid varas tulistas võpsikust vastu!

"Kae, kus häbematu!" pahandas kooliõpetaja.

Albert hüüdis:

"Kummali maha! Ta lask teid pudiss!"

Lätteoru peremees ise sai kõige enne kõhuli, teised olid vanemad mehed, põlvist kanged, kuni nemad pikali said, oli lahing lõppenud.

Hendrik hoidus targu sattumast revolvri laskekaugusse. Tal oli õppetund käes.

Haarang oli täielikult ebaõnnestunud. Soost saadi vaid kaks paari kehvi saapaid, mis kurjategijad põgeneses porri jätnud.

Tujutult mindi Pervele.

Seal olid kodus nii noor- kui vanaperenaine. Juhan konutas osavõtmatult soemüüri ääres, lont peas, kasukas seljas, juba mitu aastat nõdrameelne.

"Kus peremees on?" küsis Aalep.

Vastust ei tulnud.

"Kas peremiist ei ole kotun?" kordas küsimust Lepason.

Vanaperenaine Ann vastas tõrksalt:
 "Peremiis om sääil, kon ta piäp olema."
 "Kes olid need mehed, kes siit välja jooksid ja läbi aia metsa silkasid?" küsis koolmeister noorperenaiselt karmilt.
 Too, roosade põskedega jumekas noorik, kaebas:
 "Võõra inemise! Tulliva omgu sisse, ähvärdivä revolvrega, nõudseva süvvä..."
 "Na olliva joba eila õdagu Povel. Meil om teadust."
 Ann sidus pearäti sõlme — kiuslikult, vastaliselt.
 "Võõra inemise jah," kinnitas ta ebasõbralikult. "Tulliva sisse, olgu süük olla — omguämärän."
 "Ei, õdagu," parandas Lepason.
 "Mesme näile tetä saime, tulliva sisse, tapva vai ärä, anna aga süük ette," korrutas Ann.
 "Miks te varjasite hobusevargaid?" käis Aalep peale. "Peate vastust andma."
 "Vai obesevargit?" imestas vanaperenaine, kuid ta sõnad kõlasid tehtult. "Kost me tiidseme, kiä na olliva, kärätädi mugu süük lavvale."
 Palanumäe peremees küsis omakorda:
 "Kon varastadu obene om?"
 "Me ei tiitä üttestki obesest midägi," vastas noorik pahaselt.
 Järsku läks Ann vihaseks.
 "Vai nüid tulete meid vargass tembeldama!" karjus ta. "Esi lasksede vargil mõtsa joosta, nüid tulete ausit inemisi kiusama. Kasige õige minema!" Ta võttis võõrusenurgast leivalabida ja hüüdis Lepasonile: "Kui te siist ei kao, ma lahka lapjuga!"
 "Olge mõistlik! Me uurime asja..." püüdis kooliõpetaja vihast naist taltsutada.
 "Vai uurite! Mes kuradi uurja te olete! Kaege, et saade võõrast majast minema. Otske oma obesit sääilt, kohe na jätsede!"
 "Nakame astma," ütles Hendrik miilitsameestele ja pilgutas silma Aalepile, kellel puudusid kogemused Annega ümberkäimisel.
 Ent kooliõpetaja ei taganenud.
 "Me peame õigust teada saama, kindlaks tegema, kes need mehed olid ja miks nad teie pool peesitasid."
 Pikema jututa tõstis Ann labida löögiks.
 Lepason sai tal käest kinni haarata.
 "Sa olcd pääst segi nigu su miiski!"
 "Vai tulet viil mõnitama!"
 "Siist saat sa mõnda õigust!" ütles Palanumäe peremees Aalepile.
 Igaks juhuks vaatasid nad ka talli, lauta ja rehe alla, ei leidnud aga kedagi. Tüse talunik ütles varastatud hobuse ära tundvat, kuid Povel teda ei olnud. Või ei olnud enam.
 Vahepeal olid rasked mustad pilved katnud laotuse.
 "Kae, nakass peräkõrd viil lumme sadama," ütles hingeldav mees taevast vahtides, jättis ilmse kergendustundega hüvasti ja ratsutas minema.
 "Lume aig kah," noogutasid miilitsamehed, "Nustaku laade käen..."
 Ilm oli hea ettekääne, erapooletu kõneaine, mis vähendas pinget ja parandas kehva enesetunnet pärast tühjajooksnud varastepüüdmist.
 Hendrik ei tahtnud mõeldagi sellele, kuidas ta Perve soo ääres seisis nagu külmanud ja kurjategija teda kirbul hoidis.
 "Ta kitse: niida ku ennast liigutat, olet surmalaits!" seletas ta pärast Maile.

2

Igal oinal oma mihkclipäev, igal pullil oma laat.

Nõnda ka Palanumäe punasel pullikesel.

Pilvisel sügishommikul talutas Hendrik ta lämbest laudast välja. Loom seisis keset

õue nagu pukk, liikmed unest rammetud. Veevankri juures anti talle juua. Mai laskis ruhte vett ja peremees seisis kõrval, nõõriots pihus, valvel ja valmis, kui pullike peaks katsuma lahti rapsida.

Ruudu oli koolist koju jäetud, et ta läheks kaasa pullikest ajama. Läbematult ootas ta teeleminekut.

Loom tõstis ruhest pead ja kõõritas pererahvast.

"Ei taha?" küsis perenaine. "Enämb ei saa, taa om viimane vesi Palanumäelt."

Hendrik sidus pullikese vankripära külge.

Poiss võttis lauda juurest vitsa. Loom arvas, et teda tullakse lööma, ja ajas pea vastu — nõõr tõmbus pingule.

"Vänte kakkass kabla puruss ja pakess mõtsa," kahtles perenaine.

"Küll me püvväme kinni. Pullikest om kergem püüda ku obesevarast."

Vankri liikuma hakates ajas loom pea õieli ja pööritas silmi, nõõr soonis kaela.

"Piä, piä, puut looma ärä," keelas Mai.

Vastuseks vibutas mees hoopis piitsa.

"Ärä ole uulmada, ooda onteki!"

"Ruudu, irmuta tedä veidike! Ta ei ole arinu rattide takan käimä."

Poiss kargas vankrilt maha ja haaras vitsa.

Pullike ajas jalad harki.

"Lase peni tarest vällä! Küll tuu tege tälle jala ala!"

"Kossa, kossa, Sammi lahk täl jala likatama," ehmus perenaine ja Ruudu kinnitas: "Ega Sammi ei jätä jah."

Altkulmu põrnitses pullike kõnelejaid.

"Kavva me tan kulleme! Nõõ!"

Mära vedas raskelt, loom ajas sõrad vastu, oli nagu harkader, hoolimata poisi malgast.

"Tedä ei või onte vigatsess pessä," läks Mail meel haledaks.

"Nigunii lätt vorstiss. Ku ma tedä esi ärä ei vii, võtt ta toitlusskommitce." Hendrik imestas üpris väga, et üks pullike võib nii tõrges olla. "Aig om sääne, et lõpp tule üttevai tõistpiti."

"Äkki saat Nustakult lambieli."

Mees lubas vaadata.

"Suula om kah vaja. Tuu lihasuulamises valmiss."

Raske oli kõige lihtsamat asja hankida — poodides haigutas tühjus, mõnes kohas ka kaupmees. Hulk poode oli hoopis kinni pandud. Halb saab minna veel halvemaks, halvaksminekul polegi piiri, poes ei tule küll Hendrikul haigutada, tema haigutab — kui seks aega on — ülal launetoas väsimusest. Pojad olid ära, praegugi hulk masinapäevi teha, viljapeks käis vihma ja vähese tööjõu kiuste. Pilved olid madalal kinkude ja mägede peal, nüüd tulid ainult nemad üle Palanumäe, ähvardades vihmaga, kuigi esialgu ei sadanud ja ilm oli võrdlemisi soe. Alatare seapahnas rõhkis kesik, kõneldes iscendaga; majauks oli kinni.

Ruudu ei küsinud isalt, kelle oma on riik, nagu kord sõjaeelsel suvel, vaid kuulas vankrirataste lõginat rõõpais, mis ei saanud iial täisi kui päratud kõhud — täida neid palju tahes, ikka lõikas ratas sügava jälje, vajutades vana rõõpatäie maapõhja. Nõnda tallas südagi mõtted ja kujutlused enda alla ning vahel oli poisil niisugune tunne, nagu elu koosneks ja oleks kogu aeg koosnenudki sõjast — linnade võtmisest, kaotustest, haavatuist, uute väeliinide avamisest kuskil kaugel maailmas, vilja ja loomade sundvõtmisest, kindlustustöödest, kuhu kahe aasta eest oli võetud ka Eelias. Viimasel aastal lisandus sellele kõigele veel revolutsioon, Ajutine Valitsus, Maanõukogu ja Kerenski, kes pidi olema kiirete närviliste liigutustega mees.

Tee tegi loiuks, pikad teekonnad tasakaalustasid inimest; pullike paistis seda just samamoodi käsitavat. Olukorraga leppinult lonkis ta vankri järel, suurteel jäid mõhnad kruusa peal hellaks, see oli uus kogemus. Rahulik sõit kestis Make niiduni, seal kargas põõsa tagant äkki välja must koer. Ägeda haukumisega tuli ta pullikese poole. Loom ehmus ära ja rapsas nõõri katki. Puuritsa Aadu pistis põõsast pea välja nagu Paan — luitu-

nud kaabulott peas, suur hallinev habe ces. Tundis ära Palanumäe sugulased, keelas koera, vaatas järele Make karja seas kihutavale pullikesele.

Hendrik hõikas:

"Avita luum kinni püüdä!"

Aadu naeris.

"Mia tedä valla es lase."

"Kuis me ta kätte saame..."

"Vitsi, vitsi," kutsus Ruudu loomale järele rutates.

Kuid priius kallis anne — pullike kuulis selja taga tuulest aetud lehtede krabinat ja niipea kui poiss lähenes, tõstis jälle eaba seiga ja pistis uue hooga minema. Lepistikust välja, üles kõrrepõllule — ikka edasi! Ruudu sörkis tal kannul. Nõõrijupp oli loomal kaelas. Kuidas saaks ta sellest kinni ja kas jõuaks hõlpu täis pullikest pidada! Üleval jäi loom mõneks ajaks põllupeenrale nosima, pilve vahelt vilksatanud päike pani ta turja silmapilguks eredalt, iseäralikult punetama otsekui kala seljauime.

"Ma aa su alla tii viirde tagasi!"

Kerge õelda, raske teha. Pehme pinnas võttis jooksuhoo maha.

"Tohoh, ma ei jõvva nüid sulle järgi!" mõtles poiss. Rinnus pistis. "Oless mul Sammi ütten..."

Nagu irvituseks liikus Make must koer pullikese poole, et asi lõplikult ära rikkuda. Võõrast koera tulemas nähes pani ta jälle jooksu, pea seljas. Koergi kiirendas sammu, nagu jahiks metslooma.

"Nigu peremiis, niida peni — iks küidse oma poole," mõtles Hendrik all tee ääres, nähes neid kingukühmu taga silmist kadumas.

"Pane ratsa järgi!" hüüdis Aadu.

Palanumäe peremees kuulis ta hüüdu, kuid ei pööranud ümber.

"Makekesel iks makkese jutu!" mõtles ta ülcolevalt.

Ent mõne hetke pärast, kui oli olukorda kaalunud, tundus Aadu jutus iva. Ta pööras vankri teel niiduservale, rakendas hobuse lahti, viskas looga vankrile, hüppas märele selga ja ratsutas üles kingule. Seal polnud kedagi, vaid mustav pilv ujus vastu üle ligunenud nurmede, mis ei saanud iial valmis, vaid olid igaveses loomises. Elu oli mõttetu sörk või koguni jooks; Hendrik kannustas kandadega mära ja vaatas üle maastiku, mis loodes murdus lainetavateks küngasteks rukkiorase ja metsasaluga, siin oli Looja murendanud mulda sõrmede vahel, viitsimata hiljem rehaga üle käia, mistõttu maapind oli nii rahutu.

Eemalt paistis talu. Palanumäe peremees ratsutas sinna ja leidis pullikese Make ussaia taga peedivagudel pealseid söömas — enamat ei osanud loom oma vabadusega peale hakata. Elumajast tuli välja Ann, villane pearätt ümber põse mähitud, ja rääkis midagi Ruuduga üle aia.

Ann tuli välja pullikese juurde, keda poiss püüdis tagajärjetult ära ajada.

Kohe oli kohal ka Make koer ja haaras loomal kannast kinni.

"Kas saat minema!" ähvardas Hendrik peni hobuse seljast ratsmega.

"Ei massa ähvärdädä midägi. Mes te lassite oma looma me piiti?"

Anne silmis läikis viha.

"Me es lase! Ta kakass valla."

"Vai kakass! Tahtsede me nurmi sõkku ja aidvillä ärä lahku."

"Mes jutt tuu om?"

"Ega sa muidu ratsaobesega perrä es aa! Kae, määndse jälle järgi jäävä! Nigu vao."

Aadu jõudis järele. Kurikavalalt itsitades kuulas ta naise ja sugulase sõnavahetust, hõikas siis äkki koerale:

"Võta kinni, võts! Ass, ass, kinni!"

Must koer kargaski pullikesele kallale. Loom jooksis läbi aedvilja nii et kapsapead ravigesisid.

"Näe, nüid lahk kapsta kah ärä!" hädaldas Ann. "Tamp kõik puruss, mesme talvel sööme!"

Palanumäe peremees katsus pullikest ajada soovitud suunas, kuid äkki vihises mära nina all õhus Aadu malk. Hobune nõksatas seisma, pea püsti.

"Mes tsiatempu sa nüid tiit?!"

"Ann, mine iist ärä! Võta, võts, ae luum lauta!"

"Nalla tiit vai?"

"Asi om nallast kaugel, kalliss sugulane."

"Ruudu! Võta pullikesel nõõriotsast kinni."

Seda käsku polnud võimalik täita. Loom jooksis Make õuele, koer sabas, ning Palanumäe omad nägid: pullike, kes ei andnud end kätte nendele, läks vähese koerahirmuga, peaaegu vabatahtlikult Make lauta! Ann pani ukse kinni.

Ruudu pilgutas hämmastusest silmi.

"Teeme kaupa! Lepime ärä!" pakkus Hendrik kiiresõnaliselt.

"Me ei oleki vihata, et piässime lepmä! Kaupa ei tii kah. Kohtun saame kokku - säädüst perrä," vastas Aadu malka vihistades.

"Piä, piä! Kõnelame viil."

"Luum sökse minu nurme, aije suure tii sisse, lahkse aiavillä, peräkõrd tullit esi obe-sega ja poiskesega Make maad sökma. Nüid piät kahju kinni masma, muidu luuma kätte ei saa."

"Pallu sa tahat?"

"Kohtu asi om karistus määrätä."

"Sa massat kätte, et konagi allil aal, ku sa me vaska ollit ärä viinu..."

Seda poleks tohtinud meelde tuletada. Sest selle jutu peale muutus Aadu näost, sülitas vihaselt ja pööras sugulasele hoopis selja. Sellega olid läbirääkimised lõppenud ja pullike Make laudas. "Asi illuss," õelnuks seepeale Eelias, kui ta siin oluiks, kuid ta polnud, ja mida oleks ühe linakaupmehegi parasiitsõnad aidanud?

Ruudu polnud isa varem nii abituna näinud.

Hendrik pööras mära roobastele, mis viis Makelt välja.

Poeg vantsis vitsaga vehkides järel.

"Ärä irmuta obest!"

"Ma niisaate..."

"Niisaate küll, aga Miira pelgäss."

Poiss laskis vitsal järele lohiseda.

Teeotsal pööras ta ümber, vaatas talu halle hooneid ja teatas:

"Oless kuuliprits, tõmbass Makele tule pääle."

"Kossa toda võit!"

"Aga ku tõmbass pimedan."

"Pimedan vai valgen, üits mõrdsukatüü iks."

"Mes na sis me pullikese ärä võtseva."

"Aadu om alatu inemine."

"Tuli pääle, muud midägi."

"Paragrahve perrä om täl õiguss."

"Aga muidu ei ole?"

Isa ei vastanud kohe.

"Aa kiusu."

"Kuis ta meile sugulane om?"

Hendrik vaikis.

"Ütle, esä!" käis Ruudu peale.

"Ei viidsi seletada!"

Vanker oli endisel kohal, lookki seal, kuhu peremees selle minnes jätnud — vankripäras.

Hendrik libistas enese hobuse seljast maha.

"Ongi Nustakul käidu."

"Ei ole, esä! Lääme käime iks ärä!"

Hendrik asus mära rakendama.

"Kulle, võtame Make karja mant mõne looma kinni ja viime pullikese asemel Nustakule."

"Sis oleme varga."

"Luum looma vasta."

"Aga iks varga."

Palanumäe Hendrikule meenusid naise soovid: lambiõli, sool, ja ta ei pööranud hobust kodu poole.

3

Nuustaku turuplatsi ääres nägi Hendrik Muhu Lottat, kuid Palanumäe peremehe pilk libises temast üle. Kas pidigi ta ära tundma seda kivistunud näoga alevinaist, kes korjas pange värsket hobusesõnnikut, tasuta seasõõki, millega alevit õnnistasid laadad ja muud rahvakogunemised? Hendrik mõtles äkki hoopis sellele, et oli liiga rahulikult lasknud Makel sündida, mis seal oli sündinud. Pullikeseloos oli midagi ühist vargapüüdmisega, kus ta jäi revolvitoru ees vaguralt seisma, lausa häbistavalt vaguralt ja alandlikult. Liikmed ei kuulanud sõna otsekui unenäos, kus õnnetus läheneb paratamatult, möödapääsmatult, vajutades enda alla inimlapse ootused, vaprusesähvatused, ilusad hommikud ja masendavad õhtud, mil tundub, et elu on suur sügav kraav, mille järskudest kallastest ei jõuagi enam üles ronida. Ta oli seisnud nagu tühi kott, tundmata õieti hirmu ega raevu. Käed hakkasid värisema pärast, kui varas oli juba metsa putkanud ja miilitsamehed tulistasid teda niisama saamatult kui tema neidki, kiirendades vaid lehtede langemist.

Heitlik oli sügispäike, kulunud hobuseriistad ja inimeste riided, jalanõudest ei maksunud rääkidagi, neil oli lipp lipi ja lapp lapi peal ning enamasti ei pidanud nad vett — kuid siiski olid need saapad, mis mõõtsid külma ligast tänavat.

Mõned hääled olid õige rõõmsad puskarist ja kärisesid otsekui viletsa sõjaeagse olemasolu õigustus. Turuplatsi äärde kogunes laadalisi, nii müüjaid kui ostjaid. Inimesed ja loomad olid loiid, liikusid ruttamata, vastumeelselt, teades ette, et on siin moepärast, õiget laata ju polnud ega saanudki olla, sõjamoolok oli kõik ära söönud, jätnud järele vaid räbalad ja riismed, kondised loomad ja luised rõõmuta inimesed, kes elasid päevast päeva ainsas lootuses: et sõda ükskord ometi lõpeks! Kuid see lootus ei tahtnud ega tahtnud täituda: veel polnud ajaloo mõõt täis.

Ometi kägises ringiratast lennates karussell, lapsed peal. Pere- ja sulaslapsed hoidusid eraldi, päris koos polnud nad varemgi olnud, kuid criti sellel aastal suurenes võõristus. Punased ajalched ja kihutuskõnelejad keerasid kergeusklikke üles, nõudsid töörahvale lühemat tööpäeva ja käratsesid kõrgete hindade pärast, otsekui olnuks taluperemehed ja väikepoodnikud süüdi Venemaa üha süvenevas laostumises. Vimm kandus vanemate kaudu ka noorte ja lasteni, võimendades karjalapse ja teenijatüdruku hinges ebaõiglust ja vaevapitsitust, mida nad palgalisena mõnigi kord kogunud; head pererahvast pole eales ülearu. Seepärast siis hoitigi omasuguste seltsi, kus oli kindlam ja lahedam. Karussellil oli saan ja hobune; oli ka neid, kes tellisid ekstrakiiret sõitu lõvi seljas. Pill mängis, karusselli juures osteti tüdrukule kompvekke ja tehti kaupa, mustlased vaatasisid raha eest kätt.

Üks Tartu kaupmees, paks vateeritud palitu seljas, puldanriidest mantel üll, rebasena-hast läkiläki peas, lohmakad labakindad käes, nagu oleks juba südatalv, hõikas ligi ostjaid, tõstis pajakese sangapidi kõrgele õhku ja laskis vastu maad kukkuda. "Näcte, ei lähe lõhki ega midagi. See on priima kaup! Tulge ostma, saate odavalt hea asja!"

Soldatisinel eest lahti, lonkas mööda noormees ja tähendas kavalalt naeratades: "A ku ma lahka kirvesilmäga, kas sis jääss tervess?"

"Kindla peale, noorehärä, kindla peale!" vastas kaupmees silma pilgutamata.

"Haa!" naeris endine soldat ja luukas edasi.

"Obsit paistuss väega vähä olevat, naaki keskmise," ütles Hendrik pojale. "Kiä ääd nakass müimä. Potte, panne, padasit ja vilte om."

Ta pilk kohtas rahvasummas Leenat. Mõlemad naeratasid tuttavlikult. Palanumäe peremehe meelest oli naine endiselt ligitõmbav.

"Tere, provva!"

"Ärä sa minnu provvass küll kutsu. Mes provva mia ole?"

"Provva mes provva! Palt luuri ei ole näo iin."

Leena päris punastas: küll see Hendrik ka räägib!

"Müit kah midägi?" küsis ta.

"Tahtse müvvä. Kaup pandse käest, and sällän. Lätsi püidmä, tulli sugulane, aije looma kinni."

"Aat periss mõistujuttu."

"Pullike pandse plehku," selgitas Ruudu.

Leena lapsed uudistasid suuril silmil võõrast poissi. Nende tähelepanu jagunes kahe objekti vahel: mõne sammu kaugusel käis karussell! Lõpuks saigi keerlev saan, mil hobune ees, võitu. Teine teise varruka otsas peaacgu rippu — nii hea oli ema palitukäistega mängida — nurusid nad, et neidki sõitma lastaks. Ema seadiski nad sõidule. Ruudu vaatas isa kõrvalt, kuidas võõrad tütarlapsed puuhobuse lakast kinni hoides teiste seas temast mööda tuiskasid, nii et pealtvaatajalgi käis tuul südame alt läbi.

"Mul lääss vist küll süä alvass," ütles poiss.

Leena õpetas teda:

"Ütle: kalliss pai esä, anna mulle raha, et ma kah sõita saass nigu tõseki. Küll ta sis and!"

Häbenedes pööras Ruudu pea kõrvale.

Isa muhatas:

"Ku taa jagu sõidutadus saa, istu pääle. Saat laadelkäimisest niipallukegi."

Poeg vaatas talle tänulikult otsa.

Pill vaikus, karussell jäi seisma. Muhu tütreid tulid maha.

Kaks purjus meest tuikus taiduraidutades mööda, eemal möögis mullikas, kostis karjalaste naeru. Palanumäe noorim perepoeg lendas ratasringi, nähes alevit ja maailma teisest küljest, kui ringlemine on üldse mingi külg. See oli ta esimene karussellisõit, ta oli kolmteist aastat vana.

"Ää, et om aurukatlaga massin, saa viil villä pessä," alustas Hendrik. "Kon nahvtamootor masinat ümbre vedä, sääl oldass pisti ädän, naka vai jälle koodiga uhtma."

"Ku om uhtjit. Aanil om esä aige, velle sõavälläl, ei oleki pessjät egä tegejät."

"Sina kange naine, mine appi. Nink Elmi kah. Tuu piäss jo suur tütrik olema."

"Elmi om Pilkusen karjan."

Palanumäe peremees tahtis öelda Leenale midagi hästi sooja, sõbralikku ja heatahtlikku, kuid ei leidnud kohemaid sõnu — see oli ta vana viga.

"Kõkke jääss järjest vähämbäs — kaupa, luume ja inemisi," lausus ta hoopis.

"Looma omma ärä süüdu, inemise sõan surma saanu," vastas naine sõbraliku endastmõistetavusega.

"Kuis Villemil läüt?" usaldas Hendrik nüüd viimaks küsida, üle saanud pelgusest, et pärib ehk midagi sobimatut.

"Nigu iks."

Ta ootas Leena suust natuke lähemaid teateid, kui neid aga ei järgnenud, lausus lepitavalt:

"Jah, kõigil omma rasse aja..."

"Ku katekeisi kuurmat veetäss, ei ole ütski tii rasse, olgu ta nii kurnline ja kiveline nigu omgi. Aga ku paarimiis venitas kõrväl niisaate, trengi lõdva, sis om tõnevahe."

Leena vaatas Hendrikule sügavalt silma.

"Emä, kae, määne imelik obene sääl om!" taris noorem tütar teda palitusiilust.

"Jätä, nüid, laitske, lase emäl kõnelda!"

Teine tütar niheles ja ütles pahaselt:

"Sa olet kõnelnu külländ!"

Muusika vaikus, karussell kääksatas seisku, Ruudu astus tagasi argipäeva, pea uimane.

"Vast tulet küinlöpäivä paiku Palanumäele linnu rabama? Sina tiit ääd tüüd — om kuulda ollu. Meil kah poja sõaväen, kiä kotun, viil noore. Ei jõvva talutüüd ärä tetä."

"Aige olet vai?"

"Eei või üteldä," venitas Hendrik. "Vana viga and vahel tunda."

"Olessit pidänu tuukõrd lõikusele minema, oless kõrda saanu," arvas Leena hoolitsevalt.

Naise sõnad puudutasid Palanumäe peremeest. Ta oli sellele isegi mõelnud, et talitas tookord vääralt — kas hoolimatusest või julgusepuudusest, mis see enam aitas. Ent ta tusk lahtus kohe, kui ta Leena siirast hoolitsevat pilku nägi. Selles pilgus oli veel midagi. Igatahes läks mees rõõmsaks ja mõtles millegipärast: "Ta om minust üitstöisku ajastaiga nooremb." Mälestused pöörasid aja taskuna pahupidi; meenusid kaupmehepõlve tundmused. Aeg helises kaasa sealgi, kus seda ei osanud kahtlustadagi.

"Ma taha kah karusselliga sõita!" ütles Leena äkki. Juba oli ta tuhmi näoga vanamehenässi juures ja pistis talle raha pihku. Vanamees ei lausunud sõnagi. Naine ei saanud kohe hobuse selga, pikk undruk ja palitu segasid. Leena tegi palituhõlmad lahti ja tõstis undrakuääre üles. Hendrik läks ja tõstis Leena hobusele. Abistamist häbenedes korjas naine undruku koomale, peitis palitu alla nii undruku kui valge alusseeliku ääre.

"Tule esi kah sõitma!" kutsus ta.

Ja Palanumäe peremees järgnes kutsele.

Endalegi imestuseks.

Küllap ei tundnud ta ennast kuigi põhjalikult.

Leena hobuse seljas, Hendrik saaniga taga, mehe pilk naise kuklas. Tuul rebis Leena pearätti, paljastas kaela. Hendrik mõtles: "Kaal om tül jämmembäs lännü. Jah, kaitstöisku ajastaiga on Nustakul elamisest müüdä." Naine ei liigutanud pead, ta pilk oli naelutatud puuhobuse laudjale, kulunud värviga kenuskaelale. Ta oli vaba rusuvast argipäevast, ta lendas, ehkki mööda ringi, vaid mööda ringi, tõusmata, langemata platsile, kus tuul keerutas prahti. Kas ta oli leppinud eluga, rahul?

Jooks, sõrk, traav ümber roheline karussellitüve.

Sõidu lõppedes tõstis Palanumäe peremees Leena hobuselt maha.

Tema meelest oli see tänase päeva ilusaim hetk.

"Mul om aidakatusse lüümine poolele," ütles ta. "Ütle Villemile, et tulesse Palanumäele tühü."

See polnud vale. Potitare Peeter, kes katust löi, jäi paar päeva tagasi palavikku ja vihmade pärast ei võinud oodata.

Naine lubas mehele õelda.

Üle turuplatsi paistis maja, kus Hendrik kunagi kauplust pidas. Poleks pankrotti läinud ja tuhat rubla kaotanud, seisaks ehk praegugi seal leti taga, mõõdaks heeringaid ja kabjanaelu, võtaks osa alevi seltsielust, käiks läbi kohaliku koorekihiga, vurrud pumatiga võitnud ja uurikett kõhul kilamas: nüüd raskel ajal aga hangeldaks võib-olla soola, seebikivi ja petrooliga.

"Te pidäside kah puuti."

"Üte aasta."

Leena võttis lapsed käekõrvale ja hakkas minema üle turuplatsi.

Kirikumõisast võeti hobune ja aeti õuest välja.

"Onu poole ei lääki?" huvitus Ruudu.

Isale tuli meelde hommikupoolne äpardus, ta ei soovinud, et see Jaani pool kõneaineks tulcks. Seepärast ütles ta kõlatult:

"Täämbä ei ole mul onu jaoss aiga."

Turu ääres pidas ta hobuse kinni.

"Sina ole vankre pääl. Ma lää kaema."

"Mul nakass külm. Ärä kavvass jää."

"Noorelt nakat joba nurisama. Messä vanalt tiit?"

Poiss jäi kannatlikult ootama, tõmbas enda kütüru isa vanas kuues, mis ema talle kodu poolvägisi kaasa pannud. Ruudu häbenes suurte riideid, lohmakaid kehakatteid, milles ta oli kui hernehirmutis. Karusselli juures üürgas lõõtsmoonik, sõitjaidki leidus veel, ehkki inimeste, loomade ja vankrite Browni liikumine hakkas vaibuma, kaupmehed lu-

gesid kohmetanud sõrmil kokku suuri kerenskeid, kahetsedes südamesopis vana head aega, kus käigus oli kuldrubla, rahvas jõukas ja kundesid palju. Öhtupoolne alev kandis nukra ettemääratuse pitsarit, ajad pöörasid aina pahemaks ja ebamäärasemaks, keegi ei teadnud, mida homselt oodata. Pulstunud pilvi rändas linnamäe poole — rutuga, kiirus-tades, kartes kuhugi hilineda, neil oli sees vist seesama kihk mis talumeestel, kellel polnud mahti olevikueluks.

Vankri juurde tagasi tulles oli Hendrikul soolakott turjal ja mannerg lambiõliga käe otsas.

"Esiotsa naa. Lubati viil kaija..." heitis ta ebamääraselt.

Vastu panna juhuse totrusele, mõttetusele, mida hoovas porikuu kaeblikust ja nagu pealekaebavast valgusest, teeäärsest savilöövist, telliseahjust ja koltuvaist verelaigulis-tetest paiselehtedest maantee ääres, kõigest sellest pealispinnast, mille all peitus kurjakuu-lutav sisu, mis kihutas takka inimesi ja loomi, sundis veerema sõda, mille säisini, mõistmise ja arusaamiseni, oli raske, kui mitte võimatu jõuda.

Hakkas tibutama külma tüütut vihma. Ruudu tõmbus kuue all veel enam kõssi, nuus-kas nina ja nõõtas hobust, et tee rutem lüheneks, kuid isa keelas: "Lase olla!" Hendrik ei muutunud kärsituks ega rutanud koju, pigem vastupidi — ta kartis natuke seda, mis Pa-lanumäel tulcb. Jah, ega just kartnud, kuid... Igatahes tuli vastata naise küsimustele, mis ei saanud meeldivad olla. Mida lähemale Make teotsale, seda tihedamaks muutus äng-gistus ja raev. Hendrik pigistas pihus piitsavart, nii et sõrmed valged.

Aadu ja pullike!

Pullike, Aadu ja Ann! "Kalliss sugulane?"

Make heinamaa lõppedes tuli pajupõõsaid, tee oli siin käänuline, algas kinguletõus.

Seal jõudis Palanumäe peremees järele Raudsepa Robertile, väiketalunikule, kes käis ka päeviti väljas tööl. Mees oli pärit valla kaugemast nurgast, Tsirgusilmas tunti teda vähe.

"Võta mu perä pääle!" palus Robert.

"Sa olet obese ärä müinu vai?" küsis Hendrik, nähes tal õlal range. "Kas taossit es ta-heta osta?"

Robert naeris imelikult.

"Ää küll, istu pääle. Ruudu, tii veidike ruumi, las Roobert tule ette."

"Ei, ei!" kostis teekäija. "Mul sinu sällä takan kõge paremb."

Mees kobis vankrisse.

"Kõge paremb jah!" kordas ta ringi vahtides, harutas palitu seljast ja mässis taostele ümber.

Palanumäe peremees märkas seda, kuid ei lausunud midagi.

Kingu tagant kerkis vastutuleva hobuse pea.

Vankripäras hakati uue hooga sebima. Roberti küünarnukid riivasid Hendriku külge.

"Messä sääl ote tradit?" Palanumäe peremees pööras vaatama. "Messä matat?"

"Varandus saa likess!"

"Mes vihm taostele tege! Esi saat kuvve väel külmä."

Robert ei vastanud.

Vastutulija sai oma kimliga mööda. Oli võõras mees, vankripõhjal kartulimullane õle-rõivas.

Robert vaatas möödujale kartlikult järele, jäi märksa rahulikumaks.

Äkki tuli Hendrikule mõte, mille ta samas ärritatult välja pahvas:

"Kulle, kas olet taosse laadelt varastanu vai? Ei ole kuulda ollu, et sul obene oless!"

Hendrik pidas hobuse kinni ja hõikas selja taha:

"Kasi maha! Mia varastadut kraami ei viä!"

Mees jäi veel kohmitsema.

"Tii, et kaot! Silmäpilkl!"

"Ega ma..."

Palanumäe peremees käratas:

"Võta oma taosse ja kasi minema."

Vastumeelselt ronis väiketalonnik vankrilt maha, koduvillane kuueselg sajast märg. Ta haaras palitu kaelustpidi kätte, rahmas rangid teise kätte, ei jõudnud aga ühe käega võtta, pani vankrile tagasi, tõmbas palitu selga, varrukas kärises õmblusest, palituke oli vana ja vilets, ühel nõobil oli tükk peaaegu südamikuni küljest ära, ainult niit pidas veel kinni. Arm Roberti meelekohal punetas, silmad helkisid kalgilt ja puurivalt. Kõik vaikisid. Märal korises kõht. Sõjatundmused jõudsid temanigi — ta oli üle elanud, üle oodanud hulga mitmesuguseid kokkupõrkeid, mis peremehel tekkis maanteel, ametiasutuses või mõnel õuel; hääli ja sõimu oli ta kõrvust läbi voolanud suuremal hulgal, kuid temasse puutusid otseselt vaid "Nõõ!" ja "Ptruu!".

Raudsepa Robertis küpses vastuhakk, ta võttis rangid õlale, tõmbas nokatsmütsi sügavamalt pähe ja lausus karedalt:

"Sina ei ole minu vargass tegejä. Mia ole tüürhva esitjä. Niikuinii om kogu taa varandus tüürhva käest kokku riisutu!"

"Säänest esitjät küll tüürhvale vaja ei ole!"

"Mia ole aus inemine! Vai sina, allparun, tulet minnu määrmä! Kinni piäss su, kuradi, panema!"

"Auta inemine! Olet kelleki obeseriista ärä varastanu ja tulet viil suud pruukma. Kas sul äbi ei ole?"

"Sina...!" Robert ei leidnud vajaliku kaaluga sõna, mida Palanumäe peremehele näkku paisata.

"Mia jah, aga nüid naka astma."

Hendrik tõmbas ohjad pingule, kulunud nõõrohjad, mis mõnest kohast juba narmendasid. Ta näkku ei ilmunud kübetki valulevat hukkamõistu, selleks oli ta elus ja vallaameteis näinud liiga palju rumalat, toorest ja vägivaldset. Mära läks jõudsalt ülesmäge märjal kruusal, kuhu vihm oli uuristanud sügavaid eriskummalisi vaokesi. Kui vanker jõudis kinguharjale, tundus ta eemalt mänguvankrina mänguhobuse ja kahe inimlapsega, kes juhuslikult mängu sisse ära eksinud, ise mänguks sulandumata — raskemeelsed ja mõtlikud nagu eestlasele kohane.

"Esä, mes tähendäs tuu sõna: allparun? Kas om kah sinist ja punast parunit?" küsis Ruudu viimaks.

"Kulle nüid vargapoisi juttu! Ei tiia esiki, mes suust vällä aa."

"Ta ei ole vargapoiss. Vana miis joba."

"Nojah," nõustus isa. "Varass ei saaki vanass, varass om alati ütesugune. Nüid näid kihutades peremeeste vasta. Peremiis om tuu vereimeja, kiä muud ei tiiki, ku mõtless palt, kuis tüüinemist piinata ja mõnitada!"

Kodus küsis Mai:

"Kas sait pullikese ärä müvvä?"

"Minema juuskse."

"Messä porrat!" ei uskunud naine.

"Juuskse jah. Ku sa ei usu, küsi Ruudu käest."

"Ja esi olet niida ää näoga, nigu oless saanu ääd inda."

Hendrik imestas ise ka, miks tal nii hea lahe tunne oli.

"Kuis sa looma mõtlet kätte saija?"

"Kaiba kohtude, et Makeke aije pullikese kinni."

4

Iga asi jäi talle ette, seepärast ei jõudnudki ta oma töös ja asjatoimetustes kuigi kaugele. Naise tuhm, aeg-ajalt imelikke südameid kiirgav pilk peatus tala külge naela otsa riputatud sibulapalmikul. Tütar oli selle sinna pannud ühel õhtul videviku hakul. Nüüd ütles Luise pilk: muu on tühi ja tähtsusetu, mingi kummaline äraseletamata mõte on siginenud rippuvaisse sibulaisse. Kas oli seal olemasolu tähtsaim punkt, maailma raskuskese? Kas oli seal peidus too suur ja käsitamatu, kes kõneles kõuehäälel Pühakirjas ja laulis kõmi-

nal lauluraamatus? Naine võttis pingi, astus peale, kuid jalas oli sõnnikune saapakohvak, pingile jäi inetu ligane jälg. See Luisele ei meeldinud, kuid kõitis kuidagi ta tähelepanu. See polnud harilik puhas pink, ta oli seda silmitsenud aastaid — läikimaistatud väike jalapink, millel näha mehe hõõvlijäljed. Nimetissõrmega vedas ta laiali mustust ja pori, saates pingul pilguga näpu liikumist. Silma ja sõrme teekond ei kattunud. Naine laskus põlvili pingi ette, perspektiiv murdus, asjade piirjooned põimusid üksteisest läbi, moodustades sõmilise meelevaldse võrgu, pori sai pähe silmad, mis hõõgusid viha ja kahtlustust: sõrm oli joonistanud laigule külge nâo ja kõrvad, mis valgunud täis sügise musta savikat pori. Esialgne eesmärk saada kätte sibulapalmik oli ununenud, lagunened toiminguga osisteks, mida oli raske üksteisega ühendada, rääkimata juba liitmisest. Oma jälg oli nüüd lõhutud laiali, laotatud näoks, kuid sõrmis pakitses veelgi tegutsemiskihk, see oli koondunud näpuotstesse, otsekui seisaksid need muust kehast hoopis eraldi ja neis pulbitseks oma, kuid teistsugune elu. Iga hetkega muutus käsi võõramaks, kaugenes naisest, sõrmed liikusid e e m a l e musta karvase sajalgsena. Teadvus oli kinni kiilunud, takistatud, liikus vihuti, ajuti, poolsunniviisil, kuigi polnud aimu, kes või kus oli sundija, juhtija, käskija. Oli see ehk väljaspool teda ennast, koolimaja seinte taga või hoopis mõnel teisel taevakehal? Kostis seinakella tiksumist kõrvaltoast, puhuti valjenes hâäl lausa mürinaks, tõustes kui õhku, vallutades õhu, tagudes teravalt nokaga vastu Luise südant, nii et ta pidi vaistlikult rinnust haarama, kella hâälnočka oli koondunud kogu valu ja piin, mis sai talle osaks siin tühjas majas, mida piirasid lendlevad vahtra- ja pärnalched, madalad kâukised pilved ning pistandtara, millest olid paarist kohast pehkinud malgad välja langenud. Jârsku lûkkas ta pingi eemale, kolksatades kukkus see küllili, keeras kummuli, põhi oli hõõveldamata, pinnuline, pingi jalad samasugused, otsad põrandaga kokkupuutumisest tuhmiks hõõrdunud. Naisele tundus, et tema ees on äkki kukk. Ta ajas kâed laiali, halli kampsuni kâised tõmbusid pingule, ta püüdis kâikast ettevaatlikult sõna kuulmatute sõrmede vahele võtta, sobitada oma meeli haralise kodulinnuga, parem käsi pugu, pahem sabasulgede all. Kuke vibajas kael oli ähvardavalt õieli ja ta silm veretas kurjalt — Luise nägi seda puust otsenagu peeglist vastu vaatavat. Loom, tõelikult küll lind, pidi rahule jääma, selleks tuli midagi ette võtta, kõige kindlam oli anda kikkale midagi nokkida — teri või leiba. Naine pööras pead, pilgu ulatusse ei jäänud midagi söödatavat, küll aga küündis silmavaade riivamisi sibulateni, kust helkis kollast. Kohe ununesid pink ja kukk, nagu poleks neid olemaski. Nüüd polnud peale palmiku midagi olemas. Ta tahtis sibulaid paitada, mudida, saada nad oma kätte, kustutada kollast südantlõhestavat sibulakoorehelki seinal ja laes; laelauad ja tala olid samuti hõõveldamata, aja jooksul pruunikaks tõmbunud, nagu oleks neid keedetud sibulakoorte sees kui lihavõttemune. Täna polnud külma viha päev, Luise näol mängles poolnaeratus, poolimestus otsekui väikesel lapsel, kes on avastanud, et kell vaikib pärast pikka lõõgikõha. Vâsinud nagu oli rahulik, isegi pisut kõrk, kui ta püüdis end jalgele ajada ja püsti tõusta. Kuid ta vajus tagasi põlvili, jõud oli jaotunud väga ebahülaselt ega pannud tõõle puusalihaseid, mis pidid ta lahja keha üles tõstma. Ta haaras pingijalgadest, et saavutada tõusmiskatsel kadunud tasakaalu. Ebakindlus ähmastas sihi, lalisedes kangestus ta paigale. Sibulate poole juhatas teda värvilaik, mitte uudishimu. Uudishimu oli temas kidunud nagu paljud teisedki tunded. Liikumatus silmaterades ei peegeldunud mingeid mõtteid.

Kâtega kummuli pingi jalgadele toetudes kangutas ta enese üles, villaste sukkade säärred olid sõnniku ja mudaga koos, undruku alt ripendas punane sukapael. Pea hakkas valusalt ringi kâima; ta haaras pihkudega meelegahtadest kinni. Kâsk oli kindel: ma pean palmiku kâte saama! Ainult sellel oli tâhtsust ja jumet. Naine võttis soa ja udis sellega sibulaid. Tûkk aega polnud tal edu, siis katkes võrge, miska palmik naela otsas rippus, ja sibulad kukkusid kuldse annina Luise jalge ette. Vaskpiidega suga ikka kâes, kallutas naine pead ja silmitses langenud palmikut nûril silmavaatel, nagu jârsku väga kortsus ja vâsinud. Ta pani soa lauanurgale, koolilaste vihikuile, mida mees oli hommikul enne tunde parandanud. Suga libises vîrnalt maha, tõmmates kaasa viletsast paberist sõjaagseid vihikuid, ja mûrtsas vastu põrandat. Naine seisis liikumatult, pea endiselt kaldu. Lõpuks vâlgatas ta pilgus âratundmine, vaevaliselt laskus ta kummargile, põlvili jõudes

haaras jälle kinni järjalgadest, laskis aga järsku lahti, otsekui oleksid need tulised ja kõrvetaksid sõrmi. Erkude pilkases pimeduses sähvatas sädemeke. Naine rapsas sibulaist kinni liiga jõuliselt ja pidi äärepealt kukkuma näoli üle pingi, mis oli tema ja palmiku vahel. Keskpäevasesest aknast immitses luipunud valgust, liiga palju muret ja ärevust mahutas see hall tuba ja vana puuvooderdusega maja.

Sibulakoored krabisesid rõõmsalt sõrmede vahel, kui naine neid palmikust lahti harutas. Ta ise oli aidanud palmida, õigupoolest küll vaid seganud, kuid tütar polnud teinud sellest numbrit. Pikkamööda ja hoolikalt palmitse Luise lahti sibulaid otsekui juukseid - et mitte rebida juuksekarvu. Ta ei puudutanud sibula kumeraid kuklaid, tema jaoks polnud neid olemas, oli vaid üksainus suur kuldkollane pea, mille ta pidi korda saama veel enne õhtupimedust — niisugune oli käsk, mis keerles ajukäärudes.

Väljast tulles jäid Meetaile silma eme kohvakute kulunud tallad, mustad ja haisvad, alles seejärel ta luider küürakil kogu, millest õhkus ägedat lootusetust. Tütar võttis tal sibulad käest ja nihutas palmiku eemale.

"Kas sulle om sibulit vaja?"

Emaga oli veel kurvem ja väsinum.

"Ei ole? Sis ma pane na üless tagasi. Ärä oia kinni. Lase valla! Ma pane na lakke tagasi, säääl om näide õige kotuss."

Meeta hääli oli kannatlik, peaaegu õrn.

"Ma avita su maast üless."

Tütar ulatas emale käe ja kui nägi, et ühe käe rammust ei piisa loiu keha ülestõmbamiseks, siis teisegi. Abi oli enneaegne, pink nihkus emaga eest ära, kuid raske keha ei kerkinud maast — emaga ei tahtnudki üles tõusta.

Tüdruk lõi kõõgist lapi ja kasis tal saapatallad puhtaks. Seejärel võttis ta üle põranda ja pingi. Ühel koolivihikulgi oli pori; Meeta pühkis sellegi hoollega puhtaks. Klassipöölhel helises kell vahetundi, uksest saabus koos laste häältelainega isa, ilme karm ja läbitungimatu, külmukiskuv selg pingutatud nii sirgeks kui vähegi võimalik. Ühest pilgust oli küllalt, et tütrele appi asuda. Koos tõstsid nad emaga üles, talutasid voodi juurde. Aalep tõmbas tal kohvakud jalast. Naine laskis kõigel sündida alistunud ilmel.

"Pikuta, puhka. Sa olet ärä väsinü."

Meeta kohendas patja emaga pea all.

Koolmeister läks kööki, lõi kas pätsist leiba ja määris luupeaga noaga pannilt rasva peale. Hammustas väikese suutäie, istus laua taha, eraldas end argipäevast, õieti küll rusutud rõõmuga õhkkonnast, mis aastaid kodus valitsenud, millest polnud lootustki kuhugi pääseda, ära minna, kõrvale pöörata — siin, just niisugustes tingimustes tuli tal oma vagu edasi ajada. Talu? Jah, seda tuli pidada veel lisaks kooliõpetajaametile. Sest talust tuli ju sissetulek, see oli ta palk. Nõnda oli omal ajal otsustanud valla volikogu: koolmeistrile palka mitte maksta, ta saab elatise koolitalust. Mõttlikult mälus Aalep leiba, juhtides suutäit tervemate hammaste alla. Meenusid koolitares laste loetud värsired:

"...künda süda rõõmust keeb,
sest et künda ta targaks teeb."

Kui töö teeb inimese targaks, siis oleks Tsirgusilmas pidanud elama küll ainult Platonid, Aristotelesed, Jakobsonid ja muud vaimuvägedad. Kooliõpetaja näole ilmus midagi muigetaolist. Enamikku vallarahvast ei pidanud ta kuigi targaks. Paljudesse, keda peeti üleüldiselt nutikaks, suhtus ta kahtlustavalt. Kus oli see tarkus, kui ei suudetud näituseks ühispiimatalituse kasust aru saada? Aalepi meelest oli see tarkuse proovikivi. Muidugi jäi sõja puhkedes piimavedu soiku ja ühisus vajus varjusurma, kuid ükski sõda ei kesta igavesti, ehkki vahel nõnda tundub, ja siis saab näha, kas viletsus ja vintsutused on talumeestele tarkust lisanud või on endine oimigi peakolust kadunud. Ja kui väga nende süda rõõmust keeb! Põllupidamise arukus ja tulukus oli ta meelismõtiskluste aine, talumees pidi nagu kaupmees või vabrikuomanik rehkendama, mis on talle kasulik ja mis mitte! Vallavolikogu — Ajutise Valitsuse ajal küll uue nimega: vallandõukogu — püüdis ka ar-

vestada, mis ja kuidas on vallale kasulik, kuid koolmeistri meelest läksid nad rehendamisega päris rappa. Nende plaan oli kooliõpetaja üle viia rahapalgale, määrata talle kindel kuupalk — kindel! — praegustes oludes, kus rahakursis langes iga päevaga ja järjest tulid käibele uued rahad! Aalep kõhatas pahaselt. Et siis koolimaa välja rentida! Küllap oli volimeestel mõni kandidaat, kes... Ja kui ka ei olnud, siis tark tegu see polnud, ei hoopiski. Vallaisade arvates pidi koolmeister tegelema ainult lasteõpetamisega, talupidamine polevat tema asi!

Tütar tuli kööki. Isa eeskujul võttis ta endale samasuguse leiva ja istus laua taha, et isa juures, tema mõjuväljas ja temaga vesteldes kannikas ära süüa. Juuksed olid tal heledad, nägu rõõsk ja ümmargune, alateadlikult klammerdus ta igapäevaste toimingute külge, et vähegi leevendada õnnetusetaju, mida ta kogu aeg oma noores südames kandis.

"Ma laskse looma vällä kõndma," ütles ta.

"Sa püüad paremat numbrit välja teenida, püüad teha, mida vähegi jõuad ja oskad," mõtles Aalep. Ettevaatlikult hammustas ta kõva leivakoorikut — paremal pool olid hambad katki. "Väga hääl. Päätähtis, et nad piirimehe aeda ei lähe pahandust tegema," lausus ta hajameelselt.

Tütar naeratas.

"Ma kae aknast perrä."

"Asjalood on niisugused," sõnas isa aeglaselt, "et meil tuleb võib-olla ühel ilusal päeval siit ära minna."

Meetale tuli niisugune väljavaade täieliku ootamatusena.

"Kas me elu lätt sis parembas?" küsis ta mõtlematult.

"Paremaks?" Kooliõpetaja imestas tütre küsimust. Oli küll revolutsioon ja palju muutusi. Aga niikaua kui käib sõda, ei saa ükski asi päriselt paremaks muutuda. "Vaata, et hullemaks ei lähe. Volimehed tahavad, et ma ainult õpetaks."

"Sa jo oppatki," lausus tütar ruttu.

"Õpetan nagu oskan. Mõnede ei meeldi, et pean kahte hobust, viit või kuut lüpsilehma. Et ma sain piimarahaga kassasse panna, kui piimaühisus veel käis. See on kadedale inimesele niikui sool lahtisele haavale. Nüüd suvel valiti vallandukogusse sarnast elementi, kes arvavad, et koolmeistri töö ei ole üldse mingi töö, vaid niisama lullilõõmine, ja et ma elan valla naha peal. Nende meelest peaks kooliõpetaja leppima rahapalgaga."

"Aga ku ei lepi?"

"Kui ei lepi, siis peab ta koha pealt ära minema."

Aalep pistis viimase leivapalukese suhu, pühkis huuled taskurätiga purust puhtaks. Seejärel võttis ta taskust uuri, tõstis kõrva juurde, kuulatas, kas käib, keerab üles, kõngutas pead ja libistas kella taskusse. Vahetund oli lõppemas. Kuueküised narmendasid, sõja ajal ei saanud uut ülikonda, aga ega seda varemgi kuigi tihti õmmeldud. Ta pilk riivas oma varrukast, ninajuure kohal süvenes kurd.

"Kuhu me läheme? Kes seda küsib?"

Märgates tütre nõutust, lisas koolmeister lootusrikkalt:

"Küll me kuhugi ikka saame. Inimene, kes oskab ja tahab mõnda tööd teha, ei jää kuskil hätta. Rahapalgale ma ei jää — raha cest ei saa praegusel ajal kere pealegi, see on värviline paber, millel pole väärtust. Kerenski laseb neid aga juurde trikkida."

Ta pööras tütrele selja, võttis lauanurgalt vihikupaki. Pealmise vihiku kaanelt vaatas vastu inetu must plekk.

"Kust see on tulnud?" küsis Aalep jälle Meeta poole pöördudes.

"Emä..." tähendas tütar summutatult.

Järsult pöördus koolmeister minekule, hõbedased meeled kohad säratasid kalasoomusena. Klassis helises kell, kostis lastehääli ja sammude müdinat. Siis vaikus kõik — õpetaja oli jõudnud pärale. Õhk seisis ja kuuldus ainult isa häält, sedagi katkendlikult. Maa maailm oli jälle omal kohal, nii nagu Meeta seda lapsest peale mäletas; argielu üritas jätkuda iseeneslikult, harali hingi, väljakujunenult. Tüdruk asus nõusid pesema, pliidiil pajas oli hommikusest tuletegemisest sooja vett.

Emma magas toas, pool nägu paistmas vana palitu alt, mille tütar talle peale pannud. Ja

akna all kooliõues veeresid sihitult, aeg-ajalt uudistavalt seisatades vahtralehed, edenev päev väsis, kuludes näost halliks ja karmiks. Tuleks rutem juba talv, kaoks praegune ebamäärane surnuaiameeleolu, maa oleks puhas ja valge. Lühikese päeva kirkas päikeses oleks see vaene äraneetud maailm korruga kristallist, esmajoones muidugi jääpurikais räästad. Ning siis sõidab Gösta Berling saaniga, uhke ja mehelik, hobused on tal kiired, ise julge ja hoolimatu! Isal oli kunagi tellitud "Linda", kriitpaberil keset romaani-teksti ilutsesid stüngete sõjalaevade pildid, oli Vene-Jaapani sõja aeg, kui seal räägiti Värmlandi hingekarjasest... Alateadlikult igatses Meeta, et talve tulles kaoks majast see näriv pidev pinge, mis siin valitses. Et ema saaks terveks, et... et vähemalt tervemaks! Tõelikult polnud küll mingit märki paranemisest, arst oli öelnud, et niisugusest haigusest paraneetakse üldse väga harva. "Saab vaid kannatusi kergendada," oli ta öelnud. Arsti jutu meenutades vajus neiu meeleolu jälle madalseisu.

Ehk sai vallaõukogu asjast aru ja tahtis isale anda hoopis võimalust talust lahti saada, nähes ära, et koolmeister ei jõua alaealiste laste abil koolitöö kõrvalt talu pidada, kui naine on parandamatult haige? Mida oli naabritel siin nii väga kadetseda, kui tööd kipusid hiljaks, osalt koguni tegemata jääma? Meeta parandas end mõttes: "Periss tegemada ei ole jäänu..." Isa ei tunnistanud, et tal on raske, tema ajas alati oma, see oli nii ilus ja liigutav.

Äraminekust ei tahtnud kooliõpetaja tütar mõeldagi.

Klassitoast kostis pominat, seal luges vist mõni koolipoiss vene keele raamatust tükki ette.

5

Tuli jälle Treial-Peeter. Miina oli temast tüdinud, liiga tihti käis pottsepp siin, istus sängiveerel mehe juures, kiskus toakese vängel pinutaguse suitsu täis, jutud kordusid: ikka jälle Pringi kõrts, Üdsi Tõnis, Jaan Juhkamson, kes pidas Valdais edukalt meieriametit. Ratas liikus jõuliselt, peatumatult — elu kogu oma mustuse, lootuste ja üürikeste õnnehetkedega, mille tähendus selgus enamasti alles siis, kui sellega polnud enam midagi peale hakata.

Kotter vaatas tühjusse, võib-olla ka juba tühjuse taha, ise nii peast kui ka näost üleni hõbedane.

"Ülit küll, et pere toitjat ei võeta. Aga näet, ärä võeti."

Vanamehe pea tudises, nagu citaks ta kõike, mida pikal elueal näinud ja kuulnud.

Peeter nihutas piibu teise suunurka.

"Venelasil nakasse kah inemise otsa saama, koobitsase perämidsen otsan kõik kokku, kiä vähäki kõndi jõud."

"Jaan es ole otsan. Jõudse kõndi ja joostagi."

"Jaan küll. Ma kõnela üleültse, kuis sõda peetäss."

"Vai sina nännü olet, kuis tedä peetäss!"

"Sina ei ole kah Punast merd nännü, kon Mooses tokiga tiid teije ja rahva iin läbi vi läits."

"Ei ole nännü," nõustus Kotter voodist. "Ei ole mia merd nännü. Määne ta küll või olla, ei tiia." Ta hääil kostis üsna lootusetult.

"Mia kah ei ole," tunnistas Peeter leplikumalt. "Mes ta või olla tiits äste suur järv eneki, sõalaivu ja miine kubinal täis."

"Ei tiia, kas meren konne kah om?"

Pops läkastas oma kangest tubakast, pühkis silmi ja küsis siis:

"Messä kiitit?"

Kotter kordas tasa:

"Et ei tiia, kas säääl konne kah om?"

"Kon?"

"Meren."

"Otsa Juhkam ollev mitu kõrda periss merd nännü, a konnest ei ole juttu ollu. Ma mõtle, kas konna säääl saavaki ellä — aikalase söövä na nahka."

"Kossa, kossa! Aikalase omma säääl takan, Lõunameren," kärpis Alatare peremces külalise kujutluslennu tiibu.

Peeter vaikis haavunult, tõmbas mõne mahvi piipu ja läks siis minema. "Ku ma segi aa, ei ole vaja juttu aija kah!" mõtles ta kibedalt, teel kuivemaid kohti otsides. "Mia, antvärk tule küllä ja aa kõik segi! Ma ei tõsta enämb jalga Alatarre! Kotter kah... Endine peremiis, mia vaene inemine!"

Kuid pahameel läks varsti üle. Tütred olid väljas tööil, Eeva talitas kodus ja tegeles Miili pojaga, need tüütasid ka Pectri ära ja paari päeva pärast asutas ta jälle teele.

"Sa kitset, et sa sinna enämb ei lää," lausus naine voki tagant.

"Palluki, mesmä ole kitnu," pomises Peeter.

Väljas ukse taga kuulis ta, kuidas laps ärkas ja küsis vanaemalt juua. Eeva vastust Peeter ei kuulnud, nurga tagant tulnud tugev tuulehoog kustutas hääled äkki, rebis pottsepal mütsi peast ja heitis üle aia peenramaale. Kuni ta peakatet otsis ja kangete jalgadega maast üles võttis, kulus aega. Peas kaikusid naise sõnad: "Sukru mekk om meelest lännü. Vanal inemisel ei ole ädä, aga latse kondi jäässe ilma soola ja sukruta nõrgass." Otsesõnu polnud Eeva teda nende ainete puudumises süüdistanud, kuid ta sõnu võis siiski ainult niiviisi mõista. Sepikoja poolt tuli raua- ja söehõngu. Meenus, et Tõnise äke jäi parandamata. Ent ta ei peatunud. "Kohe nuu äglise kõik omma jäänu, ega tälle tuud prõlla lumega vaja ei ole. Või uuta!"

Seekord alustas sepp ja pottsepp hoopis teisest otsast, küsides:

"Mesjaoss minu väimiis piäp sõnan olema?"

"Väimiis? Minu teedä ei ole sul väimiist."

"Om küll."

"Tuu, kiä Miilile latse teije vai?"

"Tuu jah! Tõotanu Miili ärä võtta, nigu vähäki sõast pääsess."

Kotter sirutas jalga ja triikis aeglaste liigutustega säärt.

"Kas pääsess eluga tulema?" kahtles ta pead väristades.

Peeter nõksatas ja võttis piibu hambust, mis olid küll katki ja kollased, kuid vastu pidanud nii maailmasõja kui revolutsiooni. Ta kartis isegi, et tütre peigmees võib sõjas surma saada.

"Ku pääseski, kas ta tule su Miilit võtma," jätkas Kotter. "Tuu miis, kiä Lõige Kaarli tütre ärä naarse, lubanu kah tagasi tulla. Ummelusmasinide agent vai vanavara korjaja tudeng, kiä ta olli. Saatnu tütrigule tervit, latsele peotävve kompvekke ja papist jänesse. Katte kos kolmkümmend. Otsi nõkla ainakuhjast."

Pops püüdis leida vanamehe hääletoonist parastust, kuid seda polnud.

Ta oli tulnudki selleks, et Kotter kiidaks järele: jah! jah! Kuigi oleks võinud juba vanameest niipalju tunda ja teada, et Kotter ei kiida järele seda, millega pole nõus. Ent tulles läbi metsa, jalad puujuurte taha takerdumas, oli ta just mõelnud, et leiab Alatares kinnitust mõttele, mis vaevas teda hõõvelpingi ja ääsi taga. Muidugi ei saanud keegi poissi kõitega Miili juurde tagasi vedada, kuid ta lootis, et tegemist on sõnapidaja inimesega, a u m e h e g a.

"Eeva kaardi näitase, et ta tule tagasi ja võtt mu tütre ärä," käis ta välja viimase trumbi, mis oli küll mitu aastat vana.

"Punatse ei usu Jumalat ega ettekuulutusi."

"Mia ei ole punane. Palt maatamiis."

"Periss ilma maata sa ei ole. Kuis sa tolle maa sait, ma ei tiia, aga kartuli- ja kapstamaa om sul oleman."

"Tahass maad manu!"

"Mia maad es taha. Ärrä sundse võtma."

"Mellless?" imestas pottsepp. "Mia oless küll võtnu."

"Ma olli üdsepalutaja ametiga väega rahul. Ää olli omaette mõtsan toimetada."

"Mia taha enämbät ku om."

"Oman meelen-mönten või inemine palluki tahta, ei tiia kon kaugen ärä rännätä."

"Maailmaelu tules säädi, et vaesel inemisel oless ka ää olla."

Pecter takerdus oma mõtteis, ta tahtis öelda nii palju tühekorraga, et risti-rästi mõtted ummistasid aju nagu laastud hõõvli, ja ta jäi rusutult vai. "Maailma elu om oppi," pomises ta vastupidiselt kõigele sellele, mis talle asu ei andnud.

"Mes sa sis opit, ku elu ei ole elämises?"

"Mia vai? Mesmä sis piä tegema?"

"Mia taha palt, et Jaanine poig kodu tules. Kas käsi vai jalg küllest ärä, jõvass aga kodu."

"Rikka omma taa sõa valla pästnu, nemä vastutagu kah. Kõik nuu keisre ja kuninga, vürsti ja krahvi."

"Kolla tõmmati talvel troonilt maha, mes ta enämb vastutas. Kõik om Jumala käen, padraku kiäki mes taht. Palt temä mõist õigust. Ku kiäki ülepää mõist."

Pottsepp võttis piibunosu suust, koputas vastu peremehe sängisammast tühjaks ja pistis taskusse.

"Jummal pidä mäe otst vahti," vahtis ta äkki kartlikult ringi, jättis hüvasti ja asus koduleele.

Viimasel paaril aastal ei lugenud Kotter enam ise ajalehte, vaid laskis seda teha Miinal, kes mõnikord istus ta juurde, tattnina lauanurgal, ja luges ette mõnda tähtsamat kirjatükki. Kuid sõda oli pikk, inimese silmanärvad nõrgad ja väsisid ära, olgu see Potitares, Üdsil või Palanumäel. Kui päev oli pikem, loeti päevavalgel. Lõpuks ei tahtnud vana mees enam lehte kuulata, ka see väsitas. Halvad uudised räsisisid meeli.

"Üdsiahju man olli vanaste ää rahulik olla," ütles ta Miinale. "Sääl es ole mässu ega sõta."

"Kost ma sulle rahulikku ellu võta," vastas naine tusaselt, sest mees polnud uudistega rahul. "Ei ole äid uudisi."

"Et na me Jaani maha ei lüüss... Taivaesä oitku tedä."

Naine ohkas, temagi mõtles pojale kogu aeg.

"Tuud pojakest minu silmä enämb ei näe."

Ühel hommikul jäi Kotter silmitsema kassi, kes jalutsis end lakkus ja käpaga kõhvitises, lõug püsti. Miinale, kes lehma lüpsmast tulles üle ukse tuppa vaatas, ütles ta:

"Näije und, et kannistigun kivi all olli suur illuss loss ja mia olli tolle lossi vaht. Mulle üteldi: täiskuu aigu tule sul uus amet vasta võtta, saat maa-alutse riigi valitsejas."

6

Ikka oli mäe tagant tulnud armastus, sünd või surm. Paistis, et kaks esimest olid ära ehmunud ega julgenud ennast enam näidata. Vaid surm pidas rohket lõikust, esialgu küll kaugel, kuid ähvardades endast iga hetk ka lähemal märku anda.

Kui mitte muidu, siis kirjjas sõjatandrit.

Palanumäe poistega polnud veel midagi halba juhtunud.

Et talu kodakondsed haigeks ei jääks.

Et ei tulcks ootamatust ega õnnetust.

Ega tulekahju, röövimist, tapmist.

Hanereas tulid Hendrik, Miina ja Juhan üle mäe, hangud seljas. Nad olid teel Lõigelt tõuvilja masindamast.

Väsinult, vaikides vantsitü mäest alla. Ainult pastlad krabisesid teerajal.

"Ommen sis Mõrale masina manu," tähendas peremees.

"Jah," vastas Miina, soovis head ööd ja astus väravast välja.

Mehed ei jõudnud veel tuppagi minna, kui selja tagant kostis sammude müdinat. Hendrik pöördus ümber.

See oli Miina, nägu kohkunud. Sosinal, kodu poole vahtides ütles ta:

"Tamme mant tuleva üless imcligu mehe, püssi sällän."

"Ehk Aalep miilitsameestega?" Hendriku hääl väratas.

"Soldati muudu olliva. Mes nüid saa?"

"Ruttu tarre! Joosuga!"

Köögis puhus peremees bensiinilambikese surnuks.

"Messä nüid tiit?" ei mõistnud Mai.

Miina heitunud nägu nähes jäi ta vait.

Ruudu tuli väljast, haod süles.

"Ära kooserda, tule tänne!" käsutas isa. "Olge pimedan vakka! Näis, mes edesi..."

"Kuu tõsess," ütles Ruudu kardina vahelt välja piiludes.

"Oh, ära tii akand valla! Ma pelgä irmsade," sõnas Miina.

Poiss surus nina vastu klaasi, et paremini näha.

Toast kapist võttis Hendrik revolvri ja libistas taskusse. Pooleldi käsikaudu kiirustas ta üles launetuppa ja võttis seinalt püssi, viimasel ajal oli see igaks juhuks kogu aeg laetud. "Nüid ole ma sõariistun," mõtles ta jalgadega ettevaatlikult trepiastmeid kobades rahulikult; relvad andsid julgust.

Äkki käis välisuks.

Seesolijad võpatasid.

Sammudest tundis Hendrik ära Juhani.

"Kon sa kondat?"

"Kemmergun. Löige supp võtse kõtust valla."

"Tuleva! Kaits miist..." teatas Ruudu akna juurest. "Jäivä saisma."

"Piävä nõu, kost pääle nakata," sosistas Mai ärevalt.

Hendrik taipas äkki, et mõni võib tulla ka aidaväravast, ja ruttas eestuppa. Kuidas ta oli unustanud, et köögiaknast ei näe kogu õue? Kõhedalt, justkui sihitaks teda juba väljast, astus ta otsaakna alla. Siin toas sai kord surma ta kõige terasema mõistusega poeg, tõsi küll, ei lastud sellest, vaid külgmisest aknast. Südame kloppides vaatas Hendrik välja. Paari sülla kõrgusel maapinnast seisis Üdsi põllumäe kohal punane täiskuu, selge ja kirgas. Aida pool väravas polnud näha ühtki elulist. Tamm, pärn ja kask, kolm suurt puud Alatarenurme veeres, heitsid kuupaistes pikki haralisi varje värava kõrvale kartuli-
maale.

Ruudu teatas:

"Tuleva tahraia värjest."

Silmi kissitades jälgis isa poja kõrvalt õue. Tõesti, kaks kogu, püssid seljas, liikusid elumaja poole. Varjud kõndisid neil ees.

"Soldati jah," ühmas ta. "Ilma nokata mütsi pään."

"Vai Jummal! Nüid tapva meid maha!" hädaldas Miina.

Hendrik kutsus Juhani võõrusse, surus talle püssi pihku ja pani ukse haaki — see oli kõigil meelest läinud.

"Ku nakasse sisse murdma ja välläst minu partsu kuulet, lüü uss äkki valla ja pane pauk õhku," sosistas ta, et naised ei kuuleks.

"Mes sis saa?"

"Sis kaeme... mes saa."

Ta ruttas läbi rehetoa rehe alla, läks saunapoolsest uksest välja, pööras ümber aganiku nurga ja asus varitsema. "Täämbä ei jää ma molu muudu püssiravva ette vahtma," lubas ta endale.

Soldatid jõudsid ukse juurde. Ruudu jälgis neid poolviltu aknast, niipalju kui sai. Kuuvalguses olid nende näod kalbed, kurjakuulutavad ja võikad. Kuigi paistsid olevat noored mehed, umbes Valteri või Jaani vanused. Pikem koputas uksele, teine hüüdis midagi, misjärel koputati valjemini. Seesolijad pidasid hinge kinni. Väiksem jässakam vanden vihaselt. Pikem haaras õlalt püssi ja pööras kaks korda kabaga vastu ust, et maja värises. Uks oli kõva, pidas vastu. Kolmandat hoopi ei järgnenud. Kõlas Hendriku revolvrilask. Nähtavasti tabas see soldateid nii ootamatult, et pikem venelane poetas püssi peost. Mõlemad pistisid punuma. Siis lõi Juhan ukse lahti ja tulistas jahipüssist järele. Viirastuslike varjudena tormasid kutsumata külalised üle õue. Hendrik pistis revolvri

taskusse, võttis maast vintpüssi, millel täkki otsas. Nüüd tundis ta end täiel määral kunagise vallavanema abina ja miilitsamehena, kelle südameasjaks on seista korra eest.

"Järgi! Pääle!" hüüdis ta rõõmsalt ja kihutas soldateile järele, Juhan kannul. "Et na ei saass aiga püssi palge panna!"

Kuid soldatid ei mõelnudki vastu hakata, vaid jooksid peatumatult suurteeni, kus ta-gaajamine lõpetati.

"Ei jõvva enämb joosta."

"Kae, ku tuleva tagasi!" kahtles poeg, jahipüss ikka veel õieli.

Palanumäe peremees seisis hingeldades keset teed, kuupaistes sinihall kui Kalevipoeg Oskar Kalda pastellil.

"Ei na tule..."

"Ma lassi näile järgi."

"Ma ütli: lase õhku!"

"Na es saa külge... Peräkõrd tuleva, paneva meid ütese palama."

"Piäme ütese vahti pidämä."

Täiskuu taevavõlvil oli külm ja kõrge, liikudes läbi sulgja pilvelehviku, tundus laotus ta ümber iseäralikult sügavtume.

"Kuul omma jala all."

Hendrik seletas:

"Päivä üteldäs säändse pilve kohta: Noa laiv."

Alatare ukse ees ootas neid Miina.

"Tulge esä kaema."

Juhan kohendas jahipüssi õlal.

"Tulge kaege üle usse sissegi," palus naine. "Tulge onte! Kaege, määne imelik kuu-paiste..."

"Pelgät vai?"

"Pelgä jah."

"Tulge paariss silmäpilguski. Uss om poikvel." Miina neelatas. "Muidu om meil uss alati kinni."

"Soldati ehk," poetas noor Susi.

Tema sõnadest läksid kõik ärevile.

Hendrik tõmbas välisukse harilikust järsema liigutusega pärani, tõstis kaitsva käe silmnäo ette juhaks, kui peaks kuhugi vastu pörkama. "Tan om pimme ku maa all," laus ta nimme hästi valjusti. Maja oli päev otsa üksi olnud. Ajutise Valitsuse ajal oli see pikk aeg. Pimeduse rüpes sigis teadmatust. Viimaks oli Palanumäe peremees köögis, ja olgugi et ta liikus ettevaatlikult, tormas mürtsti laua otsa; silmad ei harjunud nii ruttu pimedusega.

"Esä, õe!" hõikas ta. Nii vägeva kolina peale oleks ka kõige raskemast unest üles är-gatud, kuid toakeses valitses ikka rõhuv vaikus. Hendrik peatus; laes või scinal lõhnas vorstirohi. Ka Juhan ja Miina olid tema järel sisse tulnud, naine kobas truubi pealt tikke ja ulatas peremehele. Tikud krabisesid toosis, sõrmed ei suutnud eraldada ühte hulgast. Miina leidis paar pirdu — lambiõli polnud neil ammuilma — ja pistis perepojale pihku, tegutsedes pooleldi masinlikult, et kuidagi toime saada aina kasvava ärevusega. Toauks oli samuti poikvel kui välisukski. Hommikul masina juurde tõtates oli ta selle kinni pan-nud, seda mäletas ta kindlasti. Alatares polnud kombeks ust lahti jätta, tuulutamisest siin ei hoolitud, hoiti sooja kokku. Pird ei süttinud kohe, viivitus lükkas edasi hetke, mil neil tuli seista silmitsi ängistava ja õudsega, mis oli õhus, mis oli liginemas, mida tajusid kõik, sest toast ei kostnud endiselt kippu ega kõppu. Üldse valitses majas hirmutav eba-tõene vaikus, isegi kilk, kes muidu vanapaarile seltsiks laulis, oli nüüd vait. Vastutahtsi, otsekui pelgast kohusetäitmisest, hakkas leek pürrule külge.

Hendrik nihutas ust, poeg tõstis pirdu kõrgemale.

Esiteks hakkasid paistma varbad, siis sääred, siis reied — põrandal lamas Kotter.

Hirmunult sosistas Miina:

"Vai Jummal!"

"Lase pirdu allapoole!" Taluperemehe nägu oli järsku väga vana ja teravate näojoontega. Ta kummardus ja silmitses isa lähemalt. Vanamees oli poolpaljas, paklast aluspesu oli ta ise või keegi teine rebinud, särk oli külje pealt lõhki, kõrval vedeles purukskäristatud peaalusekott, õlesasi laiali, sealt oli vist midagi otsitud. Kotteri silmad olid kinni, pahema käe sõrmed rusikasse pigistatud, teine käsi vabalt keha kõrval, tühi pihk ülespidi. Hendrik katsus ta otsaesist, see oli soe, pistis siis käe põue, et saada selgust, kas süda löötab.

"Kae, et üdsi vanaesäle pääle ei sata," tähendas ta pojale.

Tükk aega hoidis ta kätt isa särgi all, silmis lootusetuse ja allaheitmisega võitlev pilk. Miina kohendas mehe riideid, kuid Hendrik keelas teda pilguga — ta ei saanud keskenduda.

"Piigli nõna ala," ütles Juhan.

"Me majan ei ole piiglit," vastas naine tasa.

Peremees võttis pihu isa rinnalt, ajas enda kangelt sirgu.

"Ei saa aru, kuis lugu om."

Mõttessevajunult jäi ta seisma, koos temaga tõusis ja pikenes ka vari. Põrandal mustasid isa silmakoopad. Paistis, nagu peremees palvetaks. Kuid ta ei palvetanud, vaid mõtles, mida veel tuleks ette võtta, et lõplikult selgitada, kas isa on elus või mitte. Juhan murdis pirru küljest pika tüki niistet ja hoidis seda käes, kuigi süsi põletas sõrmi.

"Säng om segi puistatu," lausus ta pirdu taas kõrgemale tõstes.

"Sääli ei ole midägi. Niida vaese inemise ku me oleme."

Hendrikut puudutas see vaesusejutt, nagu oleks tema süüdi, et isa pere nõnda kehvalt elas.

"Otsja aiva kulda takan."

"Kulda me sängist?" imestas Miina.

"Mes te säng kehvemb om ku mõne tõse pere säng?" küsis peremees.

"Tule tohtre tuvva."

"Tohtre?"

Surnu võeti riidest lahti, vaadati, kas kurjategijad on teda peksnud või torganud, kägistanud või mõnel muul viisil midagi teinud, et Alatare peremeest teise ilma saata. Ent kuskil ei nähtud haavu, ei leitud vereplekke ega siniseid laike, muhkudest rääkimata.

"Kas na tälle teiväki midägi, tõstseva palt sängist maha, et ta iin ei oless, ku na põhukotti puistase," arvas Hendrik.

"Äkki ei oleki vanaesä koolu?" ütles poeg.

Miinaski süttis lootusesäde.

"Kaage, sõrmeküidse omma jo sinitse."

Peremehe sõnad tungisid naise kuulmeisse lõpliku otsustusena, ta hakkas tasa nutma. Õlad vappusid, parkunud põski mõõda nirisid näpid, kuid seda kibedamad pisarad. Ta oli korduvalt kujutanud mehe surma pilti, kuid et nüüd sedaviisi — järsku ja... Et Kotter polnud hinge heitnud voodis, vaid hoopis põrandal, katkises hames, sissevajunud kõht paljas, see oli julm ülekohus hea inimese vastu, kelleks Miina meest alati pidas.

"Oless na onte ta sängi jätnu," nuuksus ta.

Juhan nõrgutas pead, ristis käed, õieti ei ristanud, vaid hoidis ikka pirdu, aetas vaid vaba käe teise juurde ja luges issameiet. Miina ja isa järgnesid ta eeskujule.

Jah, nüüd oli Kotter tõepoolest surnud.

Seejärel asus Alatare perenaine toimekalt talitama, kohendas purukslõhutud põhukotti, kattis aseme tekiga.

"Tõstame ta tänne!"

"Mesme tõstame! Tedä tule nüüd mõske ja lautsile säädi," seletas Hendrik.

"Mineva puulba küll käisime sanna," arutas Miina, käed äkki lõdvalt rippu. "Aga... ma pane vii üless."

"Ku vanass ta saije?"

"Kas sa, poiss, ei tiia vanaesä vanustki?"

Miina pühkis silmi.

"Juhan," lausub peremees leebemalt, "vii emäle sõna, tulgu Maaliga appi."

Maile mõjus äia surmateade põrutavalt. Ta polnud veel ennistisestki toibunud, ihu alles värises paugutamisest. Ta nihutas laual bensiiinilambikest, kuigi selleks polnud vajadust. Viivu aru pidanud, läks ta tuppa riidekapi juurde ja otsis sealt paari puhast pesu — võis olla, et Miinal polnud käepärast midagi kadunule selga panna, sest oli kibekiire sügistööde aeg, kus pesupesemiseks vähe mahti. Oli küll inimesi, kes saatsid ämma-äia viimsele teekonnale mustas pesus, kuid seda ei tohtinud juhtuda Palanumäel! Perenaine sidus pesuhilbud riideräbalasse ja ulatas kompsu tütrele, kes oli jäänud vanaisa surmateatest väga tõsiseks.

Vaikides pöördusid nad minekule.

Ruudu tegi laua taga rehkendusülesandeid. Ema-õde lahkumas nähes tõstis ta pead.

"Ma ei julgu tan ütsindä olla!"

"Tule ütlen!"

Väljavaade, et peab minema pimedas, üdini tungivas kummalises kuuvalguses surnu juurde, ehkki see oli ta oma vanaisa, kes talle vaid head soovinud, mõjus kõhedalt. Venitamisi pani ta mütsi pähe. Juhan puhus lambikese ära. Kohe oli noorema venna ümber ja ces uus, võõras ja vaenulik ilm — sügispimedus täis kolle, viirastusi, sõjas surmasaannuid, tuba lausa kihises neist. Kiirustades liikus ta ukse poole, möödudes vennast: ta kartis viimaseks jääda, see oli kõige ohtlikum. Üle lävepaku astudes kuulis ta õde lausuvat:

"Kaege, määne rõngass om täämbä õdagu kuu ümbre. Nigu üibinu veri."

Maali sõnust hoovas imestust ja hirmu.

Ruudul tarretus veri soontes. Väljas oli veel õudsem kui toas!

Eeskäijaist ei tohtinud maha jääda. Ta püüdis hoida nende varju — hirm piiras igalt poolt, taevalaotusest süvendas seda kuu, peites aeg-ajalt oma õudse verise palge pilveloori.

Suure kase juures jäi ema seisma.

"Laterna jäije maha. Ei näe ehk säääl tallitada. Kiä lätt laternale perrä?"

"Mia küll... ei julgu," pomises Ruudu.

"Mehe süä ei värisa."

Ennem õelnuks poisike lahti mehesüdamest, kui julgenuks tagasi minna. Kuidas õde seda ei taibanud? Ta oli üleni pingul kui vibu.

Läks Juhan.

Tuule oli põõranud põhjaloodesse. Tamm, pärn ja kask kohisesid jõuliselt. Otsalt ei paistnud tuld — ega ka kuskilt mujalt talust. Paar aastat tagasi, kui Potitare tagant metsa raiuti, paistis Peetri kõõgiakna tulesilm Palanumäele, tõsi küll, mitte õuele ega isegi ussaaia taha, vaid kaugemale, kõrgemale — üles Kuusepuhma juurde mäekaldale. Kas see nüüd enam ulatuks sinna, puud olid vist ette kasvanud või kas Potitares oligi enam lambituld? Valter rääkis kunagi, et ta näinud ka Mõra tuld, ei täpsustanud aga, millal. Iga meenutus tulevalgusest oli Ruudule praegu ülimalt tähtis, see aitas hirmu vastu. Mis siis, kui nood soldatid hiilivad jälle kuskil nurga taga, et tulla neile kallale, röövida, tappa ja põletada? Äkki tuleb neid suur salk, kelle vastu ei aita isa revolver ja püss, kelle vastu ei saa üldse püssidega, kui tulevad kuulipritsiga, teevad puhta töö nagu väeliinil? Või hoopis kasakad kuupaistel hiilgavate mõõkadega, kes raiuvad puruks nii inimesed kui ka loomad? Maa ja laotus olid tulvil õudust; nagu kiuste meenus üha uusi kuulnud ja lehest loetud koledaid asju. Ja vanaisa?... Et tee Alatarre oleks hästi pikk! Sest tagasi ei saanud ta minna ega ka välja jääda.

Järsku ilmus kuuvalgusel nende ette isa, kes ütles julgustavalt:

"Tulli teile vasta..."

Ning tal oli vintpüss seljas.

7

Enne matuseid käisid Hendrik ja Juhan seadmas teed, et surnuga minnes vankrid soo peal sisse ei jääks, rohked vihmasajud olid tee põhjatuks muutnud. Kannistikus oli küll

veel suuri rändrahnepid, kuid neid tulnuks eelnevalt purustada, väiksemaid kive leidis vaid Pikalombi äärsel nurmel, tee parandamiseks tuli neid sealt tuua.

"Saass sõda enne läbi ku minnu jõutass kroonude võtta, ei piäss Venne riiki tiinmä," seletas poeg kive vankrist rattaroopasse loopides. "Vai ku võetass, saass Eesti polku, sääil ei piä ehk venne kiilt murdma, eesti ohvitser ei anna ruskuga vasta vahtmist, ku eng täis kargass."

"Tiiä tuudki. Alajaani Jursi sugune ohvitser teije vellele utsinat ja kärkse, et mõts kajasi vasta."

"Miilitsameestele kuluss sääne oppuss ärä! Nigu kana paklin, lassiva obesevarga käest!"

"Sina tullu ja püidnu ta kinni," oli isa ootamatult järsk.

"Mia oless tõmmanu püssist tule sälgä nigu noile soldateile! Rüüvliit ei tohi alestada!" kuraasitas Juhan. "Rüüvliile rüüvli palk. Oless ma sis tiidnu, mes na vanaesäga teivä, ma oless na vagatses tennü."

Seletades jäid noormehe käed seisma. Ta toetus paremale jalale, pahem põlv oli ette sirutatud, tal pruukinuks vaid käed rinnale panna ja hädapärast oleks ta välja andnud mõne luuletaja mõõdu, kes puurib nukkertuhmi pilku läbi paksu ajaudu. Ta oli musta verd nagu enamik Palanumäe lapsi, kuid nina polnud tal nii esiletükkiv kui kadunud Gustavil, ehkki tema ninavormigi ei mäletatud õieti, sest päevapilti polnud ju järele jäädud; kes selle eest siinmail hoolitses, oli ju pilditegeminegi üks meeletu raharaiskamine! Hendrik mäletas küll, milline Gustav oli, kuid ta ei kirjeldanud selle poja väljanägemist kunagi kellelegi, jättes voli vabale kujutluslennule. Tusane Juhani suurustamisest, heitis ta:

"Ärä tapa," kitt käsk."

Ning ta küsis endalt, nähes asja hoopis teisest küljest: kust algas röövel, kas võis inimest tulistada või koguni tappa ainult sellepärast, et ta püssipäraga kaks korda maja välisuksele pörutas, saamata sellega hakkama kolmandat korda, sest siis kukkus püss ehmatuse tõttu käest ja ta pani pikka sinelihõlma takerdudes plagama? Kas nood hallid kujud, kes saatuse kummalisel tahtel just Palanumäele sattusid, olidki röövliid või lihtsalt laguneva suurriigi soldatid, kel kõht tühi? Alatare lauvalt võtsid nad kaasa leivakannika, rohkem seal polnud, Miinal oli kavas just järgmisel päeval leiba teha.

"Tõisiba õdagu," jätkas poeg endiselt, "ku ma tolle pardsu panni, oless pidänu näile järgi juuskma, na tõise ilma saatma. Rüüvli tapmise iist ei tetä midägi."

"Ärä tapa," kordas Hendrik, laskis lamedal kivil langeda roopasse ja vajutas tallaga kinni. "Jätä alati tapmada ku saat. Veri tule inemise pääle, sääilt ei saa teda üteki seebi ega lipega ärä. Võõras veri rostitas inemise läbi. Tennä Jumalat, et es ole veretüüd, palutamist..."

"Na litseva õige kipede, es ole näil aiga tikku tõmmata, ammu viil lauta vai talli palama tsusata!"

"Väega ää, et es ole!"

Juhan ei jäänud isa vaigistavate ja pealetükkivate õpetustega rahule, need tundusid liiga tavalised. Kindlasti oli elu midagi muud, pidi olema, kui seal toimus niisuguseid õudseid ja salapäraseid asju nagu pangaröövid, laevahukud ja sõda, mis pani mõttetd imelikult kihisema, otsekui oleks neile peale tilgutatud vesinikülihapendit. Mäed varjasid väljavaadet lagendikule, kus toimusid suured sündmused, siia kostis vaid nende nõrk jõuetu kaja, mis sünnitas tуска ja uskmatust, idandas sõnakuulmatust ja hoolimatust; silmapiir ja silmaring olid omavahel tihedalt seotud.

Värtnana käis viies käsk Palanumäe peremehel peas ringi. Veel kolmandat korda ütles ta:

"Ärä tapa!"

Siis kerkis ta silme ette pilt Alatare põrandal lamavast isast, särk lõhki kärjstatud nagu iisraelilastel Piiblis, kui nad kahetsesid oma patutegusid. Nii või teisiti olid soldatid tema surmas süüdi, kuigi ta vanal kõhetul kehal polnud näha ühtki vägivallamärki. Kibedusega meenus, kuidas ta kõvera muigega, noor ja rumal, vaatas pealt, kui isa maajumalale

ohvriaeda ehitas. Ometi otsis isa vaid Palanumäele kaitset ja õnnistust, kust seda vähegi võimalik loota, oli ju tema südamesooviks, et talus ümbruskonna kõige kõrgema mäe veerul muutuks elu aastatega ilusamaks ja jõukamaks ning inimene puhkeks kui lill kastesel hommikul! Eemalt võis küll teisiti paista, kuid tõelikult polnud tema, Hendrik, palju kaugemal kui kadunud isa talupidamist käest andes. Raudäke ja viljasiduja polnud veel õitseng, ehk polnud seda ühe poja koolitaminegi, kui teised ei jõudnud vallakoolist suurt edasi. Elu oli täis sügavaid roopaid ja tagatipuks tuli sõda, mis pika musta õõna mattis Palanumäe enda alla, surudes talu arengus tagasi.

Kuid mägi sundis sõnatult: üles, minge üles, ärge jääge konutama kallaku peale, see on kõige hullem, mis teiega võib juhtuda! Ikka üles, üles, ärge hoolige argusest, loidusest, jõuetusestki, kui see teile peale tuleb!

Kas said karistatud need, kes olid süüdi; kas libletas nende süümeepuu oktoobrikuu tuules?

Vaevalt.

Kas oli Gustavi mõrtsukas saanud karistuse?

Vangiroodu, jah, seda küll...

Kas see lunastas süüta lapse vere? Kes tapab lapse, tapaks nagu kõiki inimesi.

"Vanaesä es saa näile vasta. Mia..."

Juhan ei teadnud isegi, mis oleks teinud tema, kellel jäi üle nii õigust kui kangust.

"Teeme ilusa kõva tii, et ta saass rahuligult, ilma rappumada ja põrutamada maha viiduss. Mine tuu lapju, aame kivve pääle mulda, et ratta ei põrutas."

"Me tii omma ültse väega viletsa."

"Ei ole irmsambat kotust maailma pääl ku Palanumäe," vastas isa pojale läbitungivalt silma vaadates. "Alvembat ja ullembat ei saaki konnegi olla. Om sul mõni paremb kotuss valmiss, lääme sinna."

Juhan heitis talle imeliku pilgu ja hakkas kodu poole lõntsimata.

"Lase kipeede, anna jalgele valu!"

Hendrik mõtles:

"Eelias om nagel, mes lätt kõverass, ku pääle koksat. Märt tule palt esäkodu suvitama ja kõnelama, ku ää om elädä tol, kiä ei suitsuta, juu ja kõnd õgva sälläga. Juhan om pere-meheess vetel. Valter ehk... Vai sis Ruudu!"

Ei maksnud ennast ega teisi tagant kiirustada, saatus ei sallinud kannustamist hoopiski, eelistades küpseda aegamööda, kõrvalekaldumatult. Ka uus sugupõlv, kes tuleb kesk-pärast talu uueks looma, valmib omal ajal ja mitte varem.

Kõigepealt tuli aga vanaperemees viimsele teekonnale saata. Ligi kolmkümmend aastat oli möödas, kui ta Palanumäel peremeheohjad pojale andis, noorematel inimestel ümbruskonnas oli juba raske ette kujutada, et see üleni hõbedane vana mees võis kunagi olla taluperemees, nii tagasihoidlik ja silmapaistmatu, kui ta oma osmikus oli. Sellest hoolimata tuli teda kodunt välja saatma ootamatult palju rahvast.

Miina sosistas surnu juures enne kirstu kinnikruvimist:

"Ku läät esi, sis vii oma arm ja irm, ääduss ja albuss kah ütten ärä!"

Nii oli kord tema isa mahaviimisel lausunud ema.

Ja nõnda lausus Miina nüüd igaks juhuks.

Peieteks oli ikka keedetud suurmaputru, tehtud sülti ja praetud liha, sõja ajal, kus üks sundvõtmine järgnes teisele, andsid peied tunda isegi niisuguses talus nagu Palanumäe. Siiski oli Hendrik teinud kõik, mis tema võimuses, et külarahvale meelde tuletada: täna peetakse siin endise Palanumäe peremehe peieid! Muidugi oleks võinud Kotteri matta vaikselt, peaaegu märkamatu, nagu aplaagrisse jäänud vanaperemehega sageli tehti. Sedapuhku oli Mai, kes äiast väga lugu pidas, see, kes hakkas mehele rääkima, mis tuleks teha ja milliseid loomi veristada, et korralikke peieid pidada. Muhi Villem, kes oli katuselöömise lõpetanud, võeti appi kohendama laudu, parandama pinke ja valmistama ajutisi istmeid. Juhan tõi Lõigelt peieajaks veel teisegi suure laelambi lisaks olemasolevale ja riputas selle õe nõudlik-noriva pilgu all lakke.

Matuserong jõudis surnuaialt tagasi hilja, paksus videvikus, nagu Palanumäele ena-

masti ikka jõuti, sest tee oli kauge. Nii palju peielisi, kui oli kutsutud ja oodatud, lauda siiski ei tulnud, mõnigi oli pööranud hobuse vaikselt koduteele, aeg oli niisugune, et kardeti kodunt ära olla.

Koolmeister lausus mõne sõna lahkunust, kuid täna polnud tal hea päev, jutt oli tuhm ja säratu, mõtted liialt kirni argipäevamuredes. Räägiti sakslaste peatsest tulekust, kuid ka Põhja väerinna varustusosakonna otsusest, mille põhjal kõik vili tuli sõjaväe toitlustamiseks võtta ja talumeeste salved puhaks pühkida, jättes neile toitu vaid uue aastani.

Hendrik valas suurest rohelistest pudelist väikestesse pitsidesse puskarit. Kust või kelle käest ta Lepiku-Liisut saanud, ei hinganud ta Mailegi, tema, kes miilitsamehena pidi kõikide käepäraste vahenditega takistama salaviinaajamist.

Haisev jook tuimestas masendust ja kurbust, mida see päev ja kogu sügis oli täis. Mäejaani Mikul pääsesid keelepaelad lahti.

"Ku vili võetass ärä, sis... sis jäässe ehk kartuli viil," arutas ta.

Kuid Palanumäe peremees kummutas ka selle lootuse, tähendades:

"Ei jätä na sulle kartulipabulatki keldrede!"

"Sis om küll lõpp!"

Söödi vaikides.

"Muutus peab midagi ära muutma," tõstis kooliõpetaja taldriku kohalt pead. "Mis muutus see on, mis midagi ei muuda või kui muudab, siis ainult halvemaks. Öeldakse küll, et revolutsioon ja sõjaaeg, aga muutusi pole kuskil näha. Kõiksugu kõrvalised asjad saavad liiga suure tähtsuse, nagu näituseks salaviinapõletamine, hangeldamine ja selle vastu võitlemine, aga elu ise jääb muutmata, see põhimine, millest tuleks alustada. Demokraatilised eluviisid tuleks maksma panna. Aga meil sõdivad kõik kõikide vastu: maatamees selle eest, et saada endale tükk maad, mida ta pole kunagi harinud ja mida ta ei oska õieti harida, pane või kolm instruktorit kõrvale õpetama. Või siis taluperemehed — nemad jälle veeretavad kogu süü ja kurjuse teenijate kaela. See pole ka õige."

"Austadu kuulmeistre, mes te meelest õige om?" küsis Mäejaani perenaine võrdlemisi trotslikult.

Aalep vastas kindlalt:

"Õige on demokraatia."

Need olid tummaks tegevad sõnad, millele ei osatud midagi vastu väita, ehkki päris täpselt ei teatudki, mida see sõna tähendab.

Otsa Juhkam tõstis taldrikule uue kuhja toitu, võttis tubli kääru rukkileiba, määris võid paksult peale ja hakkas isukalt sööma.

"Süvven lätt kõtt tühjäss," vabandas ta ja naeris enda üle: "Süü ku elläi, tii ku tigu!"

Huuled torus, vaatas Mäejaani perenaine Juhkami söömist.

"Nüüd omgi tiinžil sääne lipukiri võetu: vähä tüüd, pallu lärmi! Me sulane käi tüüliš-ühingu kuusolekitel, mes säääl arutadas, tuud leivavanembile ei kõnelda! Ku küsit, ühmäss ennekki: "Prõlla om vabaduse aig!" Olli vagane mõistlik miis, nüüd om lasknu endä kiiremeestel ja enamlastel ärä ullutada."

"Mõnen asjan om näil õiguss kah," mõõnis mees. "Mia ku omaaigne kelner saa väega äste aru, et tüüleping piäp olema. Tüülistel olgu oma õiguse, aga mõistlikkuse piiren! Pilli ei või lahki puhku. Taluperemiis ei saa koskilt midägi ilma. Kõik, mes osta tule, om kole kalliss aetu."

"Võtame üle!" parastas naine vihaselt.

Potitare abielupaar vaikis mornilt peremeeste juttu kuulates. Nemad, kes kodus lugesid punaseid lehti ja leidsid kõik, mis seal vaeste olukorra kohta öeldud, tõe olevat, veelgi enam, nad ei uskunud silmi, et nõnda võis ja tohtis varakate inimeste kohta öelda.

Koolmeister kõhatas häiritult.

"Aetakse rumalal harimata rahval pea segi, kihutatakse lõhkuma ja laskma. Vereimeimine, kurnamine! Võtame ära, teeme paljaks, paneme maksma õiglase ilmakorra! Mida te maksma panete? Ainult omavoli ja vägivalla, muud pole panna. Pole eesti rahval kuskil kohal neid ilmatu suuri varandusi, mida tuleks üle võtta, ära jaotada. Venemaal, seal on iverseha: rikkad mõisad, mõisnik ei teagi, kus ja kui palju tal varandust on, ise elab

Pariisis või Nizzas, sakslane või eestlane valitseb mõisat. Musta mulla pääl kasvab ka lepatokk, kui sa ta mulda torkad. Enamlaste käre jutt ja vahetpidamata nõudmiste ettepanemine ei käi meie Eesti eluga kokku."

"Kas ta omgi mõteldu kokkukäimises?" kahtles Palanumäe peremees. "Niisaate ullutamises, rahva mässämä aamises, et sis esi vargusi pukki ronida. Kadunu Mäejaani August näije me aiga ette, kitse iks, et ajal om kiird sehen."

Mai oli saanud mahti natukeseks lauda istuda.

"Temä olli alati meile kutsutu, sünnipäiväle vai ristkätsile. Lahke ja viisakas inemine," ütles ta. "Mul om niida kahju, et ma es jõvva tedä kadunu Nestrage omal aal tutvass tetä."

"Kas tolle ilparakuga, kiä te aida pääl enne sõta ärä kuuli?" ajas Mäejaani perenaine paksud põsed suureliselt kummi.

"Tollel ringirändaval raamatumüüjal oli rohkem hingevarandust kui mitmel vanataluomanikul kokku. Vaeses kestas rikas vaim."

"Kadunu August olli kah tark miis, üits kõik mida küsset, kõke ta tiidse. Luges: prantsuse keelen raamatit..." seletas Mäejaani perenaine häirimatult.

"Seda ma ei teadnudki!" imestas kooliõpetaja.

Mikk täiendas:

"Lell olli vagatse olekiga miis, ega ta vällä es näitä, mes ta mõistse."

"Prantsuse kiilt olli ta esi opnu," haaras naine jälle jutujärje oma kätte. "Ku täl naisevõtmine lõrri läits, esä tallu es lupa, sis olligi nakanu meelegurbusest raamatu järgi prantsuse kiilt opma, et lugeda revolutsioonist ja ülepeä ennast arida. Üitskõrd minevää kevää näkse esi uibuaiian kõnelama."

— "Mineva sügise," lisis mees, "nakse jälle kõnelama, et temä om ütsik inemine, kõge ütsikumb ilma pääl." Mikk ohkas. "Ja et varsti tullev periss põrgu maa pääle!"

"Et temä piäp enne Mõtsalise tulekit ärä minema, ta tundvat, et Elläi jõud meile peräle ja temä ei saavat tälle vasta..."

"Me oitseme tedä niida iluste," ütles naine ruttu vahele. "Ta olli meil egätpiti oitu ja oolitsedu."

"Perämidsel päiväl vändäss viil kramavonni," jätkas Mäejaani peremees. "Vidrik küsinu: messä, vanaesä, täst vântät, vedru om katski. Kaenu poiskesele otsa, endäl vesi silmän, ei ollev midägi kitnu."

"Ta olli meil äste oitu ja oolitsedu," sekkus naine jälle läbematult. "Ku minnu vanan põlven niida oitass!..."

"Ää küll... jah," lausus Mikk kärsitult. "Õdagu peräst süüki — kartulivõtmise aig olli nigu prõlla — kitse tõne: "Kuu paistuss nii iluste. Ma kõnni vällän mõne minuti." Esi olli rõõmus, naarat nigu veidike. Läitski ussest vällä, küpär pään."

"Es lää! Enne palvet oman taren tükk aiga. Sis läits. Aga pään es ole midägi, pää olli pallass. Varsti nakse peni irmsa elüga vaugma."

"Mine nüid oma peniga!" katkes Miku kannatus. "Tuu olli Alajaani lita, jäänu pimeandan koibapiti kartulivankre ala. Tuu es ole me peni."

"Olli kiä ta olli, aga tuu rüükmine lõigass mul küll lihast ja luust läbi," seletas naine.

"Ja lell kattegi ärä!"

"Järv andse ta kolmandamal päiväl vällä."

"Olli ta sis vette länü vai?" ärkas suikuma jäänud Muhu Villem.

"Mes järven muud iks ku vesi?" küsis Mikk vastu.

"Om kah tõrva- ja veevlj järvi," pingutas Muhk lauge laiemalt lahti. "Sääl takan Mandsuurian, kon ma sõdisi, pidi olema üits traakonijärv."

"Sellist luiskelugu pole ma ilmapeal veel kuulnud, et draakon, too isevärki elajas, kes sülitab tuld, elaks järves," ütles Aalep hukkamõistvalt.

"Mia es tiiä, parutsik kõnel."

"Parutsik!?" põlastas koolmeister.

"Miilits ei jõvva meid kaitsta," vangutas Hendriku õemes pead, mis kippus vägisi

kiilaks. "Siplese ja sobelesa niisaate, arva ku mõne kurjategija kätte saava. Nuu soldati oless tullu kinni võtta, mitte süvvä anda..."

"... ja rääkida, kui head inimesed nad olid, et ei hakanudki röövima ning raha ja kulda otsima," toetas Aalep. "Kui oleks tegu korralikkude inimestega, ega me siis täna siin istuks ega peieid peaks."

"Kotter oli muldvana miis," tähendas Mikk ja seletas nagu vabandavalt: "Õnness läits, et tahtseva palt süvvä."

"Mes na tahtseva, vai na sulle tuud ütlivä," parandas naine kõrvalt. "Sa mõistat venne kiilt, sait näidega kõnelda. Alun, ku sisse tulliva, olli küll irmuss, üteli olli püss sällän."

"Na jäivä väest maha. Kohe vägi läits, tuud na es ütle."

"Üitski väepäälük ei ütle, kohe ta vägi lätt. Lihtsoldatile andass käsk kätte ja sina mugu marsi, kas peräsoolik vällän, kaits vai kolm puuta varandust kukil," ütles teadjalt Lõige perepoeg Aleksander, kes oli kevadtalvel sõjaväest koju pääsenud, parem käsi küünarnukist liikumatu.

"Ma pandse koorega kartuli ette, seiva nigu nahisas! Tsiapaast võtse. Näile ää küll!"

Mäejaani perenaine heitis võiduka pilgu üle laua.

Aleksander jõi pitsist, hammustas praeliha peale ja ütles vaikselt:

"Soldat kah inemine. Olet vällän vihma ja lume käen, ullemb ku peni, kaitsekraavin vetel pori poole seereni! Ole sääl üüd, ei saa olla pisti ega pikali! Nigu pää tõstat, nii nakass mürrin pääle, sakslase omma väega valvel. Tikkega ragumise ole ma kah läbi tenü..."

Seda kuuldes purskas Miina lohutamatu nutma: Jaan võis olla ka kuskil kaitsekraavis šrapnellide all või koguni juba surma saanud, korjus tolgendamas okastraatidel kui kaltsupunt — ajaleht tõi niisuguseid ülesvõtteid langenud austerlastest.

Peeter küsis ahnelt söövalt Otsa peremehelt:

"Kulle, Juhkam, sina olet merd nännü, ütle mulle, kas sääl konne kah om?"

Naabriperemees tõmbas läbematusest toidu kurku ja hakkas kõhima, silmad läksid punge, ähvardades pealuust välja tungida, hing jäi kinni.

Eeva togis meest küünarnukiga.

"Messä segat tõsel söömast? Lämpuss viil ärä!"

Juhkami kõõksumisest kohkunud Peeter sattus segadusse ja kogeles:

"Elu... ei ole... ellä!"

Peelised puhkesid naerma, kuigi asi oli naerust kaugel.

Viimaks sai Otsa peremees jälle korralikult hingata ja pühkis pingutusest märga nägu.

"Tahtse vanamehe enne surma ärä tappa," pomises ta hämmeldunult.

Peeter rõõmustas:

"Ää, et sa jah... tagasi tullit!"

Uuesti sööma asudes küsis Juhkam:

"Ollit mulle valmiss joba kirstu tegemä vai?"

"Taa Kotre kirst... olli mul... kogu elun... kõge parembide õnnestanu... Mitte üits viga... Jah, kõge ilusamb... Pruun peits kah pääl. Et täl sääl kerge engätä oless!" Pops tõstis kandilise pitsi sogase puskariga ja kummutas huulile.

"Olgu kerge tälle kodumaa muld!" toetas Peetrit Lõige Aleksander oma pitsi võttes. Ta sõi sülti peale ja ütles kõrval istuvale Mikule: "Nätä om, et Venne sõaväest sakslaste kinnipidäjät ei ole."

"Või olla, et Eesti polk?"

Aleksander näris pikkamisi süldikonti.

"Ole sa ku kange ja vahva tahat, üte polguga Eestimaad kaitsta ei jõvva."

Treial-Peeter tegi jälle häält:

"Sakslase söövä meid ärä," porises ta, märkamata või soovimata märgata Eeva keelavat pilku. "Mõisnigu pandva teo-orjuse sälgä, nakava jälle tallin inemisi pessmä ja penne vasta vahetama."

Mehed vaikisid osatatult.

Koer urises laua all konti järades.

"Kiä peni sisse laskse?" küsis Mai köögis Potitare Katalt, kes oli appi kutsutud talitama.

Pakuti sigurikohvi.

Suhkrut liikus harva ja vähe, kuid Palanumäel oli hoitud natuke erakorralisteks juhtudeks. Hoidlikult tõstsid peelised teelusikaga suhkrutoosist kallist kraami. Jutt ei tahtnud suuremat sugeneda, ükskõik kust kohast seda üles ei võetud, ikka seisti silmitsi häda ja viletsusega, ebamäärase hirmutava tulevikuga, üleüldise kaitsmatusega.

Muhu Villem ei saanud kinni tassisangast, kobas siit- ja sealtpoolt, tass kõlksatas ümber, valged kalasilmad suikvel, jälgis mees, kuidas kohvinire üle alustassi ääre valgus ja pruun laik laudlinal aina laienes.

"Plii!" ürikes ta. "Piä kinni..."

Ka keel ei kuulanud sõna, ta oli tarvitanud puskarit rohkem kui mälestusejoomiseks tarvis. Tegelikult oli ta unustanud, kus viibib — ta polnud ju k a l a l ja need siin polnud tuttavad Nuustaku päevavargad. Maali viis tassi koos alustassiga ära, tõi asemele puhta ja kuiva. Nähes, kui hädas on külaline oma liigutustega, valas peretütar talle uut kohvi, pani isegi suhkrut sisse ja segas ära. Villemil oli vaja ainult juua. Kuid ta ei puutunud enam kohvisse.

Vaikselt, rõhutud meeleolus hakkas rahvas koju minema.

Hendrik küsis puutõõmehelt:

"Kas sa ei tahass üüsess jäijä?"

"Peremiis," lallutas Villem. "Anna viil lõvvatäis mõtsamõrdsukat."

Hendrik raputas teda õlast.

"Kulle, ma küsse, kas sa jõvvat kodu minna? Ehk jäät tänne?"

"Aidakatuss om valmiss." Puutõõmehe hää l kärises roostes saena. "Ma lää kodu!"

"Kas sa ei ole ülearu väsinü?" muretses ka Mai.

"Ei! Mu mõte on terräv ku liimeistre."

Mäejaani omad pöörasid hobust ümber. Siis kobis perenaine vankrisse, kiskus kõik pealmised riided üles ja istus alussärgiga heinakoti peale, nõnda vältis ta kleidi kulumist sõidu peal.

Hendrik sai Villemi Mäejaani vankrile panna, Mikk lubas ta Alajaani teeotsa viia.

"Säält ma lää esi!" kuraasitas puutõõmees.

Palanumäe peremees tõstis vankripärä ta tööriistakasti.

"Ää taad uncta," ütles ta Mikule.

Jaheda õhu käes Villemi pea pisut selgines, ta üritas Mäejaani peremehega juttu teha, öeldes:

"Ku me üle Puhe jõe lätsime... Sis olli valge päiv..." Ta pööras ennast vankripäras, et tabada Miku näoilmet, kuid nägi profiilis vaid ta püगतud vurre ja sirget nina. "Sina ei ole sõan käinu... ei saa aru... Ma ütle, et sää l pesti kõik puruss... palt sitapurujutt... Egan sõan..."

Enne Alajaanit seletas ta hoopis ägedalt:

"Sa, Mikk, olet rummal inemine! Tullit päälinnast ärä, mõtsakolkade tallu pidämä. Maamats ei massa kopkatki, näid kõik kotusse täis! Mia ei oless ärä tullu! Peterburist sõitseme läbi nelländämäl aastal — ta olli üüse nigu tiits tulemeri. Ilusambat liina ei ole!"

"Ilu ei ole patta panna," tõrjus Mäejaani peremees, pahane, et purjus töömees teda rumalaks nimetas.

"Sa olet rummal inemine," kordas Villem enesekindlalt.

Nüüd sai Mikul mõõt täis.

"Ptruu!"

"Kasi minema!" hüüdis perenaine vihaselt. "Esi aisat nigu sikk ja tulet meid augutama."

Kui joomane Nuustaku mees ka polnud, igatahes sai ta aru, et oli pisut üle pingutanud, mistõttu katsus asja parandada.

"Sa olet ää inemine," muutis ta kiiresti suunda. "Väega ää süämega. Aga liinast ei oless ma ärä tullu, kasvai ors makku. Taad musta ränka talutüüd murdma..."

"Egast mehest ei saaki põllumiist!" kähvas perenaine.

"Egäütest ei saa puutüümiist kah, kurat!"

"Ärä kutsu vanatühja vasta tüd appi," keelas Mikk vaikselt.

Vanker jäi seisma.

"Mine aga mine! Vai augutama ja viil kurja vandma kah!" pahandas perenaine. "Naka astma!"

Villem võttis tööriistad. Ta tundis end nagu kõrge heinakuhja otsas, mis kõigub ja ähvardab ümber kalduda. Siis hakkas ta minema, kõrvus kustumas vankrilõgin porisel teel. Ööõhk värskendas algul, kuid siis hakkas uni vägisi peale tikkuma, laud olid kui liiva täis. Alajaani kõivistikus istus ta korraks pajupõõsa alla puhkama, et koguda pisut jõudu, pani riistakoti mättale ja istus peale. Mõtted käisid risa-räsa, pea valutas, süda kiskus pahaks.

"Mes asja na mulle sisse süütsevä? Rõipeliha vai..."

Sees keeras ja keeras.

"Taa puskar es lää õigede kohta..."

Ta hakkas luksuma.

"Sina kah viil..." ümises ta.

Siis tuli okse peale.

Pärast läks natuke kergemaks. Pea ei lõhkunud valutada enam nii ägedalt. Kuid siis tuli rammestava voona väsimus. Ta pea vajus rinnale, põõsa alt kostis valju norinat, keha vajus tööriistakastilt ja mättalt otseku troonilt puhma alla.

Karjamõisa rentniku vend leidis ta hommikul soo pealt ja võttis kaasa Nuustakule, kuhu oli teel.

Lühike sügispäev oli peaaegu lõunas, kui nad alevisse jõudsid.

Koju saabudes algasid Villemil krambid.

Leena tõi arsti.

Tohter vaatas, vaatas, lahkudes ümises naisele võõruses:

"See mees enam terveks ei saa. Kui kolmas kord krambid tulevad, siis..." Ta vaikis paljutähendavalt ja läks minema, arstiriistade kott käe otsas, pea püsti, ametlik ja jahe.

8

Päev päeva järel vectis Villem Pühajärve ääres. Koju tulles oli ta enamasti vintis, sest kalapiüüdjail oli külm ja tuli käia kõrtsis soojendamas, koos sõpradega muidugi — päevavarastest polnud sõja ajalgi puudust. Vahel oli tal kaasas mõni kalapoeg, kelle oli raske päevatõõga kätte saanud, sagedamini polnud kotis aga kedagi, polnud kottigi, nii et Leena pidi küsima, kuhu see saanud. Siis oli vastus, et kott ununenud järve äärde põõsasse või kellegi sõbra poole. Kuid tihtipeale asendas vastust hoopis obadus. "Rusk nakse kogemada tandsu lüümä," lällutas mees, kui naine talle tummas etteheites otsa vaatas. Villemile tuli ju päevapalka maksta, ilma kopikata ei läinud ta toastki välja. Ent kust oli Leenal raha võtta? Ta käis taludes päeviliseks, tegi kodus pidevalt midagi, sai pisut üüri vilditegijalt, kellega peeti ühtelugu sõnasõda, sest Viilip Sulle ähvardas oma igavese vildivanutamisega kõõgilae ära mädandada.

Ka sel keskhommikul asutas peremees kalale.

Kui naine keeldus raha andmast, lendas talle kõõgilaualt veekruus vastu õlga.

"Messä onte tiit?!"

Villemi pilk läikis metsikult.

"Mia ei pühitsa! Kas raha vai...! Tiiät küll, mes sis tule!"

"Kost ma sulle ilmast-ilma raha võta? Esi sa tüüle ei lää!"

"Kuis ei lää? Palanumäel käisi."

"Sinu tüüle massa viil pääle!"

"Piätki massma, ku olet niida noore ja ilusa mehe saanu!"

Leena ei vastanud.

"Ütle, kost sa tõse säändse oless saanu? Ütle!"

Kaks nooremat tütart, kes ei käinud veel koolis, tulid laua juurde, väiksemal näpp suus, ning kuulasid heitunult isa ja ema sõnelemist. Seda tuli küll alataša ette, kuid selle-ga harjuda oli lastel võimatu; ikka tabas tüli neid ootamatult. Helmi istus köögis akna alla ja nõelus hamet, pea norus. Lahedalt liikus nõel linases riides, ehkki mitte väga kärmelt. Paranduslõng oli samuti linane, poeniiti siin palju ei tuntud, ega karjatüdruku särgi jaoks seda vaja olnudki. Üks nõelatäis linast lõnga teiste hulka, üks hall päev teiste merre, nääklemine, tülitsemine, kartulisupp, millele noaotsaga rasva lisatud — ning kasuisa jõi tema isa pärandust! Paar korda oli Helmi kogu oma julguse kokku võtnud ja öelnud, mis ta arvas. Enam ta nõnda ei teinud, õhtul oli Villem veel kurjem kui päeval. Helmi osaks oli vagur kannatamine.

"Oless vai ei, tuu ei putu! Aga raha ei ole mul koskilt võtta. Eila andse ja täambä anna, egä päiv. Kost tuu raha sinu meelest piäss tulema?"

"Kummutisuhvlist!" irvitas mees. Ta lohkuvajunud põsed ja otseku kirvega tahatud nägu valendasid ähvardavalt sügispäeva hämaral hakul, sorakil juustes vilksatas halle niite. Rusikas käed oli ta taskupõhja surunud ja liigutas neid seal edasi-tagasi koos taskuga.

"Ütle, kost ta tule suhvlide? Ütle!" käis naine peale.

Villem tundis oma väidete nõrkust, seepärast ei laskunud ta vaidlema. Ta kõndis toas ringi, lõi pea peremehelikult selga.

"Kuis jääss? Kas annat raha vai ma piä vägivalda tarvitama?"

"Kas sul oma naisele parembit sõnnu ei oleki?"

Villem longerdas kummuti juurde, haaras vasksest käepidemest.

"Ärä putu!" keelas Leena.

"Ei kullegi su juttu! Ma piä siist raha saama! Egä päiv, et kalale minna. Niimuudu om asi."

Naine püüdis teda takistada raha juurde pääsemast. Mees vaatas naist valgete särjesil-madega, maigutas suud ja lükkas ta siis nii kõva jõuga eemale, et naine kukkus küljega vastu lauanurka. Nooremad tütreid puhkesid nutma ja taandusid tagatuppa. Helmi laud väratasid, kuid ta jätkas nõelumist — siin majas juhtus hullemaidki asju. Kummuti saht-lis krabisesid rahapaberid, Villem soris seal rahulolematul nohinal, toppis mõned rahatä-hed taskusse, hõredad rehapulkhambad irveks paljastatud. Lontmüts pähe, vammusk selga — järvel puhus ju vinge tuul! — ja läinud ta oligi.

Läbi poikvel ukse kostis tagatoast ärevat sosinat, seal arutasid Viisa ja Selma sünd-muste edasist võimalikku kulgu. "Väerind," pomises nelja-aastane Selma imelikku aru-saamatut sõna. Vanem õde tõttas akna juurde, puges kardina ja aknalaua vahele, tõmbas kardina endale sallina ümber piha ja jälgis porist vankrijäljejoonelist tänavat. Isa tuli ru-takal sammul õueväravast, link kõlksus, värav ragistas kõhida kurgupõhjast ja vaikis äkilise kiuksatusega nagu koer, kes saanud malgaga pähe. Pori lätsudes tõttas Villem ak-nast mööda, meenutades jämedate jalgade, peenikeste käsivarte ja lühikese kerega eel-ajaloolist hiidsisalikku, kes ringi vaatamata rühib edasi noore mahlaka sõnajalatihniku poole, märkamata tütre tõsist sinihalli pilku kardina vahelt.

Leena tasutses tugevate tõmpide sõrmedega äralõõdud külge läbi paklase undruku. Siis lõikas ta paksu kääru leiba, raputas peale jämedat soola.

"Kas sa tahat kah?"

Helmile tuli meelde, kuidas Aanil olid tädid pahased, et ta sööb liiga palju. Suur üle-kohus oli niisugune süüdistamine! Ja ema polnud tema kaitseks sõnagi lausunud! Hinge-põhjast tõusis kibedus ja ta vastas umbselt: "Ei!" Ehkki poleks leivakäärust ära öelnud.

Tagatoast tulid nooremad õed, nemad küll tahtsid soolaleiba. Süües küsis Selma emale väga tõsiselt otsa vaadates:

"Mes asi om väerind? Kas tuu om sis, ku rind om väega lai, nii et ei mahu usse vahelt sisse?"

"Väerind om sõan. Ku poole omma vastamisi," vastas ema. "Istke iluste maha. Süven ei vehita käte ega jalguga. Istke pengi pääle."

Lapsed võtsid istet, sõid vaikides.

Viimaks teatas Viisa:

"Esä marsse aknast müüdä, vehkse käega. Minu poole es kae."

"Esä läits kalale," ütles Leena.

"Juuma," täpsustas tütar halastamatult.

Helmi sai oma tööga valmis, hammustas lõnga katki, vajutas nõela kerasse, tõusis ja viis vanasse plekist kompvekikarpi, kus hoiti käsitöötarbeid. Mõneks tunniks valitses majas rahu, paine andis pisut järele, see kivine jäine kius ja kurjus, mis oli alanud kohe- maid, niipea kui ta talust karjatüdrukust koos moonaga tagasi toodi. Meeleldi jäänuks ta sinna kauemakski, andis sellest perenaiselegi märku, kuid välitööd olid talus enam-vähem ühel pool, kehval ajal valmistas ka palgamaksmine raskusi, mistõttu teda peeti veel vaid paar nädalat üle miiklipäeva. Tegelikult oleks teda tallu küll vaja olnud, oma lapsed käisid koolis, kaks vallakoolis, vanem poeg Nuustaku progümnaasiumis. Perenaine imestas, et Helmi ei igatsegi alevisse, varasemad karjatüdrukud olid katsunud enne aega- gi koju saada. Ta küsis, miks Helmi ei taha koju minna, tal ju emal oma maja, kus kogu perel talvel hea olla. Karjatüdruk ei vastanud midagi, näppis vaid pluusikäist.

Selmal läks soolatera kurku, läkastades hakkas ta kõhima. Viimaks, kui oli pisut rahu- nenud, ulatas leivatüki sõnalausumata Helmile. Õe andi polnud mõistlik tagasi lükata, loiult võttis tüdruk leiva vastu, vajutas soola sõrmega paremini kääru sisse, silmitses väi- keste hammaste poolkaart käärus ja haukas tubli suutäie.

"Küll om ää!" tunnistas ta.

Viisa vaatas teda mõistvalt.

Ema sõnas:

"Om jah ää. Võtame musta lehmä piimä kõrvale, sis om viil paremb."

Ta tõstis nurgast üles sinna virutatud kruusi, ammutas pangest vett ja tuli peaaegu pi- dulikult tütarde seltsi, ulatades nõu Helmile, kes jõi suure sõõmu.

"Mia taha kah musta lehmä piimä," lausus Selma silmade särades.

"Saat, saat," muigas ema. "Kiä sinnu ilma jätt?"

Viisal hakkas kade, et ema temast välja ei teinud, ta tähendas:

"Mia kah... taha."

Selma jõi.

"Kas om ää?" päris ema.

"Om küll," vastas laps joomist katkestades ja kruusi suu juurest eemaldades. "Ma juu viil."

"Jätä mulle kah," ütles Viisa.

"Juu, juu! Must lehm and pallu piimä," lohutas ema. "Pangin om viil."

"Taa jo palt vesi," halvustas Viisa.

"Meil olli periss must lehm kah," seletas Leena lastele.

"Kas üleni must?" huvitus kõige väiksem.

"Must ku üdsi, palt tagajalan olli valge sukk."

"Kos ta prõlla om?" küsis Viisa jalgu kõigutades.

"Tulli ärä äetädä. Es jõvva pidädä."

"Melless?"

"Es ole õlgi ega ainu."

"Aani vanaema es anna," selgitas Helmi.

Lapsed vakatasid jahmunult. Selma unustas isegi joomise. Väikestesse peadesse ei tahtnud kuidagi mahtuda tõsiasi, et vanaema võis olla nii halb, et ei andnud nende leh- male süüa.

"Aanil es jakku oma luumelegi süütä. Looma nigu luukorvi, palt nahk oitse konte kuun. Vihmane suvi olli, aina mädäsivä ärä. Ulga villä jääje nurme."

"Suulaleibä oless iks jagunu," arvas Selma seepeale elutargalt.

"Kiä jõud luuma leivägä pidädä!"

"Mia mäletä tuud lehmä," ütles Helmi. "Ku me tullime taaga Aanile ja vanaemä es taha tedä lauta võtta."

"Laut olli täis, tuuperäst," vastas ema kiiresti.

Kuid kõige vanem tütar jätkas:

"Säääl paistse ruumi külländ olevat."

Leena pühkis käeseljaga suud, see oli tal tursunud, nõorjate soontega.

"Kiä emä taht, et tütar tule kodu tagasi, ku miis koolu ja talu ärä müüdu. Kotun olli esiki mitu velle ja sõsard. Oma kodu ei tohi konagi ärä anda, sis olet nigu tuule pääl."

Viisa ulatas veekruusi Helmile.

"Esä läits jälle juuma," kordas ta.

Nendest lapsesõnadest pöördusid mõtted uuesti tagasi halli tuulevaiksesse päeva, tõelusse, mis sisaldas ähvardust, kuna ees olid õhtupoolik ja õhtu, mil tuleb koju isa, lallutav joomakaaslane või kaks kaasas. Siis on maja jälle täis otsekuu haisvat solgivett: räuskamist, kurjust, sõda.

"Tulge appi langa kerima," kutsus ema nooremaid tütreid.

Helmile ei lausunud ta midagi — tema oli omal leival, seetõttu otsekuu üürnik, teise pere inimene. Et Helmi oleks omaette, oli nii ema kui tütre tahtmine, ja nõnda oli tõesti parem! Et ei tuleks jälle ütlemist, et Villem peab ka kadunud Jaani tütart toitma, ehkki ta omagi tütreid ei toitnud. Paremitte räuskamiseks põhjust anda. Mis põhjusest ülepea rääkida, kui kasuisa ähvardas teda ära tappa! Üksi oli hea olla, kuid hirm kahutas südant, kui ta mõtles õhtule, mil Villem koju tuleb, puskarihais küljes, ning mürgeldama hakkab. Purjuspäi tundus talle alatasa, et viibib praegugi Mandžuurias Jaapani sõjas, karjus "banzai!" ja kutsus appi kedagi parutsikut, samas hakkas aga sõimama pagarmeister Zastrovit, kes olevat talle töö eest kolm rubla võlgu. See kojutulek oli igavene pind, mis hinges veritses, vastu õhtut tõmbus Helmi pingule kui pillikeel, tõrksus, millega ta asju ja inimesi mõõtis, asendus äreva paratamatusetundega. Küll oli olnud hea olla, kui Villem Palanumäel katust löi! Need mõned päevad, mis ta ära, olid kodus lausa pidupäevad. Väikesed õed muutusid vallatuks ja mängisid, neil läks kurjus veel ruttu meelest. Leenagi naeris ja naljatas. See oli tõesti puhkuseks siin sünges majas, kus paistis, et midagi kaunist ei saagi ilmas olla.

Sinkjaskahvatust taevast naeratas päike, valgustas ja kuivatas pealt tänavapori, joonis-
tas teravaks kuuskede ladvad eemal metsas, pani leegitsema metsviinapuu naabri aias.

Suures toas, kus lühemat aega isegi poodi oli peetud, olid Leenal kangasteljed üleval. Ta kodus kangast välja, kitsad olud panid käed käima ja süstiku lendama; töö eest sai taluperenaistelt jahu, rasva ning tangu.

Ka täna tuli rahulikku päevast aega kudumiseks tarvitada.

Leena istus telgede taha ja ütles lastele, kes nihutasid nurgast välja kerilauda:

"Mõistatage, mes tuu om: pii kara pisti kara, naa kara naiste kara, talli vasta meeste kara, leije kokku lõkst!"

"Kudamine," vastas Viisa.

"Kanga kudamine jah," mõõnis ema.

Akna liigutas kärbes, kelle päike unest üles petnud. Viisa jättis lõngakerimise ja asus kärbest püüdma. Kärbes põgenes temast kõrgemale aknaruudule ja peesitas seal päikesekiirtes.

"Messä säääl kullet, tule alla, ma taha sinnu maha lüvvä!" kõneles laps. "Tule silmäpilk alumidse kruudi pääle, ma litsu su kooluss!"

"Lase kärbläsel kah elädä," tähendas ema soalaadi tümpsumise sekka.

Selmat huvitas kärbsest enam tänav, õigemini küll üle täna paistvad punetavad metsviinapuud, mis tuhmis alevimaastikus mõjusid kirkalt, lausa muinasjutuliselt.

"Ma taha vällä!" nurus ta. "Vällä!"

"Tiit sää! rõiva poritses ja endä kah! Piä sinnu jälle möskma."

"Ei piä!"

"Mes ma sinuga tii?" arutas Leena nõutult. "Ilm om nigu kuld. Kas taa sügise säänest enämb tuleki? Elmi, ole ää, pane Selma rõivile — lääde vällä."

"Ma esi!" protestis laps.

Selmale käis kleidikese peale kuhti, jalga pani Helmi talle nõorsaapad, mida kunagi oli ise kandnud, need oli talle veel Jaapani sõja ajal kinkinud taluperenaisest ristiema; nüüd aitasid need kollased saapad juba tema kolmandal poolõel osa saada maailma hiilgusest. Olid teised kokku kuivanud ja lõhki pragunenud, kuid veel küllalt head; sellel tänaval ei paistnud kellelgi teisel niisuguseid olevat.

Osalt just nende uhkete jalatsite pärast olid Muhu lapsed ära teeninud naabri-Eedi viha ja tagakiusamise. Täna oli ta väljas oma osmiku õues, nagu kriimuline, pigimustad juuksed turris kui siiliokkad, ja pildus roostetanud raudvõru. Naabrilapsi nähes pistis ta tänitama: "Viisa-niisa, suhker, muhker, Selma kelm!" Eriti Helmi lootis, et poiss jääb varsti vakka, kuid juhtus hoopis vastupidi — nähes, et tema vaimukaist hüüdeist ei tehtud väljagi, läks Eedi koguni ülbeks: näitas keelt, pingutades seda niikaugele suust välja kui vähegi võimalik ja tegi seejuures inetut häält. Kui ka nüüd ei järgnenud üleaedsete poolt vaimustuseavaldusi, olid jõnglase rahumeelsed kunstid ammandatud, ta võttis taskust kivi ja läkitas teele. Kivi vihises Selmal kõrvast mööda ja plaksatas vastu hoovivärrava posti.

Laps ehmus ja taganes valjusti nuttes hoovi, Helmi järel, käed kaitsvalt ümber pea, sest juba vihisesid järgmised kivid. Kohtumaja poolt tuli keegi talumees, üks kaunis suur kivi tabas hobuse laudjat. Talumees kargas vankrilt maha, haaras piitsa ning jooksis ähkides ja sajatades uulitsapoi poole. Ega Eedi sellest veel taltunud, taandus vaid kaugeemale oma kartulimaale ja saatis aga uusi kive teele. Mees jäi seisma, vehkis piitsaga ja vibutas rusikat, kuid lähemale ei tulnud. Poisike sõimas teda roppude sõnadega.

Leena võttis kapist luku tagant suhkrut, tegi Selmale magusat vett ja lohutas teda.

Luksudes pühkis laps silmi.

Helmi ütles:

"Rummal poiss! Muud ei mõistaki, ku kivvega pildu ja sõimata!"

"Kiä tälle parembat om opanu?"

Tänavalt kuuldus jälle sõimu, kivivihinat ja jooksumüdinat. Eedi oli tabanud talumeest allapoole põlve, vandudes tormas too poisikese kannul, piits tõntsis kämblas, keeleots suust väljas, ajaleht palitu taskust tilbendamas, ja karjus vihast kähiseval häälel:

"Ma roogi su läbi, kaabak!"

Leena laskis pesamuna sülest põrandale, vedas sirgu kulunud pruuni undruku, mis liibus tihedalt ta prinkide reite ümber. Laudpõhjaga tool kägises. See mööblitükk oli kaasa teinud kõik tema elu eksirännakud: olnud mehetalus, kui ta perenaiseplõve pidas, sealt kolikoorma otsas Aanile tagasi toodud, mõneks ajaks pööningule varjule pandud, sealt ühes Leenaga Nuustakule kolinud. Muhu majas istusid sellel kosilased, hiljem Villem. Naine asus jälle telgede taha. Väljast kostis veel mõni aeg karjõmist, sajatamist ja hobuse nõõtamist, siis jäi vaikseks; vaid metsviinapuu punetas meeliegastavalt vastasmaja hallil seinal. Kärbeski oli vaateväljalt kadunud, vististi tagasi läinud prakku, kus oli ta talvekorter. Viisa keris kerilaua naginal lõnga.

Ent värmitsakollane aknalaud kumendas päikesepaistes soojalt ja rõõmsalt. Sinna tõi Selma oma puust lõigatud kariloomad ja mustkollase papist kassi, kelle talle oli sünnipäevaks kinkinud vilditegija naine. Seal ta neid sõõtis, jootis ja kutsus tõreldes korrale. Helmi oli küll oma leival, kuid sageli ei peetud sellest kinni, nüüdki keetis ta kõõgis kartuleid ja valmistas lõunat; kui see valmis, ei aetud teda ennast lauast minema, seda enam, et polnud kodus inimest, kes selle korra kehtestanud. Neli inimest sõid vaikes üksmeeles, nautides iga närvirakuga rahu ja vaikust, teades, et see kallis and võib peagi lõppeda. Sõõgi ajal saabus koolist Villemi kõige vanem tütar Tiiu, pani koolikoti ropsti kangaspuude istmelauale.

"Kuis läits?" küsis ema köögist.

"Läits küll," vastas koolitüdruk tüdinult.

Õhtupimeduses jõudis koju Villem. Kalu ei paistnud tal seegi kord, aga ka purjus ei tundunud ta olevat. Kohe kaebas Selma isale ära, et ta polnud saanud päeval uulitsale minna, naabripoiss pildunud kividega.

Muhk kihvatas.

"Kas olli niimuudu?" puuris ta pilguga Leenat ja Helmit.

Need kinnitasid, et lugu oli tõesti nõnda. Peremees muutus näost, haaras varnast mütsi, mille oli just sinna riputanud, kiskus selle hoolimatult pähe.

"Kossa tormat?" küsis naine ärevalt.

"Ma viil kae!"

Leena ja lapsed ruttasid jooksujalu akna alla, oli ju see nende kõige kindlam teadeteallikas. Nad nägid isa tõttamas mööda tänavat uljalt ja suureliselt, hoolimatu mees, nagu ta oli. Seejärel kostis kõva vihast kolkimist. Villem oli naabermaja halli kassi karva ukse ees. Üks väikese inimese kodu krampides tõmblevas keisririigis, kus toimus revolutsioon, millega ei osanud keegi midagi peale hakata. Aken kõrval oli pime, tuli üles võtmata. Muhk kuulatas hetke, vaikus äratas temas veel suuremat viha; uusi musti mulle kees hingelaukast üles. Raevunult lõgistas ta vaskset käepidet, valmis seda ukse küljest maha murdma.

Hakkas siis kahe rusikaga uksele peksma.

Majas rökatas koer lämbudes haukuma.

"Känksepp, tii uss valla!" karjus Villem ähvardavalt.

Seest kostis lohisevaid kahklevaid samme, viimaks ka kõhklevat mehehäält, mis tubakast ja denaturaadist rikutud:

"Ma ei taha viina."

"Sulle, sitale, ei pakutagi viina! Tii uss valla, ma tõmba sul, tõpral, naha üte ropsuga üle kõrvu maha!"

"Messä mürgeldat!" öeldi sees. "Tiit säänest transvaali..."

Klõginal võeti haak eest. Villem kiskus ukse niisuguse hooga pärani, et lävel seisev kõhetu mehike oleks äärepealt käpuli kukkunud, kui Muhk poleks tal jõhkralt rinnust kinni krahmanud.

"Kon poig om?"

Uksest hoovas pargitud naha ja kampripiirituse lõhna.

Vihaselt tormas Villem üle läve.

"Poig tänne!"

Pimedas kuuldus kobinat, kohkvel naisehäält küsis:

"Muhu Villem vai?"

"Villem jah! Poiss kohtu ette!"

Väratavi hääli päris naine:

"Mes ta om tennü?"

Kolistades tuli ka kingsepp edasi, koer jäi wait.

"Liisu, võta tuli üles!" Peremehe häält kärises ebameeldivalt.

"Piirimiis taht veidike juttu aija. Me tan lähikesen eläme, aga kokku ei ole kuiki tihti saanume... Liisu, tii onte valgust!"

"Ma es tule piibujuttu aama! Poiss pildse kivvega me latsi!"

"Ma es saa külge!" vastas nüüd pimedusest, tagantpoolt Eedi.

"Ku olessit külge saanu, oless, sa, mädäpää, prõlla joba lautsil esä tüülavva pääl! Mia ei pühitsa, ommi latsi ma pessä ei lupa!"

"Liisu, tõmba tuld!" rääkis kingsepp lipitsevalt.

"Ära sa, Tinaka-Kusti, käänä midägi juttu tõiste kanti! Mul om ullupapre, peni ei augu kah perrä, ku tükk om tettü! Palate sisse nigu prakini! Plii, kitse parutsik!"

Ütles ja läks käsikaudu kobades pimedast majast välja. Nagu tellimise peale hakkas koer haukuma. Teda ei keelanud keegi. Selja taga kuuldus kõnekõminat, küllap teda sa-

jatati tagaselja, kuid mis läks see Villem Muhule korda — tema elas oma vaistude järgi ja käitus nii, nagu õigeks pidas!

Kodus ei rääkinud ta oma käigust lähemalt, sõi nohinal köögis, pööramata pead ja liigutamata ennast toolil. Rahulikult põles pliidi all tuli, heites ruumi verevvalkjat heitlevat kuma; see oligi köögi kogu valgustus. Pliidi juures toimetas vilditegija naine, valge kerkimata saiataigna näoga inimene, puhvkäised kuumuse tõttu poolde küünarvarde üles tõmmatud. Pliidi ees oli üürnikul oma puukast, mis sisaldas peeneks hakitud hagu, nende pulgakeste ja oksaraagudega tegi Aliide kokkuhoidlikult süüa. Nüüd kolistas ta pliidi-raudadega. Vilditegija pool ihuti kõhatades kääre; Viilipil oli hea kõvask. Peremehe arust olid üürnikud igavad inimesed, muust kui vildivanutamisest ei osanud või tahtnud nad rääkida, igatahes mitte majaperemehe kuuldes. Mida huvitavat võiski pakkuda isik, kellel oli nii kentsakas nimi: Viilip Sulle? "Kas tuu om üteki mehe nimi?" mõnitas Villem mõttes. "Tuuperäst krigistaski oman taren, viiliss ja igu!" Öhtust süües pööras ta nüüd esimest korda pead — vilditegija abikaasa pani noatsaga kuumale pannipõhjale rasva, vihasel särinal hakkas toiduramm sulama.

"Kogu aig üits särin ja kärrin! Nigu põrgu vüürusen! Kuule, Aliide, mes su miis taren ilmastilma igu?" Peremees kõrgendas häält, et naine läbi rasvasärina kuuleks. "Ega ta ei taha tan kellekile elu kallale kippuda?"

Peaaegu joostes ruttas Muhk üürniku toakse juurde ja lükkas selle lahti.

"Viilip, jätä järgi!"

"Teritamine vai?"

"Igumine jah."

"Kääri lääva vilti lõigaten nühriss."

"Kas niisaate, lõikamada ei kõlba?"

"Veere tule tasatses lõigata."

"Jätä ääga järgi enne ku ilda," ähvardas peremees. "Sääne igumine käi närve pääle. Sait aru?"

"Mes ma sis tii?" tõstis nõutu vilditegija sassis pea lambi juurest. "Tüüriista omma nühri. Ma ei saa tüüd tetä, ku ei või kääre teritädä."

"Mes tuu mulle putuss!"

9

Hendrik tuli kohtust.

Ikka sellesama punase pullikese pärast, kelle Aadu oli laadapäeval oma lauta kinni ajanud.

Palanumäe peremees oli asja küll nii-, küll naapidi kaalunud. Kas minna miilitsaga järele või kuidas? Siis oli leidnud, et kõige mõistlikum on lasta kohtul otsustada. Miilitsameestega kohaleminek oleks mõjunud mingil moel vägivallana, sest Aadu polnud ju mõni piirimees, kes oleks saanud lihtsalt niisama looma kinni ajada; Makele oli mitu versta maad, kuidas selgitada miilitsale, vallavalitsusele või ükskõik kellele, et too seal Make laudas on just Palanumäe pullike?

Kuid vahepeal oli juhtunud midagi täiesti ootamatut. Pullikese elusaatuses oli toimunud äkiline pööre: ta oli ära rekvireeritud!

Nagu olnuks ta Make loom!

Ei olnud aidanud Aadu-Anne seletused midagi, et see pullike pole nende talu jagu. Omad inimesed oleksid ehk uskuma jäänud, kuid seekord oli rekvireerijatega kaasas üks juhmsuurelise paksu näoga sõjaväelane, kes loomale kohe silma heitis. Allohvitser see peasundvõtja oligi ja naeris üleolevalt, kui vallasekretär talle pererahva vastuväiteid tõlkis. "Zubõ zagavarivajet — tšuhnaa!" ütles ta lõpuks vihaselt ja käskis heas toimumuses looma tingimata kaas võtta. Nüüd, kus sõjavägi lausa näljas, tuleb üks talumees talle näkku valetama, et see pullike polegi tema oma, vaid kuulub kellelegi kaugele sugulasele. Ja kui kuulubki!?

Kohtumehed leidsid, et nagunii oleks pullike võidud ka Palanumäel ära võtta, kuid praegusel juhul peab ta hinna maksma Aadu Puurits, mitte Vene sõjaväe varustusvalitsus. Hendrik nõudis kakssada rubla, see oli hind, mida ta oleks pullikese cest laadal saanud. Aadu tingis maha looma ülalpidamise kulud, samuti kahju, mis pullike ringi tormates tekitanud, kui lõhkus aedvilja. Lõpuks lepiti kokku saja seitsmekümne viiele rublale, mis Make peremees kohe ära maksis.

Nõnda oli pullikese lugu lõppenud.

Tagasiteel sai Palanumäe peremees Aalepiga kokku. Koolmeister oli üsna mõru näoga.

"Kas ammass tege ätä vai?"

"Hullem, palju hullem," vastas Aalep naljatujuta. "Kevadest saadik karjusid. Nüüd ongi käes."

"Mes asi om käen?" ei taibanud Hendrik.

"Enamlaste riigipööre. Suvel nad tegid juba ühe korra proovi, aga jõudu jäi väheks, Ajutise Valitsuse poolt olevad väed ajasid nad laiali. Nüüd proovisid uuesti ja võtsidki võimu enda kätte — Ajutine Valitsus on kinni võetud, Kerenski pannud plehku."

"Tiia, ku kavvass na võimule jäässe. Mes na mõltese rahvale anda, kost võetass söögikraam, et kogu riigil kõit täis süütä. Tule varsti uus pööre."

"Elame, näeme. Igatahes need sündmused ei tööta meie rahvale midagi head. Üks erakond teeb, mida heaks arvab, teistel topitakse suu kinni." Kooliõpetaja kõhatas. "Kui neil muidugi niipalju jõudu on. Suurtes keskustes on nad küll võimu kätte saanud, aga kuidas on allpool, seda ei tea. Venemaa on suur, kas nad on igal pool peremehed või ei, seda me ei tea. Maanõukogu peaks võimu Eestis üle võtma, nüüd teist teed ei ole."

"Ta või jo võtta, aga kas tal lastass valitsada."

"Ainult sõjaväe toel. Oma Eesti polkude toel."

"Kas meil om niipallu oma sõväge?"

"Kohapeal tuleb luua kaitsesalku, miilitsa ajavad punased nagunii laiali. Kogu aeg, kevadest peale on nad nõudnud, et miilitsa hulgas oleks maatamehi, popse ja sulaseid. Nüüd nad teevad oma punakaardi, sinna kooliõpetajat ja kohaomanikku ei võeta."

"Nii et me oleme pursuise..."

"Jah, nende jutu järgi tuleb meil hingelõõr kinni nõõrida."

"Ei avita passun ega püss — sakslase tuleva Saaremaalt ja Riia alt päälle, pitsitase Venne sõväge tange vahele. Kannatajas jääme me. Sõda ragu kõik puruss. Talu ei ole lemmalts, et tõmbat maa sehest vällä ja viskat kõrvale. Kossa luumega läät — ja kogu cluga."

"Jah, põllumees on nagu puu maa sees, tema ei pääse kusagile. Võtku aga vastu iga lõök, ükskõik kust see ka ei tule."

"Vast läit õnness. Luuta tule iks."

Rohkem sellest ei räägitud.

Õhtul luges Hendrik Ruudu toodud lehest lähemalt Petrogradi sündmustest. "Varsti nakatas sis talusit üle võtma," ütles ta endale launetoas bensiinilambikese juures. "Enne mõisa, sis taluse, et kõik saass ütesugutses pallassjalgsess." Tühjal pilgul vahtis ta enda ette. "Maa tüürahvale!" Kas tema polnud tööinimene ja maast-madalast Palanumäel rühmanud, nii et soolikad kubemes? Enamlaste meelest oli töörahvas vaid sulased, teenijatudrukud ja popsid; taluomanikud, kellel lasub maaelu põhiraskus, nende hulka ei kuulu, neid kui pursuisid tuleb igati pingutada ja pitsitada — seda oli maatameeste koosolekuil ja tööliste ühisuses karjutud kevadest saati, et hää! kähe. "Ei taha enämb midägi tetä," kõlasid tal korraga peas Lätteoru Alberti sõnad.

Maali tuli söõma kutsuma. Nähes isa nõnda murelikuna, pea longus ajalehe kohal koonutamas, küsis tütar osavõtlilikult:

"Mes sul om?"

Hendrik kolistas tooliga. Tujutult vastas ta:

"Om kah."

Maali võttis lambikese kaasa, nad läksid alla.

Mai tõstis pajast savikaussi kruubiputru. Mees võttis karedaks kulunud lusika, kastis silma, milleks oli koorekaste, ning hakkas mornilt, endassetmõbunult sööma. Korraga tundis Hendrik kadunud isa vastu kadedust. Tema sai sellest kõigest lahti, mis siinilmas vaevas! Sai lahti ja pääses igavesse koju.

"Oless koskil saija üdsipalutaja amet, ma lääss kaupa tegemä," ütles ta.

"Kiä nüüd enämb üdsi palutas!" imestas naine.

"Ei paluta jah, a ku palutas, ma lääss kaema — ää rahulik tüü."

"Kiä sis Palanumäed pidä?" küsis Mai mehe nägu uurides.

"Näis, kavva ültse lastass tallu pidädä. Petrogradin ollu riigipööre. Enamlase tullu võimule. Ministri ollev kinni võetu, Ajutine Valitsus kukutadu. Tüüliste võtvat villä jao-tamise endä pääle."

"Mes na enämb jaotase! Toitlusskommittee miis kirjut masina man ega peotävve üless," seletas Juhan.

"Sõda lõpetatavat ärä. Kerge kuulutada, rasse tetä."

"Saat ehk miilitsast valla," lootis Mai. "Jõvvat sina külläpiti joosta ja kõrda pidädä. Las nooremba juuskva."

"Enamlase võtva palt omasugutsit, kiä äste käre pursuisit vandma ja peremehi mustama. Kogu võim minnev nõukogude ja kommissaare kätte, Trotski ja Lenin omma nuu päämehc..."

Targemaks sellest ei saadud, rumalamaks keegi ei jäänud, aeg tõi arutust: varsti oli lehest legeda, et eraomandus on ära kaotatud ja maa kuulutatud üldrahvalikuks omandiks. Suur sundvõtmine, mis oli porikuus välja kuulutatud Põhja väerinna varustusvalitsuse ülema kindral Frolovi poolt katastroofilise olukorra tõttu sõjaväe toitlustamisel, lõpetati ära. Põllumehed ohkasid kergendatult: jälle oli Tõnissoni ja seltskonnategelaste telegrammidest ja märgukirjadest ning visiitidest kasu olnud! Vallamajas peeti järelejätmata koosolekuid, tegelikku elu uute võimude jaoks nagu ei eksisteerinudki — suitsetasid seal kehva tubakat ja ähvardasid arveid õiendada igäuhega, kes polnud nende otsustega päri. Elu liikus loiult ja hoota otsekuu seismajääv aurukatla hooratas, kuuldus, et mujalpool viidud juba taluperemehi linna vangi, võetud kinni kaupmehi ja tribunal mõistvat kohut. Üks jutt hirmsam kui teine. Ainult tuul, vihm ja töö olid endiselt korduvad ja kodused, enesestmõistetavad, pakkusid ka harjumatus olukorras tuge, igivana mägi ei lasknud pead norgu. Ja Maanõukogu, ehkki ta acti laiali — ei lugenud see midagi! Kes oli tema poolt hääletanud, oli ja jäi talle truuks. "Ärgu olgu allaandmist raskustele ega hädaohtudele, niikaua kui veel jätkub j u l g u s t j a j õ u d u!" kirjutab "Postimehes" Jaan Tõnisson.

"Ku Tõnisson viil niimuudu julguss kirjutada, sis ei ole enamlaste võim kuiki kõva," mõtles Hendrik hobuseid talitades. "Näis, kavva taa püssitikuvalitsus näil ette lüü..."

Aeg oli selline, et vili, liha ja isegi paremad riided tuli ära peita, rääkimata kuldrubladest ja muust väärtuslikust, punakaartlased koos vallanõukogu liikmetega hakkasid käima talust tallu ja sundkorras võõrandama vilja — kehvikute heaks, nagu nad ütlesid. Selles mõttes oli Alatare Miinal hea põli. Temal polnud midagi varjata ega peita, kogu ta maine varandus oli paar pidust undrukut ja paklast hamet ning vokk. Pärast mehe matmist käis ta hirmu pärast mõned ööd mäel talu cestoas ööbimas, kuid ei tundnud ennast seal truubi ääres hästi, oli liialt harjunud oma tarega, ehkki see oli nüüd nii tühi ja kõle, et paratamatult kerkis kurb küsimus: kuidas oli ta suutnud siin elada üle kahekümne aasta? Meenus Kotter, mehe sõnad ja olek, ning pisarad veeresid mööda naise parkunud palgeid. Äkki jäi ta kuulama: kas petsid kõrvad või ajasid pilli? Kilklaulis! Laulis, ehkki truupe oli veel külm! Kallis putukas tervitas tagasitulnud perenaist! Ja jälle pidi Miina natuke aega nutma rõõmust ja meeleliigutusest, et ta polnudki kambris ükski. Nüüd olid nad igatahes kolmekesi: lehm, kilk ja naine.

Treial-Peeter puhastas pika orgiga piipu, laadis kaha täis omakasvatatud tubakat ja uuris ahnelt, milliseid uuendusi lubab enamlaste võim. Mäelt lehte tuues püüdis ta rõõmsat ärevust tagasi hoida, pererahvale olid nood uuendused vastukarva ja ega temagi kõiki heaks kiitnud, kuid enamikuga oli ta väga nõus. Naine hoiatas, et ta ei hakkaks pererah-

vale vastu vaidlema, kui Hendrik või Mai kiruvad uusi valitsejaid. Eeval olid omad huvid: ta ketras perenaisele villu ja linu ega tahtnud häid suhteid rikkuda. Sel talvel tikkus kibe puudus sisse nii uksest kui aknast, kartul oli kehv ja sedagi vähe. Kaardid, mida ütlesid nüüd need? Mustad mastid olid ülekaalus: segadust ja mässu, raskeid aegu. Parem oli ennast ülal pidada rahulikult ja vaoshoitult, kes teab, kes veel võimust võtab ja kuidas siin Tsirgusilmaski läheb. Vaesel inimesel pole kunagi kerge, olgu võim mis värvi tahes, ja Miili laps tahtis süüa. Poisike põlvitas ühtelugu sängis akna all, joonistas sõrmega higele ruudule kasse ja koeri ning ootas isa, keda polnud eales näinud. Isast sai tema jaoks muinasjutt. Igas loos tuli tingimata isa, käänas ülekohtu õigeaks, rookis läbi kurjategijad, röövlid ja muud halvad inimesed. "Ja aumiis olet pääle!" Seda ütlust oli ta kuulnud meestelt, kes vanaisa sepikojas käisid. Tema kujutluses käis see müütilise sangarisa kohta, kes saab toime lausa võimatute asjadega. Kuid ema kõrvus oli lapse sõnadel teine kõla, neid kuuldes jäi Miili vaikseks ega lausunud tükil ajal sõnakestki. Tal olid Otto kirjad viimseni alles, mõnikord pühapäeval jutluse ajal võitis ta nad kummutist välja ja luges üle — see oli tema jutlus. Ja see jutlus paistis nõnda imeline olevat, et Kata ohkas õde kirju lugemas nähes: temal nii kallist varandust polnud. Ta oli pronnakas kui rummikene, lahke ja abivalmis, kuid kes seda mõistis hinnata sessinases kurjas ilmas, kus au sees oli vaid raha ja varandus! Aastad läksid, ta võis vaid vargsi ohata ja oodata, et keegi siiski ilmub ja teda märkab.

Pecter hõõveldas eestoas, kus haises suitsust, trupp oli suudunud. Ta läks õue, rögistas ja sülitas ussaia taha puude alla suu puhtaks. "Jajah, vai tüürahva võim panti õkva massma! Kiä sääänest asja võis usku!" Saab ehk temagi veel tõllaga sõita! Ehkki need pole enam moes. Siis ometi vedruvankriga, niisugusega, nagu on mäel. Tollega oli ta korra sõitnud. Kui selle omale saaks, siis... Aga tal polnud ju hobust! "Ku na mulle obese annass..." Edasi mõtiskledes leidis ta, et Potitare on niisuguse umbse koha peal, kuhu ei tule kuskilt küljest head korralikku teed, mida mööda saaks kalli sõidukiga tarele läheneda. Siin kõveral viletsal teel puujuurtel kolistades ei peaks kõige kõvemate vedrudega vankergi kuigi kaua vastu. "Tulgu teku tii, mes om tii!" mõtles ta. Ent kas niisuguse suure ja kalli asjaga nagu tee-chitamine siia metsa taha saaksid enamlased hakkama, tehku nad pealegi kõvemat häält kui Kutske pull?

10

Hõbcotsikuga jalutuskeppi vibutades astus vilditegija üle turuplatsi. Naine kõndis tal kannul, müümata vildid seljas. Pritsimaja aia nurga juures scisis Villem Muhk, silmad krillis, ning jagas midagi kahe teise samasugusega nagu ta ise.

Sullet nähes hõikas ta:

"Kost sa kooserdat?"

Vilditegija tõmbus süngeks.

"Laadelt."

Tauberi Sass silmitses iscäralikku abielupaari ja küsis:

"Kon praegutsel aal viil laadet pectäss?"

"Me tuleme Kitse kõrdsi mant Pikajärve vallast."

"Ah soo! Ja rahvast olli kah?"

"Kon rahvast ei ole!" vastas Viilip vastutahtsi, soovimata purjus meestega tegemist teha.

Kolmas mees, kuivetu, päratu suure kõrõõlmega isik, ütles vilditegijale:

"Naine sul üleni vilte ala matetu. Mes miis sa olet, et ei jõvva esi oma kraami kanda! Mia provva asemel viskass vilditohlaku tii viirde maha, mädänagu sinnapaika. Naine om eluäidse, teda ei tohi sääändse kuurmaga tappa!"

Sullel kargas hing täis, ta tõstis ähvardavalt kepi, keerutas seda õhus, nagu võtnuks hoogu, et joodikule vastu pead virutada. Aga jättis löömata ning ütles kaunis rahulikult:

"Ei ole sinu asi! Sina tii oma naisega, mes tahat, minu abikaasa jätä rahule!" Ning nai-

sele, kes sammu aeglustas ja vildikuhja turjal kohendas: "Ärä tii vällägi, Aliide, mes ta lorisas, kulle nüid."

Jalutuskepp tümpsas kõvemini vastu maad kui harilikult.

Äkki ütles Villem suure kõrisõlmega mehele:

"Kulle, Jakup, mul om maja müvvä!"

"Messä aat!" imestas Sass.

"Ökva müü maha! Tule kaema. Võta putel kah üten. Egas maja ilma ei näidätä."

"Nojah noh," sai Jakob rõõmsaks. "Muiduki, muiduki — aampalgi aanispits."

Villem pilgutas silma.

"Kelmikülän, mõtsa veeren. Tiiät küll! Mulle ta enämb võlgu ei anna. Käi kipede ärä."

Jakobi kõrisõlm tegi pingsaid neelamisliigutusi; kõver ja kõöbakas, asus ta teele.

Tagasi oli ta imeruttu.

Kolinal astusid mehed majja. Lapsed vahtisid pelglikult hämarast nurgast. Leena pörnitses puskaripudelit, mis troonis kõögilaul.

"Ärge tan juuma küll nakake."

"Me ei juuki. Me maidsame enneki," vastas Jakob leplikult.

Sass porises:

"Me kuuvalgel mälestäme Riia liina ärävõtmist."

"Sul ei oleki muud juttu kui Riia ja Riia."

"Sääl kindlustustüül pidi ma otsa saama. Ei oless Lotta minnu kaema tullu, mett ja rohtu toonu, oleski mu luukese sinna kaitsekraavi jäänu, palavik kiskse kihä krässu nigu puulehe."

"Kuu ei paistu aknade, ei näe tikku silmä pistä," ütles Villem, otsis nurgast lõmmuhalu ja löi pliidivalgel kiiniga peerge.

"Lüü paku pääl, pörutat pörmandukivise valla."

Naine oli mõttes juba leppinud mehe järjekordse joomapeoga, parem oligi leppida, sest vastuhakkamine tõi kaasa sõna otseses mõttes valusaid tagajärgi.

"Ilmaasjata saigi ta savikivvest tettüss. Muldpõrandal rao nigu rägisas."

Peagi valendas põrandal terve kimp valgeid peerge.

"Tuli üless! Elmi, pirdu oitma!"

Vastumeelselt võttis kasutütar peeru kätte.

"Äbiasi, et me majan ei ole lambieli," mõtles Leena.

"Kulle, kae, ega mia..."

Puskar voolas klaasi ja kurku — lihtsalt, väga lihtsalt.

"Mõtsamõrdsuk võtt nigu raspliga pää sehen," kiitis peremees.

"Puhastas jah veidike ärklit," nõustus Jakob.

"Vast joode pimedan. Pird aa tare vingi täis. Kuulet, Selma joba köhi."

"Köhigu!"

"Ärä aa lörrri! Kuis ta köhida tohiss!"

Äkki haaras mees kahe käega peast kinni ja hakkas oiates peanahka mudima.

Ta nägu tõmbles krampides, ka sõrmed, millega ta pead mudis, kiskusid kokku, tohutu jõuga püüdis ta neid sirgu ajada. Haaras ta ise või takerdusid konksus sõrmed kogemata kasutütre palmikusse, kuid seal nad olid ja ta vedas tüdrukut enda järel ukse poole.

Esimesena toibus Leena.

"Pidäge!" hüüdis ta. "Ärge laske täil Elmit kisku!"

Helmi kukkus külliti lävepakule. Villem tiris teda kõigest jõust paokil uksest välja, endal keha tõmblemas krampidest. Teda oli hirmus vaadata. Mehed võtsid temast kinni, püüdsid vabastada sõrmi tüdruku juustest.

"Leena, näita tuld!" hüüdis Jakob.

Naine tõstis maast suitseva peeru ja puhus seda põlema.

Villem oli kummargil, korraks välgatasid ta kalasilmad peerukumas, pilbas pragises perenaise käes. Jõuga kiskus Sass sõbra pihust välja Helmi siidjaid juukseid, püüdes tcha tüdrukule vähem valu. Samal ajal hoidis Jakob väänlevat peremeest kinni, mis ei õnnes-

tunud tal kuigi hästi. Vaikne pusimine kestis tükk aega, ainult Helmi nuuksumine ja pirru praksumine lõhestasid sügisõhtu vaikust. Siis paotati vilditegija ust, hämarasse ukseavasse ilmus valge kohev nägu. Kohe tuli toas põleva lambikese verevasse helki abikaasa õla taha ka mehe pea, õlitatud juuksed siledaks kammitud, mustad püगतud vurrud sirge nina all.

"Viilip, tule appi!" kutsus Leena.

"Mia ole kentlemann," raputas vilditegija pead. "Nink oia säändsist kisklemisist põhjusemõtteliselt kõrvale. Mia ole tan kortinaline, mitte kardavoi!"

"Aliide, tule näitä tuld, ole nii ää!" palus perenaine. Üürnik sõandaski peeru enda kätte võtta, et valgustada heitluskohta. Leena tõi kapist linase räti, kastis külmaveepanges märjaks. Mehed olid saanud Villemi Helmi küljest vabaks. Sulle seisis endiselt lävel, liikumatu ja sõnatu, üks käsi ukselingil, õilsa valitseja poosis, kes on kõrgemal ümbritsevast madalusest, ja nautis vaatepilti, mida elu pakkus. Aliide läks peeruga tuppa, kuhu peremees hingeldaval nohinal talutati. Leena kiskus mehel saapad jalast ja kuue seljast, juhutööliselid aitasid Villemi vooditekile pikali. Naine seadis talle otsmikule külma kompressi, nagu arst eelmine kord soovitanud. Topsisõbrad istusid tooliga voodi ette ja vaikisid kohmetult; ennistine rabelus tuli neile kainestava üllatusena.

"Messä marutama nakset?" küsis Jakob mõistmatult. "Elmi es tii sulle midägi."

Aliide ulatas peeru Sassile ja kibeles minema.

Jakob haaras tal randmest kinni.

Naine ei rutanud kätt vabastama.

"Ma tahtse ütelda, et..." Juhutööline niisutas keelega huuli. "Et... noh, olgu pääle... Naine om eluäidse." Kahjutundlikult laskis ta Aliide minema.

Villem oigas, aegajalt läbistas ta keha värin.

Mehed vaatasid küsivalt Leena poole.

"Ta om aige," ütles naine.

"Mia oless kah sinna Riia ala mullatüülise parakki jäänu," alustas Sass. "Aga olli onte niipallu, et Lotta tulli kaema, kitse: süä tundse ärä, Sassil om alvaste! Üits Aakre valla miis olli tälle vastu tullu, tuu juhatanu ta minu manu, esi kitnu: ma visassi tälle ro-guski pääle, ega tost enämb eluluuma ei saa! Aga es ole viil minu tunnike käen!"

Helmi aga istus pimedas köögis oma tavalises nurgas ja hõõrus kirvendavat pead. Tä-nane vapustus oli suurim, mis temaga siin juhtunud. Kuigi Villem oli teda varemgi lõõ-nud ja ükskord ähvardanud koguni ära tappa, oli noaga vastas, kui tüdruk tuli, kuid siis pääses ta põgenema ega tulnudki to! õhtul koju, jäi tuttavate poole. Võõrasisa jõi tema isa pärandatud raha ja ema vaikis nagu enamasti ikka. "Ku es oless võõrit mehi ollu, oless ta minuga ei tiia mes võinu tetä," mõtles ta kibedalt ja pühkis pisaraid, ehkki tea-dis, et ka nutul polnud mingit mõtet — selles majas ei aidanud miski, kaitset polnud kus-kilt loota. Seepärast siis tuligi olla võimalikult erapooletu, mitte sekkuda ühessegi tülisse ega kisklemisse, sest kummalisel kombel oli nii või teisiti lõpuks süüdi ikka tema, Hel-mi, kelle kadunud isa rahaga oli see maja suuremalt jaolt chitatud. Ta elas kui ümberpii-ratud kantsis, kus iga sammu tuli kaaluda ja arvestada. Kui aga seegi oleks aidanud! Kasuisa kodus olles pandi pahaks iga ta liikumist, juuresolekut, pilku. See kammitse, halvas tegutsemistahte ja tulevikutunde. Maast-madalast mõttes ta sellele, kuidas päevi üksteise järel osavõtmatult ja tuimalt edasi veeretada, kuidagimoodi elada jälle kevade-ni, et siis kuhugi tallu karjaseks minna, silku-leiba ja lõssi süüa, hästi vara üles tõusta ning ära kannatada kõik, mis kellelgi õelda oli. Kõige kodusemalt tundis ta end Aliide seltsis. Vilditegija oli võtnud endast tublisti vanema naise ja kasutas seda asjaolu ära, naine kandis talle kohvi voodisse ja pistis härrale isegi paberossi suhu. Rääkis ta vähe, kolistas vaid pliidiraudadega, kectis ja küpsetas, kulutades tuletægemiseks niisama palju pilpaid ja raage kui toonekurg pesaehitamiseks. Mõnikord, märganud jälle Helmit akna juures nukrutsemas ja sihitult välja vahtimas, astus ta ohtes tüdruku juurde ja pani ta ette pisut toitu mõranenud taldrikuga; nimelt oli ta tähele pannud, et mõni päev jäi tü-tarlaps nimme või kogemata söömata. Tänuulikult võttis Helmi pakutu vastu, punastas ja kõõritas väheke aega toitu, enne kui sööma asus. Tal oli häbi Aliide antud sööki vastu

võtta, nagu oleks ta tõesti näljas. Kuid niisama piinlik oli seda tagasi lükata, sest abi tuli heast südamest. Iseenesest ei aetud teda kunagi söögilauast minema — vähemalt selles rindelõigus nägi vilditegija abikaasa olukorda pisut mustemate prillidega, kui see tegelikult oli.

Lõpuks saabus ka sel õhtul majarahu, haige jäi magama ja külalised läksid minema, võttes Leena tungival pealekäimisel kaasa ka haiseva puskaripudeli. Tõelikult nad seda nii väga ei tahtnudki Muhkude majja jätta, neil oli juba hammas verel ja pudeli sisu maitses hea, nüüd tuli neil vaid kahekesi jätkata.

"Kuu ei paista aknade, ei näe tikku silmä pistä," tähendas Jakob ukse juures.

"Jätä sis pistmäädä!" vastas Leena.

"Õige, Muhu-provva, väega õige," kinnitas päevatöeline ja komberdas järele Sassile, kes oli juba õues.

Ning jälle tärkas elu-unistus, olles veel võimeline ajama haljaid võrseid mustvalges maailmas, kus tunti põhiliselt küll ainult kahte seisundit: kas argipäeva või muinaslugu, ilu kodu; muu oli vaid sügise ilma muutlik ja püsitu üleminek.

Selma kolme jalaga hobune kappas sel õhtul väga kaugele — igatahes üle Hundisoo ja Jaanuse järve.

"Võta minnu oma kraika pääle," ütles õeke ja Helmi korjas koomale oma vähesed riidehilbud, mis koikul vedelesid, ja tegi Selmale ruumi. Õde oli kui kassipoeg, kes tuli oma hobusega jalutusse nurru lõõma. "Minu obene pand jälle minema. Ma ei jõvva tedä kinni pidädä. Avita onte!"

"Täl ohje ei oleki," ütles Helmi õekese kujutluslendu maandavalt.

Selma vaatas teda mõistmatult.

"Ohja om täl sehen."

"Kuis nii?"

"Egäl loomal ja inemisel omma ohja sehen," seletas väike sõsar, imestades, et vanem õde nii lihtsat asja ei taipu.

11

Kuid Leena teadis — nii on elatud ja elatakse edasi, kuni aeg saab täis. Arsti sõnad ei läinud tal meelest, need kattusid küll mõneks ajaks unustusekirmega, kuid lõid siis seda ergemalt hõõguma, piinates öösel kui päeval. Muidugi ei tohtinud iga ennustust või ettekuulutust võtta tõe pähe. Mõni aasta enne sõda olid kõik kohad täis kõlminat, et varsti pörkab maakera kokku komeediga ja siis on maailma ots käes. Inimesed läksid nii ärevile, et ei julgenud öösel magama heita: järsku teebab neid õnnetus une pealt! Otsekui oleks päevane hukkasaamine kergem taluda! Tema ehitas tollal maja, korjas palkide vahele soo pealt sammalt ja vedas laenatud hobusega kruusaaugust liiva; mees aitas tal palke seina tõsta.

Kuid ajad olid läinud niisuguseks, et ei teadnud, mida ülepea uskuda või uskumata jätta, kelle juttu tähtsaks pidada, kellele selg pöörata, kui ta suu lahti teeb. Sellegi üle oli raske otsustada, kui haige ta mees tõelikult oli. Pärast viimast krambihoogu oli ta tervis kaunis hea, öösel võttis teda — kas polnud see tervise märk?

Paavlipäeva pärastlõunal tuli Villem koju, raske puulõhkumise kirves käes, ta oli käinud Soe Eelia pool küttepuid lõhkumas. Alkoholi polnud ta pruukinud, ometi muutus naine rahutuks. Mehe silmavaates ega kõnnakus polnud midagi iseäralikku ega uut. Kuid näojoontes oli midagi võõrastavat, mida Leena ei osanud isegi seletada. Ta tõmbus trammi ja jälgis mehe iga liigutust. Rahulikult istus peremees oasuppi sööma, ta jutt oli selge ja mõistlik. Lapsed vaatasid isa julgelt ja võõristamata, tajudes, et täna pole tema poolt oodata kurja sõna, vitsa ega muud halba. Nad polnud saatuse suhtes nõudlikud ja teadsid napist elukogemusest, kui heitlikud võivad olla sõprus, heaolu ja ka valgus, kui lambiõli otsas ja lõmmuhalg ära põletatud. Ka Helmi sõi lauas, palmikud seljal, silmad

taldrikus nagu tal kombeks. Leena võttis platsi laua otsas, tõstis endalegi valge emailitud kulbiga suppi; ubade mustad suud olid pikalt irvi.

Siis tuli neile Sass. Perenaine pakkus ka talle süüa. Mees toetus pingiotsale, tegi mustaks värvitud poolkasuka hõlmad lahti.

"Tüü om otsan," kaebas ta.

"Kas mõisade ei saa? Sääl vedämist ja puulõikämist," arvas Leena.

"Mõisa om üle võetu. Ei saa aru, kiä sääl tüüd juht vai om. Vanembide nõukogu tuud asja aja. Prõlla küll ei tiä, mes na edesi teevä. Mitu peremiist, kiä tuu õige, läät küsima, tiitski ei tiä midägi."

"Valitseja om iks alale."

"Ei tiä," venitas Sass, "kohe tuu jäije. Mõisa tüüd ta ei juhtvat. Nimekirja alussel olev kogu varandus üle võetu, Tartust tullu punane tegelane, kitnu: kuhjaorski ei tohtvat kaotsi minna, süidläne läät õkva tribunaali ala!"

"Mia saadass sinu kah tribunaali," ühmas Villem.

"Melless?"

"Sa olet salakuulaja."

Sass lootis leida sõbra näos märke, mis andnuks alust arvata, et Villem teeb nalja. Kuid peremehe nägu oli täiesti tõsine, isegi karm.

"Sa näität tüüse tare päält laternaga saksa lennumasinile tuld."

Jutt katkes.

Äkki haaras Villem kahe käega pea ümbert kinni, lusikas kukkus kaussi ja pritsis Helmile leent näkku. Tüdruk pühkis pluusikäisega nägu. "Nüüd jah..." käis Leenal mõtteist läbi kohkumuse kuum viirg. Ikka meeleskohti ja põski muljudes tõusis mees lauast, valust actuna jooksis kööki mööda ringi, haaras pliidi cest puulõhkumise kirve ja enne kui teised taipasid midagi teha, oli ta laua juures ja tõstis kirve Helmi pea kohale. Enne kui kirves kasutütrele pähe langes, kaotas peremees tasakaalu, kirvetera libises mööda käsi-vart alla ja kukkus terava kõlksatusega telliskivipõrandale. Hoop polnud tugev. Kuid kohe oli Villemil tasakaal käes, vihaselt oiates kahmas ta kasutütre juuksepalniku pihku, püüdes Helmit nurgast välja vedada. Alles nüüd märkasid teised appi tulla. Sass võttis sõbral ümbert kinni, Leena katsus tütre juukseid mehe krampunud sõrmede vahelt vabastada. Väiksemad lapsed vahtisid soolasambaks tardunult pealt: vaist oli neid haledalt petnud, polnud isa tänagi niisugune, nagu nad oodanud ja lootnud. "Laske valla!" ulgus Villem.

"Ei lase!" ähkis Sass ja hoidis edasi.

"Lase!"

"Ei lase! Ärä prooviki! Ei lase!"

Leena sai mehe sõrmed Helmi palmikust kätte, salk juukseid jäi Villemi pihku.

"Valluss om," kaebas tüdruk põletava vihaga kasuisale otsa vaadates, kuid nutma ei hakanud.

Vilditegija toast kostis ärevaid hääli, küllap arutati seal köögis toimuvat.

Samas rebis peremees ennast hoidjaist lahti ja tormas uksega plaanides õue, lastes kurgupõhjast kuuldavale tumeda ürina, jooksis peadpidi aia äärde lume sisse ning vehkis seal käte ja jalgadega, otseski katsuks hanges ujuda, ja hõõrus valust inisedes lumega pead.

Naine mõistis, et Sass ei jõuaks Villemit üksi pidada, seepärast ütles ta Helmile:

"Mine kutsu Jakup appi!"

"Ei julgu! Villem lüü mu maha."

"Sa tiität küll, kon ta eläss."

Helmi ei õelnud midagi, pani räti pähe.

Peremees ajas pead veel sügavamale hange sisse, nagu katsuks lund künda, ega olnud tal mahti kasutütrest välja teha; tema elas oma valus.

Ent ka lumi ei pakkunud leevendust. Oiates kihutas ta kööki, kus Sass tal jälle ümbert kinni haaras.

"Kas om väega alb olla?" küsis ta.

Krambid andsid pisut järele. Villemi nägu pärlendas higist.

"Lase!"

Sass ei lasknud, talutas ta hoopis tagatuppa ja juhtis voodiservale istuma. Leena tuli külma vette kastetud märja käterätiga ja mässis mehele ümber pea.

Helmi saatel saabus Jakob; kööki hoovas lume ja talve lõhna.

"Messä müristat?" küsis juhutööline teeseldud muretusega. Kuid nähes Villemi nägu, vaikis ja istus haige juurde, valmis kohe aitama, kui peaks tarvis minema.

Viie minuti pärast tuli uus haigushoog. Jälle hakkas Villem rabelema, kuid kahe mehe vastu ta ei saanud, nad ei lasknud teda enam õue, polnud ju lumigi kergendust toonud. Aidata ei saadud teda kuidagi, meeletus valus virutas ta käteräti eemale, oigas ja röökis kurguhäälel. Naine viis väiksemad lapsed vilditegija poole, seal tegi Aliide oma vähesest tagavarast neile suhkruvett.

"Kas esä om aige?" küsis Selma.

"Jah," vastas ema ta ninaalust kasides. Ning lisas võimalikult rahulikult ja leebelt: "Küll ta saa varsti tervess." Ise teadis, et see on vale. Noorem nais uskuma jäävat, keskmise tütre sinihallis pilgus tabas ema kahtlusevarju.

"Olge tan Liide man. Küll esä saa varsti parembas."

Helmi istus köögis oma nurgas, meeltes igapäevase ahastuse ja alanduse raske lade. Aeg-ajalt heitis ta pilke ukse poole, kuid sealt polnud kedagi tulemas, mehed hoidsid Villemit kõvasti kinni. Hiirvaikselt käsipõsakil konutades laskis ta silme eest läbi kurje pilte minevikust. Aanilt hakkas ta koolis käima, kool oli talust mitme versta kaugusel ja tuli ööseks jääda, kuid ei põhukotti ega tekki polnud kodunt kaasa toodud, süngist rääkimata. Öhtu tulles polnud tal kuhugi minna, nuttes jäi ta keset magamistuba seisma. Lõpuks üks vanem tüdruk halastas ta peale ja võttis enda kõrvale. Ometi oli ema tulnud Aanile tagasi rikka lesena, mitu koormat kraami, raha ja üks lehngi kaasas. Kooliminekuks oli Helmile tehtud kohvipruunist riidest kleit, enne kevadet lagunes see ära, varrukad olid küünarpeani katki ja kevadeks kleit niisama hästi kui ilma käisteta. Ühel talvepäeval, kui ta kooli läks, oli ema talle tee peale järele jooksnud ja villased püksid jalga tõmmanud, ise nutnud: "Sa külmät ärä! Mitte ei saa latsela õigit rõivit!"

Kord jälle käsitöö tunnis tuli õpetaja Helmi juurde ja kiitis teda, lausudes: "Ma näen, et sul liiguvad sõrmed nobedamini kui teistel. Ka taipu on sul." Aga kui ta palus emal osta niiti ja heegelneõla, nagu õpetaja käskinud, jäi see tegemata — emal polnud raha. Ükskord, see sündis juba Nuustakul, tuli Helmi heal meelel koju. Tal oli kaasas uus puhhas vihik, ta pani lambi põlema ja hakkas laua juures koolitööd tegema. "Ma taha äste iluste kirjutada!" oli ta mõelnud. Ema ja Villem magasid. Kasuisa kargas voodist üles, puhus tule ära. "Kas sinust om opjat, mugu raiskat me raha!" Kui Helmi seepeale nutma hakkas, oli Villem käratanud: "Ei tohi ikke! Ole vakka! Vai ma anna vitsa!" Ega Villem oma tütardegi vastu palju sõbralikum olnud, alatihki katkes tal kannatus ja tühise asja pärast võis ta tütardele ninast kinni haarata ja väänata, nii et lapsed valust röökisid. Teinekord võttis truubi otsast vitsa ja lõhkus nende väikesed õrnad tagumikud punasevorbiliseks. Ükskord ei kannatanud vilditegija laste meeletultlikku hädakisa välja ja tuli kööki vaatama, mis lahti. "Lase püksi maha, saat kah palga kätte!" irvitas peremees ja virutas ukse Viilipi nina all kinni.

Toast kostis kolinat. Villem oli end meeste käest lahti kiskunud, püsti karanud ja haaranud tooli, et naisel pead purustada. Ta oli kohutav, eluvaim tema kõhetus nurgelises kehas oli tugev, kuid kuri. Ta hävitamissoovil puudus mõistuslik alus, ta oli ikka tahtnud näha kaitsetuid olendeid, keda tema kui mees oli kohustatud hoidma, enda ees kümme tõmbumas, vägivalla ees kooldumas, k a r t m a s . Kuid nüüd jäi sellestki väheks, nad pidid k a d u m a , neil kellelgi polnud õigust edasi viielda, sest tema, peremees, oli lahkumas. Krambid ei läinudki enam üle.

Lautsile pandi ta suurde tuppa.

Kunagi oli siin poelett kaalu ja pommidega, siis käis Villem siin sahtlist raha võtmas, rüseldes naisega, kes tahtis kaubelda. Nüüd oli ring täis. Sass oli tal habeme ära ajanud,

tal oli must ülikond seljas, käed leidnud rahu ja nägu võrdlemisi muhe, sedamoodi ilme-
ga, et tehke mis tahate, n ü d ei ole see enam minu asi!

Ja siis tõi Leena nooremad tütreid vilditegija poolt Sulle bensiinilambikese valgeli läbi
pimedada kõõgi isa juurde.

Viisa vahtis korjust pärani silmi. Selma küsis:

"Kas esä makass?"

"Jah."

"Ega ta enämb aige ei ole?"

"Aiguss om üle lännü."

Laps silmitses tükk aega isa, kes lamas, käed rinnal risti. Võttis siis maast raokese,
mis oli pudenenud vitsakimbust, ja lõi sellega isale vastu püksisäärt:

"Kõss, kõss, papa, tõse üless!"

Emal nuttis. Helmi pani talle pisaraid pahaks: säändse kaabaku pärast viil ikke! Ta oli
vaikselts soovinud, et kasuisa kaoks. Aga nüüd, kus ta soov oli tõcks saanud, tundis ta
end rõhutult. Kuid andeks anda ta ka ei suutnud.

12

Üks laste magadistuba koolimajas oli antud valla toitluskomitee kasutada. Toitluskomi-
tee esimees Mäejaani Mikk oli käinud Tartus maakonna toitluskomitees, kus vallale lu-
bati jõulupühadeks kolmkümmend kuus puuda suhkrut. Suhkur oli Pukas kaupmees
Holsti laos. Vald maksis viisteist rubla hobuse pealt; Palanumäe peremees läks pojaga
suhkrut ära tooma — kahe reega, revolver taskus.

Pärast lõunat jõudsid nad suhkruga koolimaja juurde ja kandsid kotid sisse.

Aalep tuli kõõgist, mugis kuiva leiba, luges suhkrukotid üle ja ütles:

"Pitseerime ruumi kinni."

"Kiä näid võtma tule," oli Hendrik lootusrikas.

Koolmeister neelas suu tühjaks.

"See on valla varandus, mis maksab raha. Kui läheb kaduma, pean mina kui selles
majas elav inimene vastutama."

"Kas sul ei ole petsatipulka?"

"Omal ajal siia kolides leidsin ma endise vallamaja pööningult vana Tsirgusilma valla
pitsati."

Aalep tõi toast lauasuhvlist pitsati ja ulatas kunagisele vallavanemale.

"See peaks käima küll. Ei ole sugugi tähtis, et pitsat oleks praeguse valla oma."

Hendrik keerutas pitsatit käes ja lausus rõõmsa üllatusega:

"Tsirgusilmskaja voolost. Taad pulka ole ma vallapapriale külländ ala litsnu."

"Las ma kae kah," huvitus poeg.

Järgmisel päeval sõitis Hendrik vallaõukogu koosolekule. Kõigepealt hakkas eba-
meeldivalts silma, et koosolekuruumis suitsetati ja vallavanem, kes varem seda ei kannat-
anud, ei kutsunud suitsetajaid korrale. Sellest võis järeldada, et tema positsioon polnud
kuigi kindel. Suvistel valimistel oli peaaegu pool nõukogu koosseisust läinud töörahva
esindajate kätte. Need — väiketalunikud, popsid, juhutöölised, mõisamoonakad — pida-
sid end eriti nüüd, pärast oktoobripööret, üpris väljakutsuvalt üleval. Teiste hulgas mär-
kas Hendrik ka Robert Raudseppa ja tal hakkas sees keerama. Siis säärase inimestega
pidi ta nüüd ühes istuma ja nõu pidama! Ja ega ta pidanudki, konutas vaikselts koosole-
kuaja ära. Kõige tähtsama päevakorrapunktina tuli arutusele toitluskomitee ülevõtmine.
Maakonna toitluskomitee ringkirja põhjal kaotati valdade toitluskomiteed ära ja nende
vara anti üle vallandõukogule, mille liikmeist pidi valitama kohalik toitluskomisjon, kelle
kätte läks kõigi toitlusasjade korraldamine vallas. Osa endisi komitee liikmeid, kes seni-
se tööga tuttavad ja vallandõukogu liikmed, valiti ka komisjoni. Mäejaani Mikk esitas
Hendriku kandidatuuri. Mõte oli selles, et kui algavad uued sundvõtmised — et neist
mõõda ei pääse, oli igamehele selge —, siis oleksid ka peremehed komisjonis piisavalt

esindatud. Kui palju nendega nüüd arvestatakse, kuid mõningal määral saaksid nad asjade käiku siiski mõjustada. Nõnda siis valiti ka Palanumäe peremees uude komisjoni. Seejärel koostas vallasekretär akti, millega tootluskomitee andis üle osa oma varasid; muist jäi mitmesugustel põhjustel järgmiseks korraks. Eelkõige huvitas uut komisjoni suhkur, sest jõulud olid ukse ees, ja kuigi usk oli oopium, mis pidavat võtma mõistuse- natukese peast, tahtsid ka töörahva esindajad kallil jõuluõhtul magusat teevett, kui käre- meelsed nad polnudki.

Lahkuva jõulukuu-päeva tuhmis valguses kirjutas Hendrik koos teistega alla paberile, kus seisis:

peenikest suhkrut 35 puuda 26 naela, ja 5 kotti
Sarapiku käest laenuks võetud letikaal ja üks 20 naelane pomm
1 suhkruraamat
pommid:
10 naela = 1 pomm
5 nael = 2 pommi
3 naela = 3 pommi
2 nael = 2 pommi
1 nael = 1 pomm
5 vask laotavad pommi = 93 solotnikku

Susi pilk peatus imelikul sõnal "laotavad"; ta tahtis juba sekretäritl pärida, mis see tähendab, kuid mõtles korraga tüdinult: "Mes tol tähte!" ja läks vallamajast üksi välja, kuna teised jäid veel suure suuga midagi arutama. Võttis hobusel teki pealt, päästis lasi- puu küljest lahti ja sõitis koju — ühest kingust üles, teisest alla, nii nagu Looja oli selle maa loonud.

"Tühi võtku teid, te kommitcesit ja kommisjone!"

Teisel päeval, jõulureede hommikul, ukerdas läbi mäetaguste hangede Palanumäele Paul Aalep ja lõi isalt sõna, et eile õhtul kella üheteistkümnepaiku tulnud tootluskomis- joni mehed hobustega koolimajja, murdnud laoukselt pitseri maha ja vedanud suhkru vallamajja, kus kavatsevad selle nimekirja järgi rahvale kätte müüa.

Hendrik sõitis kohe vallamajja. Ilm oli vingem kui eile, kohale jõudes olid ta käed la- bakindais kohmetanud ja näonahk kange. Kassiahastuses sekretär küürutas oimetult pa- berite kohal, eile oli ta valitud ka tootluskomisjoni kirjatoimetajaks. Puskarihaisu levitades ütles ta, et suhkur olevat vallavanema, nüüdse nimega nõukogu esimehe aidas. Mõned komisjoniliikmed olnud küll vastu, et suhkur viidaks sinna, kus sellega võib ei tea mida juhtuda, aga et vallamajas oli niigi kitsas ja ühtki paremat kohta polnud kellelgi pakkuda, siis jäänudki nõnda.

Vallavanema tallu jõudis Palanumäe peremees üsna õigel ajal — tootluskomisjon kaa- lus parajasti eile öösel toodud suhkrut, kasutades selleks vallavanema viljakaalu. Hooli- mata viltsaapaist olid Hendrikul jalad ree peal külmetama hakanud, ta tammus mademel edasi-tagasi, aita ei mahtunud, see oli täis komisjoni liikmeid — ja ega seal soojem ol- nud.

Suur kaal näitas neli naela vähem, kui oli märgitud Palanumäe peremehe kviitungile.

"Kas näet," ütles Robert Raudsepp ninakalt. "Ega sa vaest inemist ei usu! Seltsimehe, ärge laske ennast essitädä. Palanumäe Susi om allparun, alati ollu tüürhva vastu!"

"Paness sulle lahmaku vasta ambit, varganägu," mõtles Hendrik. "Messä larmat!" Kuid ta sundis enese rahulikuks ja ütles kaasavõetud kviitungit silmitsedes:

"Ku me Pukan Olsti poodin kaalseme, olli tollen kotin 252 ja puul nakla sukurt. Mia kotti putnu ei ole, ütenukun Aalepiga pannime laoruumi ussele pitseri pääle. Tunnistaja om Juhan, minu poig. Kooliopetaja tütar Meeta näiije kah päält."

"Kaupmehe kaalu tegeva alati sohki!" hüüdis Robert Raudsepp.

"Kiä sukrukoti eila õdagu Tsiirusilmast ära tõije? Äkki võitseva tuuja koti valla ja osa sukurd ärä," arutas Palanumäe peremees.

"Tuujit küll ei massa süidistädä," arvas Mäejaani Mikk rahulikult.

"Et me! Et vaese inemise omma süidi!" kihvatas Raudsepp.

"Vaese vai rikka, tuu ei putu prõlla asjasse," lausus vallavanem.

"Vai toimetit esi sukru kõrvale!" ei taltunud väiketälunik ja päevatõoline.

"Sina tulet minnu, vanatalu peremiist, vargusen süidistämä! Kas sul äbi ei ole?" vihas-tas Hendrik. "Tõmba enne palk oma silmäst vällä."

"Kaalü võiva kah essüdä," sõnas vallavanem leplikult. "Üits kaal näitäss veidike siia, tõne sinnapoole. Tuuperäst ei massa viil karvupiti kokku minna."

Lõpuks lepiti nõnda, et Palanumäe peremees toob kohale miilitsa (see polnud veel laiali saadetud), hangib teise kaalu ja siis kaalutakse kogu suhkur miilitsa ja komisjoni juuresolekul uuesti üle ning saadud tulemus on lõplik.

"Aga tii ruttu, jõulu omma käen, rahvass uut sukurt," ütles Ludvig Orav, nirginäoga maatamees.

"Ommen om jah jõululaupäev," tähendas vallavanem oma vaiksel moel.

Hendrik läks Tsirgusilma kooliõpetaja juurde. Aalep tegi parajasti ettevalmistusi koo-lilaste jõulupeoks ja tal polnud aega.

"Ma ei jätä! Mía ei ole süidi!" kinnitas Palanumäe peremees ägedalt.

Inimesed olid pidevast ebakindlusest ja tuleviku määramatusest nõnda üles keeratud, et tegid käike ja astusid samme, mida nad muidu, rahulikes oludes, poleks teinud. Hend-rikuski oli ärganud põikpea.

"Ma lää kohtude!" kuulutas ta.

Kooliõpetaja imestas, et Palanumäe peremees, kes oli tuntud mõõduka ja tasakaaluka mehena, võttis korraga nelja naela suhkru pärast niisugused tuurid peale, nagu oleks teda marukärbes hammustanud.

"Kaalud näitavad mõnikord tõepolest natuke erinevalt."

"Kaal ei tohi näidätä nigu Jummal juhatas! Sis om ta rikken."

Aalep kehtas õlgu.

"Ma nõvva, et sina ku miilitsatõlema äbi tulet ütten ja olet kaalmise man."

"Kes koolilastega tegeleb?"

"Kaits tundi enneki. Kate tunni peräst olet tagasi. Ma võta sinu kaalu ütten. Om ta tembeldadu?"

"Om küll."

Nähes, et Hendrikust niisama lahti ei saa, tõmbas koolmeister kulunud kraega kasuka selga, andis tütrele mõningaid korraldusi ja võttis naela otsast aidavõtmed.

Nad tõstsid kaalu reele.

Aalep vaikis kogu tee. Ja suhkrukaalumise juures piirdus ka kõige hädavajalikumate sõnadega. Vallavanem ja komisjon jälgisid hinge kinni pidades tulemusi. Igal kaalul oli oma tõde; nii nagu igal ajastulgi, kuigi seda ei taheta tunnistada.

Viis suurt kotti käisid kaalul ära. Ludvig Orav ja Palanumäe peremees pidasid arvet, paber ja pliatsijupp näpu vahel.

Selgus, et vahe on kaks naela.

"Kaits nakla om puuduss!" teatas Raudsepp parastavalt.

"Toome viil üte kaalu, seeni, ku kõik sukur tule vällä," vastas Hendrik külmalt, pool-tõsiselt, poolnaljatamisi. "Puul õigust om käen."

"Sukur ku suul võiva niiskuse käen rassebass minna," seletas vallavanem. "Kas nüid tolle kate nagla peräst tasuss minna valda piti uusi kaale otsma?"

"Kaits nakla, pallu tuu tege?" küsis Mikk.

"Prõllast kurssi müüdä umbess kolm rubla," teadis Orav.

"Asi om õigusen, mitte rahan," lausus Palanumäe peremees sõnu rõhutades.

"Susi ei usalda tõisi komisjoni liikmit, muud midägi," ütles Robert Raudsepp. "Te-gemist on auaavamisega."

Scepeale tähendas vallavanem rahulikult:

"Plikal saa süütust ärä võtta sis, ku ta om viil oleman. Auga om niisaate."

Meched muhatasid.

"Kas te tahate üteldä, et..." alustas väiketälunik, kuid ei sõandanud vallavanemaga ja-

gelda, tajudes, kui väga selle õiglasest meelest lugu peeti. "Nüüd viime sukru vallamajja, säääl jagame tüürahvale vällä. Sahariiniga tiivett külländ lõmbitu."

"Vallamajan ei ole ruumi."

Raudsepp vilksas vallavanemat vaadata.

"Ku äste otsi, küll lõvväme!"

"Inemise võiva sukru siitsammust kätte saija, mes täst edesi-tagasi vedädä," arvas nüüd Mäejaani Mikk.

"Teke vai tonti," pomises Hendrik tusaselt.

Robert Raudsepp vaatas teda tigidalt.

"Meil om tüürahva valitsus! Küll me tiäme, mesme teeme!"

"Vabrikutüüliste valitsus, ku õigust üteldä," märkis vallavanem. "Aga meil tan ei ole vabrikit."

Selle peale ei osanud väiketalunik midagi kosta.

Tagasiteel istusid mõlemad, nii Palanumäe peremees kui kooliõpetaja, kaalu peal, kaalusammas nokaga oli neil selja taga. Õhtu oli käes, selge ja vaikne, pakane kõvenes. Teeäärsete talumajade korstnaist tõusis hämarduvasse õhku hele suitsuvine.

"Ma anna asja kohtude!"

Aalep vaikus, tema meelest oli naeruväärne minna kahe naela suhkru pärast kohtuuksi kulutama. Või tegi Hendrik nalja? Kuid naljanägu tal ees ei olnud.

Allamäge läks hobune sörkima, kapjade alt lendas lumekamakaid vastu ree otsalauda.

"Ega sa ei ole kuulnud, kas kusagil ei tarvitata talurentnikku?" küsis kooliõpetaja äkki.

"Pracutsel aal — kiä taht rendile anda, egäüits oit kinnisvarast kinni. Annat rendile, kas enämb kätte saatki — seltsimehe võtva ärä."

"Nad võivad niisamuti ka võtta. Kui maa kuulutati rahva omanduseks."

"Tuu om õige," soostus Hendrik nukralt.

"Ma ei saa haige naisega talu pidada ja kooli peal olla. Vald võtab koolitalu ära. Ma arvasin, et naine paraneb ajaga." Aalepil polnud kerge sellest rääkida. "Ei paranenud, pole ka märke, et see ülepea sündida võiks. Pean minema rentnikuks, tuleb jürapäeval kuulata kuhugi..."

13

Helmi tegi silmad lahti. Ta oli unes näinud kadunud isa, kuldükid pihus. "Niipallu kuld- raha ei ole sa ennemb nännü," ütles isa ja vaikus kuidagi kibedalt, et seejärel hajuda.

See oli tütarlapse esimene hommik Palanumäe estoas. Ta tundis end puhanult ja värskelt. Helmi oli kõhnlik ja lamedate rindadega, isa suguseltsis andsid tooni luidrad pikka kasvu inimesed, kes polnud just tugeva kchahitusega ja kaldusid haigestuma tiisik- kusse nii nagu Helmi isagi, kes oli kuus aastat haigena talu pidanud, kuni ilusal kevad- päeval hinge heitis. Paar nädalat enne surma oli ta tulnud Krootuse mõisa viinavabrikust kartuleid müümast ja näidanud tütrele kukrut, kus särasid kuldkümnerublised.

Nüüd nägi Helmi unes paljude aastate tagant seda, mis oli kord ilmsi olnud. Miks vii- vitas unenägu nii kaua ega andnud teda varem isaga kokku?

Mis teda ees ootas, kas jälle midagi alandavat ja vaenulikku? Tema elus oli nii napilt head ja rõõmsat, et ta ei uskunudki, et see võiks kuigi kaua kesta. Tuli olla valvel.

Vastassängis ringutas ema. Pererahval oli päev juba alanud loomade jootmise ja sööt- misega. Linarabajail polnud enne valgeksminekut rehe all suuremat teha. Muidugi võis töötada ka laternaga, vanasti oli lina ropsitud pirru või kütinla valgel, kuid õli oli vähe ja Hendrik tahtis väga head tööd. Seejuures ei käinud peremees peale ega kiirustanud neid tagant ja ega nad isegi üle jõu rabada murdnud, pealegi olid nad naisterahvad ja see pol- nud tavaliselt naistetöö, mida olid tegema tulnud. Nõnda siis oli neil aega haigutada ja ringutada, Helmil aga mõelda unenäost, mis värvis tuhmja argise hommiku kirkaks,

kuldrahasäraliseks, otsekui olnuks isa siinsamas, käeulatuses, ainult korraks toast välja läinud.

Palanumäel tundis tütarlaps end lõpuks vabana kasuisa painest, kett oli katkenud.

Ta sirutas jala teki alt välja, puudutas tallaga soojenevat truupi.

"Me majan piäss olema rohkemb truupe," ütles ta.

Leena oli üles tõusnud ja kammis juukseid.

"Kõik kotusse omma linaluid täis." Kamm praksus juustes. "Püä nigu linapeo."

"Minul ei ole niipallu."

"Sul om vast rätit tihedambide pään. Egäütele ei jää linaluu külge."

"Melless?"

"Ei tiiä. Aga ei jää."

"Kas esäle jäivä?"

Leena hoidis tühe käega juuksepahmakut, teisega kammis, pea viltu, huuled paokil.

"Sinu esä surmast saa keväjä nelitõisku aastat."

"Jah," venitas Helmi ja õiendas palja jalaga truubi äärde nõõrile kuivama pandud villast sukka. "Ma näije tedä unen."

"Jaan olli äkiline miis. Üitskõrd leije minnu."

"Villem pesse ilmast ilma!" kostis tütar ägedalt. Miks ema halvustas tema isa ja pigistas silmad kinni teise mehe halbuse ees? Leena ei õelnud talle kunagi halvasti, ometi oli tütre lapsest peale tunne, et ema temast õieti ei hooli. Helmile meenus jälle, kuidas Aanil tädi teda jalaga togis, kuidas vanaema pahaks pani, et ta sööb liiga palju, ikka ja alati oli ta kellelgi ees, segas kedagi või midagi. Ning ema ei lausunud sõnagi. Miks nii? Nuustakule kolides, Muhu majas, kui ema juurde hakkasid käima kosilased, pidi tema kõledas õues ringi jooksuma, tegevust otsima, ise kehvalt riides, tükk hilpu, teine ihu, kuni ema meestega toas rääkis. Ema oli tollal rikas lesk, keda nii mõnigi püüdis perenaiseks.

Ükskord oli Aani vanaisa vanaema eest salaja Helmile kakskümmend kopikat andnud "saapamäärde ostmises". Kodus ei teinud tüdruk oma rahanatukesest saladust, oli ta ja tookord Aanil karjas. Kuid Villem võttis talt raha ära.

"Ää, et ta... meid... rahule jätse." Tüdruk takerdus, tõelikult oli ta tahtnud öelda: kui hea, et see raibe on nüüd surnud! Ka oma lihase emaga rääkides tuli olla ettevaatlik ja valida sõnu. Ta küsis: "Mesperäst sa põlassit minu esä?"

Leena pistis juuksed üles ja muutus kohe nooremaks. Ta oli jumekas lesk, paar aastat üle neljakümne. Tütre kohtumõistvast toonist ei teinud ta väljagi; argipäev kubises ebatäpsusest ja ülekohtust.

"Es põlga." Ta ohkas ja nõõpis pluusi rinna eest kinni. "Mesma tast põlga. Kadunu tulev rahule jättä."

Tütar tajus, et ema tahab seda juttu nagu korduvalt varemgi lõpetada ja kõnelust kõrvale juhtida.

"Kas nemä jätvä meid rahule?"

Leena ei püüdnudki vastata. Mõnikord esitas vanem tütar küsimusi, mis ajasid ta kitsikusse. Võimalik, et tõesti oleks tulnud ta kooli panna — püüda ja pingutada. Kuid ta oli ükski, ehkki mehel. Mees oli nagu laps, hullem kui laps, andku Issand talle oma rahu!

Päev lähenes omasoodu. Mai soojendas kartuli-kruubisuppi ja kutsus linarabajad sööma. Perenaine silmitses Muhu Leenat ja tema tüdarta nõudlikul pilgul. Eile õhtupoolikul olid nad juba tööle asunud. "Taa küll meestetöö," mõtles Mai, kuid ei õelnud midagi. See veel puuduks, et ta halvustaks Leena kuuldes oma meest ja poega, kes sõid vaikides, Juhanil pilk maas — ta häbenes Helmit. Maali ei arvustanud ega häbenenud, tema oli peretütar ja teadis seda. Kas polnud ta talus küllalt näinud rätsepaid, puuseppi, põllutõelisi, kes istusid perelauas? Ja mis piinlikku, peent juttu siin hommikust süües ikka räägiti, võeti ruttu, mis võeti, ja mindi tööle, mehed läksid metsa kuivanud puid lõikama, tooreid ei täinud Hendrik puutada, need oli varandus, mis elas üle kõik rahakursi kukkumised. "Kiskja lõugu vahel," keerles peremehel peas, kui ta tabas endal Leena pilgu.

"Kiskja lõugu vahel — kas jääme ellu? Mõtseläjä lõugu vahel." Lesk tõmbas teda ligi nähtamatute kõitega.

Mai märkas mehe igatsevat pilku ja ütles Helmile nimme hästi hoolitsevalt, et Leenat torgata:

"Vaenelaits! Süü kõtt kõvaste täis! Kiä sinu iist kah uult kand!"

"Attümä! Attümä!"

"Attümä iist ei saa midägi, kästi peoga suurmit kah küsida, — üteldäs. Maali, sul om säääl üits periss kõva villane undrik, sulle om taa väiksess jäänu, anname tolle õige Elmi-le?"

Peretütar ei mäletanud, millisest riidetükist ema rääkis. Lihavõtte kolmandal pühäl ta hetki Üdsi elumaja saalis korraldada ball, Maali mõtted olid hoopis seal; ta jäi vastuse võlgu.

"Noh, tüu pruunist rõivast, mes ma kudasi, sis ku Märt ülikuuli läits," aitas ema meelde tuletada.

Kuid tütar vaikis.

"Me oleme vaese inemise ja suur maja om kaalan," vastas lesknaine sõakalt. "Säääl om vahetpidamada midägi sääädi, et katuss kaala ei kukuss ja saina ärä ei pehastas, aga rõivit om meil külländ. Tõnekõrd ku perämine ädä käen, ehk sis koputame Palanumäe ussele."

Mai naeris — mitte just kõige sõbralikumalt.

"Sis või me maja uss lukun olla!"

"Lukun sis lukun!" vastas Leena hoogsalt ja läks linu ropsima.

Helmi astus järele, pea norus.

Maali kandis sööginõusid kööki, meel tulvil lembekujutlusi; ta oli kahekümne ühe aastane.

Peremees heitis ülestehtud voodile, võttis poolkasuka peale ja seadis oma soolikaid.

"Messä Leena tühü tõit?"

"Esi kitset, et ari lina äste puhtass."

"Juhan oless esiki võinu ropsi."

Hendrik viivitas.

"Juhan om Eelia muudu, tege kah, ku käset, aga paremba meelega jätäss tüü kos kolmkümmend ja lekutas niisaate."

"Ta viil nuur."

"Varsast om nätä, määne obene kasuss."

"Mes Leena Villemile teije, et miis ärä kuuli? Kas ta ei ole sulle kõnelnu?"

"Mes ta mulle piäss kõnelama?"

"Ma mõtli, et kõnel. Sina temäga säääl riiall ilmast-ilma seletat." Naise häälde ilmus etteheitev kõla. "Ku Villem meil olli, es saa küll aru, et täl tervuss vilets olli."

"Olli me esä peiest minnen Alajaani suu pääle pajupuhmade magama jäänu. Säääl saanu külmä, kotun jäänu aigess."

"Ma kiilse küll, et las jääss meile. Kiäki es pane tähele."

"Egäütel oma aru pään."

"Leena süü pallu."

Mees muigas.

"Ütle tälle: süü vähämb!"

"Kas Nustakul tüüd vähä? Oma maja kah. Messä täst tänne tõit?"

Mees naeratas.

"Linnu arima."

"Ma tiia, et linnu arima, aga mulle ei miildü, et ta meil om."

"Leena rops kõvembide ku mõni miis."

"Minnu ei kita sa konagi!"

"Ole kitnu küll."

"Kona?"

Hendrik vaikis.

"Ütle, kona?" pinnis Mai.

"Ei tule äkki miilde."

"Sa ei näeki minnu. Ei kae minu pooleki."

"Prõllaki kae! Tule lähikesi, istu veidikese sängi veere pääle."

Naine tuli, istus.

Mees võttis ühe käe kasuka alt välja ning embas Maid.

"Ära sa...! Latse tuleva sisse!"

"Latse ja sakslase."

"Sa tiit alati tõist juttu."

"Elmi om immuga tüü man. Nuur ja peenikest konti küll, aga väega tragi."

"Elmi mulle miildüss," tunnistas perenaine.

(Järgneb)

Harri Kingo

*
pildil mida maalin minu vari
juba ammu silmapiiri puutub
veel on jäänud mõned täiendtoonid
siis on kõik
jah siis on tõesti kõik —
pilti sisenen ja iseendaks muutun
valgel lõuendil üks väike tume lõik

ometi

käsi peatub keset tasandikku
vaatan selja taha
salaja
ja mõõdan
omaenda varju pärispikkust

*
küsid kuidas me elame
eks üha paremini
eks ikka eluga võidu
kes julgelt kes aremini

eks ikka ajaga võidu
või ajatusega
kes läheb naeratus huulil
kes sajatusega

vaid harva on pilkane pime
et kuulda on kuulmatut häält
siis seisame väga tasa
et keda ta kutsub meist säält

siis seisame tasemast tasem
et keda ta hüüab ja hõikab

see alati lähedalolev
ja kõikide ellu end lõikav

küsid kuidas me elame
eks nii nagu varemgi
kuid parem sa ära küsi
jah nii on veel paremgi

*

kas mäletad
kuidas tol õöl
suur taevas lund langetas
ja hiljem —
kuidas see tuisk
me õuegi hangetas
kas mäletad
hoidsime käest
ja hoidsime teineteist
ja raju meist üle käis
ja pimedus hoidis meist
kas mäletad
seisime sääil
kaks ehmunud inimlast
nii lähestikku ja ligi
ja juba nii üksildast
kas mäletad

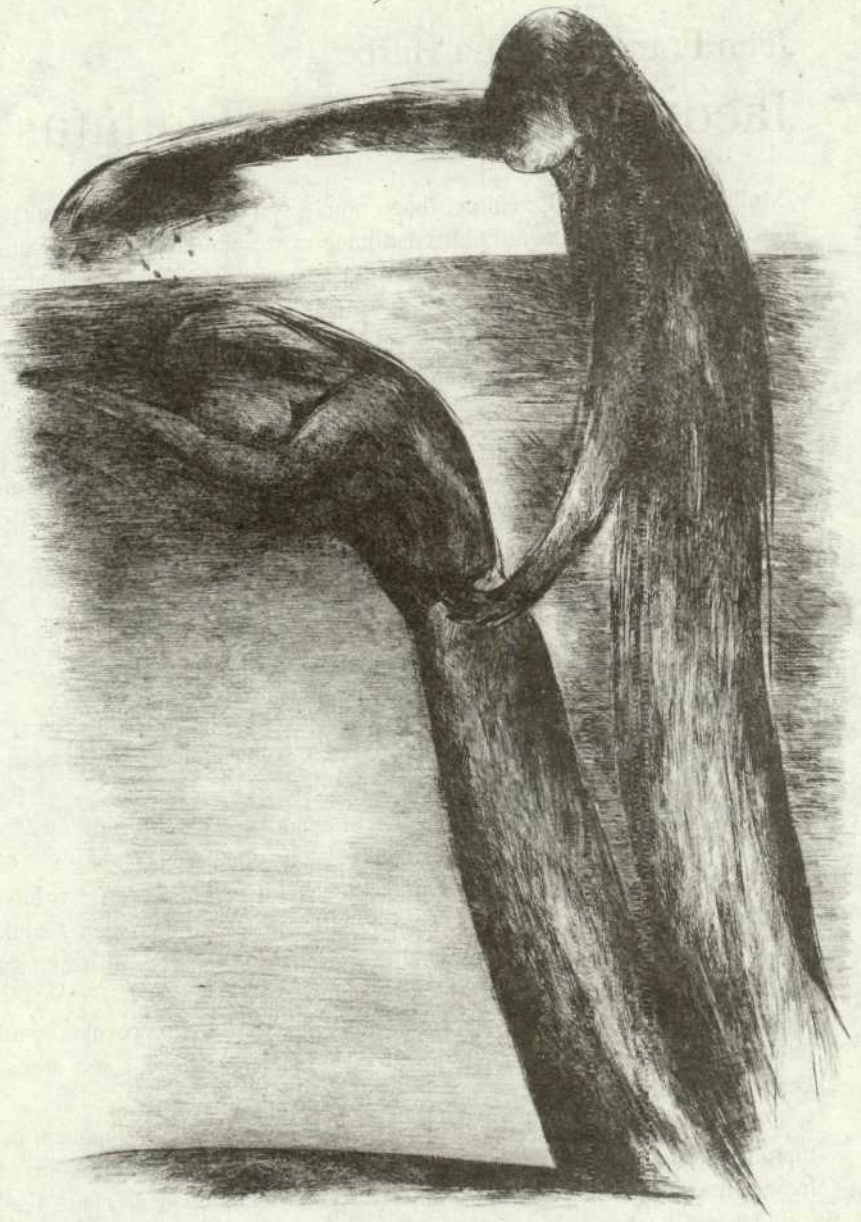
*

tule ma räägin sulle
ühest mis ilma pääl
tule ma vaikin kuis

vihm langeb taevast alla
oja voolab mere poole
tuli tõuseb taeva alla
lind lendab kalda poole

tule ma räägin sulle
tule ma vaikin kuis

kõigest kõigest kestma jääb
ta tiivalöögi hääl

SILVI LIIVA. Linde kuulamas

(Segatehnika) 1987

Jean François de La Harpe

Jacques Cazotte'i ettekuulutus

"Mulle tundub," ütles La Harpe, "nagu olnuks see eile, ehkki see toimus 1788. aasta alguses. Olime lõunal ühe üliklikust aadlimehest vaimuinimese ja Akadeemia ametivenna juures. Seltskond oli suur; oli inimesi igast seisusest: vaimulikke, õukondlasi, kirjanikke, Akadeemia liikmeid ja teisi. Nagu oli tavaks, söödi külluslikult. Magusroa ajal pakutud Malvoisie ja Constance'i veinide mõjul lisandus heale tujule ohjeldamatus, mis ei hoolinud enam kuigivõrd heast toonist — oli jõutud sinnamaale, kus on lubatud teravmeelitseda iga asja üle.

Chamfort oli lugenud meile oma jumalavastaseid ja rõvedaid lugusid ning üliklikud daamid ei otsinud neid kuulates abi isegi lehvikut. See vallandas pilalugude uputuse religiooni üle, mis pälvis heakskiiduaplasi. Üks külaline luges katkendi Voltaire'i "Neitsist", teine tuletas meelde Diderot' mõttesalmi:

Viimse papi soolikaga
poome viimse kuninga.

Kolmas külaline tõsis, tõstis täidetud klaasi ja hüüdis:

"Härrased, ma olen selles, et pole Jumalat, sama kindel kui selles, et Homeros oli loll!"

Nii ühes kui ka teises küsimuses oli ta kindel tõepoolest. Siis arutleti Homerose ja Jumala üle, ent oli isegi pidulisi, kes nende eest sõna poetasid.

Seejärel võttis vestlus tõsisema pöörde, kõneldi vaimustusega revolutsioonist, mille Voltaire oli teinud inimeste mõistuses. Oldi üksmeeles, et see on tema kuulsuse peamine põhjus: ta oli andnud näo oma sajandile, teda loeti ühtemoodi nii teenijatubades kui ka salongis.

Üks külalistest jutustas naeru turtsudes, et juuksur oli tema parukat puuderdades talle öelnud: "Näete nüüd, härra, ehkki ma olen vaid vilets aadrilaskja, ei usu ma Jumalat rohkem kui teised!"

Oldi nõus, et revolutsioon puhkeb õige ruttu, sest ebausik ja fanatism peavad paratamatult loovutama koha filosoofiale. Ja võib suure tõenäosusega välja arvestada, kes on meie seltskonnas need, kes saavad mõistuseriiki oma silmadega näha. Vanemad inimesed kahetsesid, et nad ei saa seda enam loota, nooremad seevastu rõõmustasid lootusrikkalt. Üle kõige sai kiita Akadeemia, kes oli algatanud liikumise selle poole, oli olnud selle juht ja mõttevabaduse eestvedaja.

Vaid üks külaline ei jaganud üldist vaimustust, mille vestlus oli vallandanud; ta oli poetanud isegi mõned leebed pilked meie õhina kohta. See oli Cazotte, armastusväärne iseäratseja, kuid õnnetuseks nakatunud illuminaatide aadetest. Hilisemates sündmustes tõi ta kangelasmeel talle jääva kuulsuse.

Ta võttis sõna kõige tõsisemal ilmel: "Härrased, olge rahul - teie kõik saate näha suurt ja ülevat revolutsiooni, mida nii ihaldate. Te teate, et ma olen natuke selgeltnägija, ning ma kordan veel - te saate näha!"

Talle vastati refrääniga tuntud laulust:

Ei selleks üldse peagi
suur prohvet olema.

"Olgu pealegi," jätkas ta. "Vahest aga peaks seda veidi olema, et öelda teile seda,

mida minult ootate. Kas te aimate, mis sellest revolutsioonist tuleb, mida ta teile, kes te siin olete, toob, mis tema ajal toimub, mis on ta vältimatu tagajärg ja üldiseim tulemus?"

"Huvitav!" ütles Condorcet oma tavalisel teesklevalt lihtsameelsel moel. "Filosoof ei pelga kohtumist prohvetiga."

"Teie, härra de Condorcet, heidate hinge vangikongi kivipõrandal. Teie surete mürgist, mida võtsite pääsemaks timuka käest. Mürgist, mida see õnnelik aeg sunnib teid alati kaasas kandma!"

Esmane hämmastus oli suur, kuid siis meenutati, et tublil Cazotte'il on kalduvus ilmsi und näha, ning naerdi seda lõbusamalt.

"Härra Cazotte, lugu, mida te siin räägite, ei ole kaugeltki nii meeldiv kui "Armunud kurat". Aga mis kurat pani teile pähe kongi, mürgi ja timuka? Mis on neil ühist filosoofia ja mõistuseriigiga?"

"Täpselt seda ma teile ütlesingi: mõistuseriigi, filosoofia, inimsuse ja vabaduse nimel peate sedasi tegema endale otsa peale. See saab olema just mõistuse riik, kus mõistusele rajatakse oma templid. Tervel Prantsusmaal on siis veel vaid mõistusetempleid."

"Ausõna," ütles Chamfort pilkavalt naeratades. "Teist küll ei saa preestrit sellesse templisse!"

"Loodan seda! Kuid teie, härra de Chamfort, olete väärt seda olema ja saategi selleks. Ent avate siis oma käesooned 22 habemenoa-lõikega, kuid surete ikkagi alles paari kuu pärast."

Taas vaadati üksteisele otsa ja naerdi.

"Teie, härra Vicq d'Azir, ei lõika oma sooni ise läbi. Kuid soovides leevendada podagrahoogu, lasete seda teha teistel. Teile lastakse aadrit kindluse mõttes 6 korda päeva jooksul ja te surete öösel. Teie, härra de Nicolai, surete tapalaval; teie, härra Bailly, tapalaval..."

"Ah, olgu Issand kiidetud!" hüüdis Roucher. "On ilmne, et härra peab hirmsat viha Akadeemia vastu, kui laseb tema kallal toime panna säärased tapatalgud. Mina, tänu taevale..."

"Ka teie surete tapalaval."

"See on mingi jama!" kostis mitmelt poolt. "Ta on vandunud meile kõigile otsa peale teha!"

"Mitte mina pole vandunud..."

"Kas me oleme siis türklaste ja tatarlaste võimu all või mis...?"

"Sugugi mitte! Ma ju ütlesin teile: teie üle valitseb siis üksi filosoofia ja mõistus. Kõik, kes teid sedasi kohtlevad, on filosoofid. Kõigil on suus samad sõnad, millega alustate tund aega tagasi. Kõik nad kordavad samu õpetuslauseid, tsiteerivad nagu teie Diderot' ja "Orléans'i neitsi" värsse."

Algas üldine sosistamine: "Näete ju, ta on hull!" Cazotte oli jäänud surmtõsiseks. "Kas te siis ei märka, et ta teeb nalja? Teate ju, et tema nali on alati mõistatuslik!"

"Paraku pole tema mõistatused sugugi lõbusad!" märkis Chamfort. "Pigem patibulaarsed ehk, lihtsamalt, völlanaljad. Ja millal see siis aset leiab?"

"Kuut aastatki ei lähe mööda, kui kõik, mis ma ütlesin, on käes..."

"Imepärane küll" - seekord olin ma ise kõneleja -, "mind ei märka te üldse?"

"Teiega toimub kõige imelikum asi - teist saab kristlane!"

"Ah!" hüüdis Chamfort läbi valju lärmi. "Olin nüüd kindel - kui meie hukkume alles siis, kui La Harpe'ist on kristlane saanud -, et oleme surematud!"

"Sel korral," lausus hertsoginna de Grammont, "oleme meie, naised, üpris õnnelikud, et meil revolutsioonides mingit osa ei ole. Kui ma ütlesin, et meil osa pole, siis mitte selleks, et pööre meile korda ei lähe, vaid selleks, et meid ja meie sugu..."

"Teie sugu, mu daamid, seekord teid ei kaitse. Ehkki teil selles suurt osa ei ole, koheldakse teid kõiki võrdselt meestega, tegemata mingit vahet."

"Kuidas seda mõista, härra Cazotte? See on ju maailma lõpp, mida te meile ette kuulutate."

"Ma ei tea seda, aga ma tean, et teid, hertsoginna, viiakse tapalavale nagu paljusid teisi daame, timukavankris, käed selja taha seotud."

"Ah, loodan, et selleks puhuks on mul mustaga drapeeritud tõld!"

"Ei, *madame*, kõige üliklikumadki daamid lähevad vankril nagu teie, käed selja taha seotud."

"Kõige üliklikumadki daamid? Kas sünnipärased vürstinnadki?"

"Kõige üliklikumadki daamid..."

Nüüd läbis seltskonda üpris märgatav ärevusepuhang ja peremehe ilme süngestus. Ilmselt leiti, et naljaga on liiga kaugele mindud.

Hajutamaks ärevust hakkas *madame* de Grammont kinni viimasest vastusest ja heitis leebelt ette:

"Näete, ta ei luba mulle pihhisagi!"

"Ei, *madame*, teile seda ei lubata. Ainus hukatav, kes selle armu poolest saab, on..."
Ta peatus hetkeks.

"Kes on siis see õnnelik surelik, kellele jääb see eesõigus?"

"Ainus, kellel see on... on Prantsusmaa kuningas."

Majaisand tõusis järsku püsti ja kõik teised tema järel. Ta läks Cazotte'i juurde ja ütles talle rangelt häälel:

"Mu armas härra Cazotte, lõpetagem see õudne pila. Teie lähete liiale ja haavate seltskonda, kus viibite, ja iseennast."

Cazotte ei vastanud ja seadis end lahkuma, kui *madame* de Grammont, kes soovis alati vältida asja tõsiseksminekut ja taastada head tuju, tuli tema juurde.

"Härra prohvet, teie kõnelesite küll meie meeldivast käekäigust, kuid mitte sõnagi enda omast."

Cazotte vaikis veidi, pilk maha suunatud.

"*Madame*, kas te olete lugenud Jeruusalemma piiramise lugu Josephusel?"

"Kahtlemata! Kes poleks seda lugenud? Kuid teeme, nagu ma ei oleks lugenud!"

"Hästi, *madame*, piiramise ajal käis üks mees seitse päeva järjest ringi mööda kindlusemüüre piirajate ja piiratavate silme all ja karjus vahetpidamata õudse kõmava häälega: "Häda sulle, Jeruusalemm, häda sulle!" Siis tabas teda tohutu kivi vaenlase masinast ja lõmastas ta."

Sedasi vastanud, tegi Cazotte kummarduse ja lahkus.»

Prantsuse keelest HALJAND UDAM

Prantsuse kirjanikku JACQUES CAZOTTE'i tuntakse tänapäeval eeskätt kui filosoofilis-müstilise jutustuse "Armunud kurat" autorit. Omal ajal oli ta pigem kuulus kui pühendatu illuminaatide salaõpetusse; ta giljotinceeriti 1792 kahtlustatuna osalemises kuningameelses vandenõus. Siin tõlgitud La Harpe'i tekst, milles Cazotte peategelane, pärineb Gérard de Nervali teosest "Les illuminés", mis ilmus 1852. aastal. Kuid see oli käibel juba aastakümneid varem (vene keelde tõlgiti 1829. aastal - "Tri fantastitšeskije povesti". Moskva, 1967); ei ole paraku teada, millal ta tegelikult kirja pandi. Tõenäoliselt on see kirjanduslik müstifikatsioon revolutsioonijärgsest ajast (La Harpe suri 1803. aastal), aga ta kajastab ilmekalt ajastu vaimset pinget: lahtiütlemine traditsioonilistest eluväärtustest ja korrast ning vaimustatud tormamine utoopiasse ja mõistuseriiki lõpeb saatuslikult eeskätt ürituse vaimsetele eestvedajatele enestele. Järgmised revolutsioonid on seda ilmekalt kinnitanud. Ent ka maag ja selgeltnägija ei võida midagi, vallapäastetud torm purustab ka tema: "...*et scientia eorum perdet eos*. Kui mina, kelle Jumala arm on hukatusest päästnud, ei suuda end säästa, mida võivad siis ülejäänud? Üleloomulike asjade tundmine on tormine meri, millel pole leida kallast," kirjutas Cazotte oma viimases kirjas. (G. de Nerval, Ōuvres I. Gamier Frères, Pariis, 1967, lk. 305-306.)

Haljand Udum

Ahti Seller

Vihma pikk märg ja lakkamatu keel

Ettevaatlikult ja tasa räägin sinule
kes kui pelglik metsloom
võpatad ja pingestud
iga liialt vaheda mu sõna helklemist nähes

Räägin — ületoonine kell
ülal pea varitsevas tornis
tuvi tiivariive segamas ta pikka
väga pikka und
Küünal süüdatu
all laguneva ruumi võlve
ja palvekõla
ebamaiselt (või pigem maiselt)
kajastumas seintele
ja pragudele seintes
läbi olnud akende ja uste
palve lumele
ja puile raagunuile
sõna käe sirutanud õõle
Kuulad vaikselt
vihma pikk
märg ja lakkamatu keel
viimseid noolimas poriga maitseid
talve põgeneva kanna peal
Ja kui ütled
oma lemmikluuleks elu
usud
kusagil et pole tuvitiib
puutumas kella
et kuskil
paistab kindlasti päike
kuulan mina
ja võib-olla aimad
kuis sind ma väga
väga

*

Kihnust tulnud
madal mänd
koputas uksele
õhtul eile
lasin ta tuppa
sisenes
puhas meretuul lõi liikvele kardinad
toalilled sahisid

Aastaaeg selline —
vallandus puu okkailt
kui vabanduseks
Tõin sulle paar kajakahuiget
(need kõlasid
väga kiledalt
ning naljakalt võõralt siin toas)
ja mõned lilled
ütles ta

Vestlesime veel
ühest ja teisest
ning muist asjust
enne kui mänd läks
Ma isegi ei küsinud
kuhu tal tee
(männi käimised on niigi
imelised)
Nüüd on lilled
juba sulanud

Johannes Semper

Päeva ja öö raamat

VÄLJAVÔTTEID

1912

10. novembril

Ma ei ole omas loomus ikkagi ühtlane. Ühelt poolt olen ma jämedajooneline, teiselt poolt liig peenejooneline ja diskreet. Barbaar ja esteetiker! Missugune pool võidab? Ma tahaksin olla ühtlasi elumees ja inimene — kunstihing, kes elust just seda peaks leidma, mis teised mitte ei leia. Shestide inimene ja tundmuste inimene! Ah, kuidas ma vihkan sentimentaalsust, tundmuste väiksust ja värvideta läikimist! Mul tuleb jälle Saaremaa pois meele, kes puhas romantiker on ja tundmuste tuulte kerge lipp. Kuidas ma vihkan seda "mu hinges õitsevad kurbuse lilled", nagu ta oli ühele naisterahvale luuletanud! Missugune nõrkus, titanilikkuse puudus! Ja need nukrused, kurbused, üksildused, kuuvalged, mahedad unistused, kahvatud suudlused — kuidas ma neid põlgan! Ometi tunnen ma endas romantikeri asetsevat, teistsugusema, oma arvates, kaunima, suurema ja sügavama, ning pääle selle isikliku läikega. Ma tahan õrn olla, ja ma olen liig õrn. Kuid kõige hirmsam on see, kui ma teist näen õrna olevat ja säääl juures mitte algupärase, mitte võimsa, mitte väärt oma elus vastupaneva jõu poolest sellele õrnusele.

Mul tuleb meele Aino K. profiil kuskil saalis. Kui palju õrnust, mahedust, peensust kogu olemises! Ja ühtki rida banaalset väiksust! Ma mäletan, kuidas ta kuulates silmad pilguks sulges, et ainult tume kriips õrnade ripsmetega silmade asemele jäi. Ja see alaline naeratus huultel, see kerge, õrn muige, nagu anduks ta millelegi õrnale, paitavale, nagu ei oleks muud ümberringi, kui üks igavene õite sadamine üle võõra müüri möödaminejale, nagu ta ise luuletas, — kuidas see ahvatleb, kuidas see unistusi üles kihutab! Ma vaatlesin teda silmi pilgutamata kaua aega, täiesti kadunud meeltega. Ja nüüd ma kannan teda omas südames, teadmata kõigile teistele, ja muidugi ka temale enesele.

19. novembril

Istusime eila Magnuse pool: Olearius ja mina. Magnus oli haigepoolne: hingamine raske, nägu õhetav ja häälnõrk. Ta olla verdki sülitanud! Kuid tuleviku mustad perspektiivid, mida ta kardab tohtrid ette maalivat, keelavad teda haigust ligemalt teada saamast: korraga peab ta pooleks aastaks lugemisest loobuma, korraga peab ta ilma vaimu liigutusteta mõne tüütavalt pika aja mööda saatma, korraga ei saa ta oma kirjatööd vist Prantsuse kodanliku õiguse kohta tulevaks aastaks valmis, korraga võetakse talt stipendium... Sõbralises õhustikus lobisesime, naljatasime torkisime üksteist. Nad tuletasid suisid Pärnu naisi meele.

"Ah, mis naised need on! Ära parem räägi neist. Nad on ju nii viletsad. Puhast Nichtswürdigkeit!" viskab vihaselt ja tugevalt pahandava häälega Olearius.

"Kuidas siis nii? Luba, luba... Aga neiu X.-l on suur juuksepalmit, aga neiu Y. võib omade rindade pääle uhke olla. Neiu Z. kõnnak..."

"Mis sa nüüd räägid. Ma tean ju neid väga hästi."

Ja Olearius imiteerib neiu Z. kõnnakut, võrdleb mõne labasusega neiu X-i ja Y-it.

Siis räägime maatüdrukuid, kelledega Olearius arvab kõige keerulisema olevat rääkida, et mingi asi nende juures võiks õnnestuda. Olearius ei taha mõõndada Magnusele, et see ka vilunud oleks flirdis maa tüdrukutega.

Siis räägime jämedusest, peenendusest. Olearius väidab:

"Oh, Jumal, kui te maa meeste juurde lähete kõigi viisakuse lausetega, maamees ja tüdruk ei avalda ennast. Terve nende vaimuilm jääb teile seitsme luku taga. Aga vaat kui mina lähen oma küla ja lorajutuga, siis loriseb igaüks, mis tal veel hinge pääl on. Mina saan temast täiesti aru ja tema minust. Maa inimene ei taha ääri veeri mõõda käia tohtimist, ega viisakust ega korrapäraseid kõnekääne!"

"Seda pööra nüüd ka teisipidi," tähendab Magnus. Olearius ei saanud aru.

Magnus nägi, et ma mõistan ja ei seletanud teist korda.

30. novembril

Ma olen esteetiker oma loomu poolest. Ma olen järel mõtelnud ja leidnud, et mu suuremadki kannatused pea ilusiks ümber moonduvad, ma teen neist aine oma olemata luuletusele, novellile, romaanile. Ma olen sunnitud juhust vaatlema, kui üht materjali, mida võib stiliseerida. Ma tunnen kuidas suuremaks kasvab tundmus, nagu oleks ilm ja ta kannatused selleks, et temast võiks lause vormida, või mõni muu kunsti ümbrik võiks neid endasse mahutada. See on nii kurb, ilus ja tõsi: armastuse valugi võib abinõuks saada ühe romaani kirjutamise tarvis. Läbielamise naiivsust varitseb esteetika-patule ahvatleja!

1. detsembril

Täna oli väike piduõhtu eneste vahel. Harilik miljöö: Vene keel, kange Eesti keel, Vene pessimistlikud toonid, mõni õnes soolo, tants, banaalne teejoomine, ühe naise punane nelk, teise kurblik pilk elu pääle, puhata tahtmine ja enesetapmise mõttevälked. Kogusime ühte tuppä — mõned sõbrad ja kõnelesime kontsertidest, teatritest, futuristidest. Tulid juure teised ja viimaks puhkes naljatamine ja mängimine esile kõiges omas naiivsuses. A. ütles, et nad H-ga ennem rääkinud minu üle. Ma olin uudishimulik. A. ütles, kui H. pilguks ära läks: tahtsime Teie juuksid suudelda, nii hää pois olete. Miks ei tule Teie kunagi sisse? Leidsime, et Teie kõige parem inimene olete jne.

See olevat nende arvamise viimne pool. Esimene olevat saladus. Mõtte pääle olevat nad tulnud, Vuolijoki "Talu lapsi" lugedes. Mis selle mõtte esimene pool olevat, võivat kergesti seda draamat lugedes leida: aga võivat ka vastupidisid assotsiatsioonisi esile tulla. Lubasin oma intuitsiooni teravust proovida.

Rääkisime suvistest asjust. A. kutsus oma poole, ka H. olla sääl. Neil olla eraldi maja kahe toaga, ilus ümbrus, vaikus jne. Lubasin tulla ja järgnes rida fantastilisi ettekujutusi sellest pisikesest majakesest ja tema tuleviku ajaloo. Ma tulin enesele ette nagu Richard Furumo Jagdslottet'is. Need oleksid huvitavad päevad.

Leidsin praegu oma kuue päält ühe juuksekarva, kelle oma, seda ei tea. Ma panen ta selle lehekülje juure, kust tal õigust ei ole ära kaduda.

11. detsembril [või hiljem samal aastal]

Kui palju mälestusi võib autorile üks poeem pärast selle loomist pakkuda! Kui palju mälestusi ühte salmi paigutatud! Kes teaks arvata, et selles "Keskpäevases" mulle riivamised niisuguste asjadega ette on tulnud, millest ainult üks virve meeltesse on jäänud, nagu: Giuseppe Lipparini Itaaliakeelsed laulud Greeka hingeõhuga Melitta ja Cibeles üle, mida ma kord paari aasta eest ajakirjas "Poesia" lugessin, kui ma pea sugugi Itaalia keelt ei tunnud; H. de Regnier ühes oma sonetis "Vangistatu", kust vist mulle kuju tiigi vee

väriseda tahtmist meele halgatas, olgugi et säääl midagi selle sarnast ei olnud; pr. A. K. profiil, tumedad silmad ja naeratus näol, nagu libiseks mingi õhutiivuline keskpäeva palavikus läbi helguse; plika H., kes suvel, pargis, sirgu lamas ja päikest lasi omad silmad sulgeda. Ja nõnda edasi. Kuidas see kõik ühte veereb ühel lämmataval keskpäeval ja loob olemata maastiku olemata lilledega, tiikidega!

Kuid mulle ei meeldi "Hommikune", mille ma ühel, mäletavasti, ahastuserikkal hommikul lõin, mille järel ma end äga tundsini tugevana, võimsana. Ta on pea improvisatsioon, peaaegu ümbertõõtamata! Kes teaks, et säääl Marinetti oma mõju on avaldanud, olgugi et ühtki kuju tema oma ei ole? Ja palju ma tema aeroplaanilikka poemisi olen lugenuddki? Ja lõpuks, "Õhtune", mis lõpmata on tööd nõudnud, milles pea ühtki sõna sel kujul sees ei ole, nagu ma teda kord olin improviseerinud. Siin ei leia ma ühtki autorit mõjuavaldavana. Puhas eneselik kogemus ühest suvisest Iirisest on selle aluseks, aga kuidas kõik on selginud, väljaspoole isiklikkust või subjektiivsust saanud. Ma ei tunne enam selle poemi hurmavust, ta ei veetle mind enam: ma olen ka tõepoolest teda nii kaua kohelnud, et ta mulle hingetumaks on jäänud, nagu katekismus, nagu palveraamat. Ka Suits ütles mulle kord seda, et vormi läbi olla palju selles kaotatud. Kuid, ma ei s u u d a siiski veel vabastatud värsis luuletada!

1913

29. jaanuaril

Siin, Peeterburis, on mind vallanud see õhkkond, mida H. ja A. on loonud. See näib juba intiimseks muutuvat. Ma armastan A. ligidal olla, teda läbi õhukese riide haarata ja H-d imetlen kui lille apral varrel. A propos, nemad on kurvad veidi, või elavad mingisugusid kriitilisi minutid. Võrratu näib A. olevat omade lõöksõnade tagavaraga. Tema võitles eile õhtul Faustiga. Ma imestasin pea seda sõnaderaginat, mis õhus ristles ja ühtlasi naiivsust, mida A. hoolimata intellektuaalsest iselaadist omab.

Siis jutustas ta veel oma mineviku kirjudest päevist, täis nooruse avantüürisid, naiivsust ja julgust.

Visiteerisime kolmekesi (H., A. ja mina) üht kunstinäitust, kus pääle muu Vruubeli pildid olid välja pandud. Ma leidsin, et nad (H. ja A.) ainukesed on, kes sama intensiivselt kunstist arusaavad, kui mina. Näitusel huvitas meid kõiki muidugi Vruubel enne teisi, iseäranis aga tema dekoratiivne panneau "Sadko", siis "Däämon ja Tamaara". Kaua tahtsime vaadelda ka kellegi Krzyzanowski daami, vist küll kamina ees sohval istuvat, kõrval kass. Soe ihu läbi hallikas-valge siidi ja taga tumesinine foon sünnitas hää elevuse.

Siis oli veel nende hulgas, mida teist korda tahtsime vaadata — paar Pensa kunstikooliõpilast, keegi Seddelev Soome maastikkudega ja Vogel punase laevaga. —

Tuleb mul meele veel üks WS, kelle huuled õige ahvatlevad on ja keha väga painduv. Ma puudutasin täna tema käsi ja hää tundmus hoovas nende läbi minusse.

Ma pean neid suudelda saama, neid õrnu huuli!

Ma pean enda käte vahel tundma seda peenikest, õrnanahalist keha!

Sest ainukene tee, mille mööda Jumal maale ligineb on — naine!

4. veebruaril

Täna ei näinud ma teda — ja igatsus suureneb iga minutiga. Ma näen teda siis öösel unes vahest... Lugesin lehte, aga lehe ja silmade vahele ilmub tema, ja ma ei tea midagi, mis ma loen. Kuulasin ettelugemist ja mehaaniliselt kirjutasin hefti sõnu, mida prof.

Braun "Kõva ja pehme deklinatsiooni" kohta ütles ja vahete vahel tabasin ennast, mõtisklemisesse vajunud, WS tähe maalimise päält. Pooluimane eilsest ööst, täis lõbu ja huumoori ühes restoranis seltsimeestega, kes vähe või peaaegu sugugi pole säälnud käinud, lamennud ja õhtu videvikus toa nurgas sohval ja silmitsen võimalisi ja võimatuid, puhtaid ettekujutusi armastatava kohta. Ma leian nüüd et d'Annunzio romaani "Trionfo della morte" pääsisikute tegevus ühes stseenis minus omakohasid pilti esile toob. See on stseen, kus Spinelli (nii vist oli ta nimi) Ippolita't ootab ühes villas kaugel inimestest. Mus on sest õrnast, painduvast daamist säälnud romaanis mingi ettekujutuste sade hinge põhja jäänud, mille nüüd oma läbielamine üles kisub.

Üle kõige on poolunistav ämariku loor. Aga ma leian, et see ei ole sinine, see on mingi värvide segu valgest kuni läikivani mustani.

14. veebruaril

Miks ei ole meie juba mineva aasta liginenud?... Ta olevat mind esimesest silmapilgust sümpatiseerinud. Ma leidsin, et ma juba alguses teda nähes teda õhtuseks kireks olen nimetanud, ja huuled, need huuled, ma olen neid ammu maitsemiseks looduteks nimetanud. See tuli mul täna meele (okt. 1911. aast.). Ma rääkisin graatsiast, naiselikkusest ja kõigest, kõigest, nagu temagi... Me mõistsime üksteisi. Ma ei või siia, päeva ja öö raamatusse, midagi sellest suurest valdavast õnnest rääkida. See on nii särav, imeline, kokkuvõtmata...

Kuid ta läheb juba aprillis siit...

Kuulatasin, pää padjasse surutud, käsi üle pää jahedasse toa õhku sirutatud, kuidas süda vastu voodi matrasi tagus. Suu hingas kuuma. Ma põlesin ärapäõlemata, nagu Vana Seaduse põõsas.

19. veebruaril

Eilne Duncani tants... Ma olin pea meeletuseni temast joovastatud, sellest olgugi paksude jälgadega kehast, mis meloodiaid kehastas. Kõige lihtsamate liigutustega nii palju puhas, ilust, suurt: see ajas mind jälle kõigest valusatest hingedest, kõigest pudenenud kehast ja koltunud elust keset kärarikkust lihtsasse, sügavasse antiiksusse. Ma olin otse üllatatud väikseist, vähe tuntavist liigutustest, mis iga sekundiga muutusid ja mis välkuvana mõne greeka naisjumala või meesjumala meele tuletas. Ma armastasin jälle selgust, apollolist iludust ja puhtust. Ma vihkasin, kuidas ma vihkasin neid paari naist, kellega tuli mul säälnud olla (A. ja H.). Teel jutustasid nad muljeist. Ma sulgusin omad kõrvad: ma ei tahtnud niisuguste profaanide maitsemist ja arvustamist teada saada. Nagu oleks nad laustu[s]id lõiganud: puutükk aina väheneb... Kui iseteadvad nad mõistavad või mõtlevad olla!

Ainult tema, ainult tema! Ma jään ja jään uskuma temasse, ainult temasse. See on usk, milles ma elan nagu pühas kojus. Ma leian iga kahtluse olevat nagu teotuse. Aga tema, aga tema? Võib olla, on sel jumalannal mingi muud läbielamised, tundmused. Ma ei tea seda iialgi. Kuid, usun, usun.

Lehitsesime Balmonti. Ta tegi huvitava märkuse: kuis siin ei räägita mitte tundmused, kui mõistetest, vaid kui kujudest. Ja ma mõtlesin: kord jutustan ma talle neist suurustest, mis meie aja lüürik kätte on saanud, Sümbolist ja kõigest lüürilisest, mis teda kunstile ligemale viib: praegu armastab ta enam sisu, siis armastab ta ka vormi, peenid hingetõmbusi, mis kõigisse asjusse on kätkevad. Aeg tuleb ja ma seletan talle kõigest, kõigest, et me saaksime koos maitsta ja neil kõrgustel viibida, kus ma pean ainult üksi olema.

27. veebruaril

Suur, kõrge, ülev Elu! Tule alla ja puuduta oma jumaliku käega kõike, mis kahtleb elu ja surma vahel, toida kõiki, et võrsuks puu, suur elupuu keset seda maiset Eedeni.

Ah ma vihkan kõike keskpärast, kuldset keskteeid, seda, mis ei ole külm ega soe.

Kuidas mus endas on võim kasvanud; oma enese uhkus on seda mööda võrsunud, mida suuremaks mu tunded paisunud.

Kui siis kord olen sellele ristteele tulnud, kust rajad mitmesse hargu lähevad, siis küsin endaltki, kas kõik või mitte midagi. Mitte haledalt, paluvalt, armu otsivalt ei taha ma teist armastada. "Siin on põlev ohver", ütlen ma ainult. Ja kui kõik vakka jääb ja mina üksinda kõrbesse leegitsema, siis las kustuda kõik, las hävineda kõik, las laguneda kõik. Ma olen seda teinud, mis ma olen jõudnud teha. Suuremini ei või ma enam armastada. Ja kui ma pean langema, siis — suuremini ei saa ma langeda.

5. märtsil

Päevi on mööda läinud, ja ma pole aega saanud järel mõteldagi. Kaks päeva pole teda näinud (ta teeb eksamisi), ja ma ei või omale enam ettekujutada, et ma ka kolmandal päeval teda ei näe. Ja siis tuleb lõpuks lahkuminek; päevad liginevad niisuguse kiirusega, et päris hirm hakkab. Missuguseks kujuneb meie vahekord? Mitte selleks varjuks, mis minu eest ajutiselt mööda vilksatab. Seda ei taha mina. Seda ei taha tema. Me peame sõpradeks jääma — see on minimum!

Ma olen temas paar joont leidnud, mis mind nii palju on elustanud. Kas Wilde või Ibsen? Iludus või moraal? Küsimus tõuseb kategoorilisena. Ma ei ole iialgi Wilde'i nii harastanud kui näit. Barbarus, kellele ilm küll näib tundmuste küllastamise väli olevat. Ma olen Wilde'i illusjonistiks nimetanud, kes kaugel on igast sincerita'st oma paradokside kilbi taga. Ma olen teda näinud välimiselt hiilgavana, seest tühipärasena. Kuid otse viimasel ajal on mus jällegi märgata tungi mingi estetismuse poole. Kauniduse olen kõrgemale asetanud moraalist. Nii on O. Wilde mulle uuesti liginenud oma Dorian Gray eluvaatega. Kuid oma sisemust näib enam vastavat õiglase, aus, tugev Ibsen. Kunas saan tasakaalu?

22. märtsil

Kõnelesime Faustiga midagi suurtest hingedest, kelle läbielamisi enescanalüüs ei hävita ja teistest, kellel kõik illusioon on ja kelle läbielamised on tükkidest kokku tehtud. Kui vähe tunneb ta ikkagi mind, tal ei ole seda inimesetundmise orgaani, mis teise võib ühel hoobil ära tunda. Ta paistis siis mu ees väeti olevat, kui see kes oma tühise arvamise inimeste kohta on oma upsakameelsusega piiritanud.

Faust on see, kes oli W-le kord ütelnud, et mina A. A. "õpilane" olla. Ma ei tahtnud oma kõrvu uskuda... Mis on siis temal niisugust, millelt ma õpetust saaksin võtta? Ja päälegi on minu natuur niisugune, kes oma õpetajaks ainult seda lubab olla, kelle loomisejõu tugevust ma austan, kelle ees ma, kui geeniuse ees, võin kummardada. See on nii naljakas! Mul ei ole austuse tunnet ühegi oma professori vasta, mõni üksik loomejõuline välja arvatud, ma ei saa muidu kui veidrusega vaadata, et mõned näit. prof. Petrovi, Vvedenskit jt. kumardavad. Ma näen kõigis inimestes ikkagi nii palju väiksemeelsust ja masinaks tehtust, et mu kumardamise himu pea hääbub.

Ah ja, see A. A. Kes oli see, kes pärast füüsika matemaatika fakulteedi töötas romaanogermanistikaks hakata? Kes oli see, kes saksa romantismi hakkas uurima või uurida tahtma ja selleks minu juurest teatavad raamatud omale viisi? Kes oli see, kes sümbolis-

mi tahtis tundma õppida, kui ma A. Bjelõi geniaalset kontseptsiooni olin nimetanud? Ja kas Bergsonigi harrastuses pole mina süüdi?

Mina — tema õpilane? Siin on jalad taeva poole pöördud. Juba imetlemistki ei ole ma võimas ühegi niisuguse ees tegema, kelle hing tükkidest koos seisab, kes iialgi midagi täielise anduvusega ei saa maitsta, ütlesin ma F-le, ja lisisin juure: ma tean, kõigist vastupõiklemistest hoolimata, et sina, HM ja AA ei saa luuletust maitsta. Selleks on terve see ringkond, millesse ma alguses sattusin, sisemiselt õre.

F. ajas seda kõike tagasi. Ta rääkis, et temagi olla kord luuletanud, aga ei olevat midagi kirjanduses madalamat ja väetimat ajaraisku, kui luuletus. Ma ei saanud ta profaansusest vihasekski. Ma ütlesin talle: Sina ei saa iialgi midagi luuletustest aru, ega millegist muust õrnast ja ilusast. Selleks on tarvis koguni teist, kui Sul on; teatavat anduvuse võimet ja naiviteeti.

27. märtsil

Eile hommikul käisime Ermitaashis. Ta ütles, et ta saab huvitusega kõike vaatama, kümme korda suurema ahvatlusega kui mina.

Arvamata palju kujusid, pilta ja vaasa j. n. e. võtsid meie kerge meelega. Kui ligidal tundusime antiikse templi lävel! Minu armastus antiigi vastu on tema läbi palju intensiivsemaks muutunud. Missuguse valusa, kauni, kõrge, vaikiva imetlusega meie vaatlusime greeka raidkujusid. "Pygmalion imetluses Galatea ees" kohal ütlesin ma, läbi pistetud mingi armsast, valusast odast: See olen mina Sinu ees. J., ma ei või... ütles ta ja ma nägin teda nõrkuseni kõigest joobnud olevat. Võimsate Greeka kaevatud marmorite seas oleksin tahtnud ma elada ühes temaga. Ta oli valmis ühest raidkujust kinni haarama, oma käte väänetega seda palmitsema ja marmori lihaks tegema! Kui ta seda ütles, tundsin ma ei tea, missugusele tööle end ligi olevat. Ma tundsin endas mingi valusat ja kõrgemeelset lainet, ma olin läbielanud endas ühe sümboolilise, igaviku mõttega luuletuse igavesti-Naiselisest, mis oma käte väänlevusega külma marmori sulatab. Ma sain tunda Tema käte läbi päikselist ürga, mis jääd sulatab ja kivi lõhnaks muudab. Kuid säälsamas tuli mulle Stefan George suurepärasem luuletus meele:

Sie wird den vielen nie und nie durch rede

Sie wird den Seltnen selten im gebilde.

Keset sammastatud võlvisid oleksin ma tahtnud aukartuses mõne jumala ette maha langeda, iludusest, tervisest ja imestamise väärilisest harmooniast, mis religiooni tõstetud, joovastanud. Afrodiiteele oleksin toonud punaseid lillesid valgele jalgmele, punaseid lillesid, nagu V. õnn...

Kunsti tahan ma talle anda, kunsti, mis mineviku läbielamised valgustaks ja neist kunsti objektid teeks, mida ta apollilise rahuga maitseks, kunsti, mille vastuvõtmiseks tal pind on, liiga tundlik, liiga lubav muld, dionüüsilik joovastuse lainte rohkus, kuid mille kaossi veel Apollo pole vaatanud. Seda on tarvis. See ei ole tehnik. See on intellektuaalne vorm, mis eneses tungiva, pingutava ja pakitseva peab sisaldama, nagu greeka vilgas, liikuv ja vahel müsteeriumides meeletuseni tõusev elujõud, mis marmori külma kehasse voolas ja terve antiikse kultuuri lõi.

Ma tahan, et ta õpiks, end intellektuaalsete elementidega varustaks ja sedaviisi romantikast klassikani tõuseks. See on mus omas ja seda tahan ma temaski. Nende kahe poolte ühtesulamine sünnitab kõige suurema tundmise tüpu ja avab elu tee nii tervena, selgena nagu lõunamaa päikese.

O, Goethe!

29. märtsil

Istun ja kuulatan. Mõtted seisavad ja tundmused on kui suvisel keskpäeval purjelaevad, mida ükski tuuleõhk edasi ei kihuta. Meri on vaikne, lainetu ja üleval taevas imelikult särav-sinine. Ma mäletan end kord niisugusel kevadsuvepäeval gümnaasiumi põlves. Ma ei läinud kooli. Ma tahtsin laia, suurt, liikumata vabadust. Mul oli ligi Rodenbach'i "Surnud Brügge". Selle iluduse melankoolist vallatud istusin kuskil pargiäärsel pingil ja vaikides silmitsesin merd, vaikivat ja rahusat, mõne harva purjega vaateveerul. Mul on selgesti silmi ees need juuksed, mis Rodenbach ainukeseks jäädavaks loeb inimese kehast. Siis kõndisin üksinda mere äärt mööda ja tundsin enda taga kõike askeldavat igapäevasust, kooli kooliõpetajate ja nummerdega ning piinlik-igavate tundidega, linna tühjust ja inimeste madalameelsust. Läksin kivist muuli mööda meresse, lahtine raamat käes, mille lausid, nagu iluduse essentsi endasse jõin. Sirutasin viimaks end päikse paisatud kividele, käed pää hoideks ja silmitsesin hoolega muuli kiva, mis vee all olid iseäralise limase korra saavutanud, ning taevast, helesinist ja pilvitumat merevette alla langenut. Seljas, kuklas lamas kullast kiirte lasu. Ma lamasin ise enda varju pääl, mida siis vaatlesin. Vari on külmem, vilum kui see, mis varju laseb heita ja elu on vahepäälne, piir päikse ja varju vahel, mis iial üksteisi ei näe, olgu siis kui see piir klaasist on, — nii filosoferisin siis. Ja juba siis unistasin: o oleksin ma see klaas, mis päikesekiired ühte fookussi kogub ja maakera südame põlema süütab. Terve ilma tulekahju ootas juba siis. Mäletan nüüd selgesti seda tumedate aimduste aega. Ei teadnud isegi siis, mis tähendab see filosoferimine maailmast ja tuleklaasist.

3. aprillil

Käisime veel kaua Neeva kaldal ja vaatasime, kuidas vees, milles jää torepäraselt ja vaikivas suuruses liigub, kaldaäärsed tuled pikkamisi venisid. Kõnelesime suvest, mil ma oma närvisid tahan kosutada ja mil ma maal tahan elada. Ta hoiatas mind naiste eest... Kõnelesime oma karakteri joontest. Ta ei salli mus ühte joont, mille ta leiab tehtu olevat. See on minu Bescheidenheit-skromnost. Tõsi, ma olen tahtnud ainult diskreet olla, iseendaga end piirata, aga olen tihti teiste arvamistel end teistsugusena lasknud näida kui ma olen. Seda tahan ma V. nimel endast maha hõõruda. Kuid oma diskreetsust ei hävita ma. See on mu üks tähtsam oma stiili joon. Alati tahta kõiki näha pingutusel sisemisest jõust. Tunda musta pilve äikse sähvatuse eel, kirge kõige lihtsam asja ümbrikus, tantsjanna keha läbi õhukese loori! Mitte hüsteerilist nuttu ja naeru, nagu Przibiszewsky seda teeb, vaid jõudu, suurust, peensust ja sügavust lihtsas vormis.

Ah, kuidas ma teda siis kallina tundsin. Ma tahtsin ikka temaga jalutada ja ilma kummagipoolse valuta uulitsatel käia ja sõrmede vahel kududa tuleviku vaipasid.

Käisime poodides asju ostmas, mis talle päälle pandud Sevastopoli viia. Ja kui meie rooside lõikamise käärised ning sparglinuga küsisime, võis omale ette kujutada, et meil juba suurte aedadega villa on suure koeraga, Inglise dogiga, kellele koerapiitsa muretse-sime.

Kui voorimehel sõitsime, ütleski ta mulle, et ta tundvat, nagu oleks meie juba abielus ja sõidaksime nüüd oma kodule tarvis minevate asjadega villasse. Istusime vahe pääl kohvimajas ja viitsime säääl vähe aega puhkamiseks. Puhkamine kulus päris ära, sest meie olime täna Isaaki kiriku tornis. See oli meil üks väga lõbus teekond! Viiest sajast neljastkümmest viiest trepi astmest ise oma jalgega üles sammuda, see tundus lõbusam, kui ettekujutus, et siin lift võiks meid üles tõmmata.

Pimedatest treppidest, keerlevatest ja laiadest tulime kõige päält katusele. Tal oli nii iseäraline, tõsine kuid naljatav ühtlasi ilme näol, ta oli nii armas, romantilik ja ligitõmbav, kui ta üle ääre podagralikult alla vaatas ja siiski näidata tahtis, et ta arg ei ole, nii li-

gidal mulle, et ma talle ühe suure kella õõnsuses suudluse huulte surusin. Tagasi tulles läksime sama kella suure kupli alla, nii et meie jalad vist veel välja paistsid... Ah, niisuguseid suudlusi ei ole ma enne veel maitsnud! Nad jäävad meele ja ärkavad üles igakord, kui ma sellest kirikust mööda lähen.

Mis rääkida niisugusel momendil, muud kui naersime ja ümistasime viit "Nahkhiirest": bez pritšin i bez tseli... Ta tundis õudsust, uudsust vähekesi pöördlemist alla vaadates ja julgusehimu. See kõik ilmus näole ja tegi selle nii huvitavaks, et kui me alla tulime, siis ma oma pilku temalt ära ei tahtnud pöörda. Laternamees, pagan võtaks, käis liig ligidal meie ees ja hoidis oma laterna trepi keerude kohal, nii et see meid alati valgustas.

Tuju oli ülihää! Oma nimed kriipseldasime üles, allatuleku luugi kohalt paar sammu paremat kätt ühe simsiääre alla. Vaatasime nelja inglil paigatud riideid ja kammitsaid, milledega inglid katusele allalendamise ärahoideks olid kinnitatud.

8. aprillil

O, see viimne sõna, mille ta mulle ütles, kui ma ta käest kinni hoides ühes liikuva vaguniga edasi sammusin. Ära minema pean ma! Ära!

Hoidsin viimasena ta kätt oma peos. Ma ei näinud enam ta vaadet, ega ta pilku. Mul kadus silmist tema ja ta lehviv rätik. Ja kui ma uuesti silmi selginemisele tulin, oli ees palju tõttavaid inimesi ja vaguni aukudest lehvisid hulk rätikuid, millede hulgast enam tema oma ei tunnud.

Nüüd ära, ära Peeterburist, et rahu saada! Kuid kas saan ma rahu, kui ma hakkam piki-silmi ta kirju ootama?

Nüüd, mil ta on ära sõitnud, jääb mu päevaraamatki sööti. Ma tahan t a l l e kõike teadvustada, mitte endale. Ja ma tunnen, nagu teeks ma pattu, kui ma tema eest midagi varjan.

1. mail

Ootamata üllatas mind "Peer Gynt" Moskva Kunstiteatri etendusel. Olgugi, et kupüürid siin asja maitsmist palju takistasid, kuid saadud mulje oli suurem loodetavast. Ja Grieg'i muusik! Missugune palav kirglik, lõõtsuv Anitra tants ja teiste naiste oma, nagu väänlev maduna kõrbe liivade palavuses tulise horisondi all. Mis toredad helid Peeri ema surma puhul! Mis toredad Roerich'i dekoratsioonid! Läksin sinna, et üht õhtut kritiseerimata, anduvalt maitsta. Ootamata näen enda kõrvale ilmuvat Fausti ja pärast A. A.-d, kes oma alaliste kritiseerivate vahelmärkustega mind võimatuseni ära pahandasid. "Nad mängivad kõik väga halvasti!" Ma mõtlesin, on siis ilmas midagi olemas, mida nemad ka maitsta võivad kritiseerimata pilguga.

[---] Tramvais. Faust kõneleb Peer Gyntist, keda Nöövivalaja lusikasse tahab panna ümbersulatamiseks. Ma sulavat ka väga kergesti ja mitu korda! Teadsin, mis see tähendas. Ma vastasin, et sulamises ongi elu. Fausti ei saavat aga keegi sulatada, ta olevat ise suur Nöövivalaja. Jah, kui õigesti ta end karakteriseeris, muidugi kogemata! A. jaatas, et sulamine tähtsam on kui sulatamine. Kes sulatab, see ei tea elust midagi, see ei elagi.

Mind on nüüd vallanud iseäraline tume segu tundmustest. Kolmekuuline romaan on nii iseäraliku mulje hingesse jätnud, ja alles nüüd näen ma, inimese hinge keerulistest labürintidest väljapääsnuna, ilma. See on isemoodi maailm, enne nägematu ja kuulmatu. Inimesed tulevad teistsugustena ette. Ma tunnen oma kõrgust nende üle, ja mu rääkimine inimestega on omandanud plastilise ja rahulise, pea klassikalise ilme. Kuid parandamatuks patuks jääb musse lust uutesse avantüüridesse minna. Taham läbielamisi, mis mind

jälle ära sulatavad, mis terve hinge ja pää võtavad, mis salajaid kogemusi annavad ja tulevikus kindla teomoega varustavad. Stirb und Werde! Kas ma siis tõesti juba nii kaugel olen ära läinud oma hilisest armastusest? Kas mind tõesti enam mälestused, valusad ja õrnad, valustena ja õrnadena katsuma ei tule? On siis kõik juba kaduviku teed läinud? Kas siis enam kõige kaduva saatuski tagasi ei hoia seda ainumaks pidamast, mis ainuna näis?

4. juunil

V. kirjutab mulle, et ta arsenikat tarvitab. Ta ei otsi mult kaastundmust, mis ta hingele võõras. Ah see tervist kaotanud keha, kurb keha, mis hingestatud näis! Kõik, kõik on üksikute osadena mu ees, aga ta ise — kogu ta isik — on vähe kodanlise preili ilmega, ei tea miks nii. Ta juuste sadu, laugude lillad sooned nahakirmi all läbi nähtavalt risteldes, mahe käsivarre lumivalge piirjoon ja koopake, nagu õrn karikas kurgu kohal... Kõik on nii teada, tunda. Võib olla ta kehaline kurbus spiritualiseeris teda. Ta nahk omas pea läbipaistvuse ilme. Aga hinges leidsin ma, hoolimata kõigist peentest nüansidest, kõigest keerulisusest, vähe omapärast osa, liig vähe iseseisvat, suurt taotuste puhtameelsuse mõttes. Kas ta suurelt mu oma peegel polnud? Ja kui ta kord naisartistiks saab (seegi on kaheldav), siis on see enam naiselik näidata tahtmine, kui kunsti teenimine. Sest tema tahab enam ja on omas loomus vähem. Tema tõuke- ja tõmbejõuks on artist ja mitte 'art'. Kui suur vahe nende kahe mõiste vahel, tunnen eneses, sest mulle on kunst kõik ja succès pea midagi. Ja paari sõbra kunstimaitsmine on mulle mitme võrra tähtsam, kui aplodismendid. Ma ei otsi au, otsin kunsti.

Meeles A. K. Kui ma teda silmitsesin ühel koosolekul, siis tundis ta seda: silmi üles tõstes, lõi ta esimese pilgu minu poole. Imelik see kindimus temasse! Ja et midagi mitte näidata, tundus endas tarvet midagi öelda, mis temale otse vastu käiks...

Nägin sel korral ka J. Aavikut, intellektuaalne muige näos, vähe uhkepäraste liigutustega. Aga ta vedel selgroog ja tahte täieline atroofia langetas selle isiku mu silmis.

M. Heiberg: kas siis naisluuletajad tõesti seksuaalselt külgi tõmbavad pole, ja omas olekus monstrumid on? Ta imelik kuub suurte nõõpidega...

B. Linde: naiivne, askeldav esteet ja organisaator. Kuid miks elab ta enam raamatutes kui elus?

Miks on kogu see Tartu kupatus liig igapäevane, oma pisikeste ahelate kõlistaja? Väiklus, väiklus! See ajalehtede elutsemise miljöö...

Ja ma pööran uuesti oma läbielatuuste poole. Sest kõik muu on liig igav intermezzo.

28. juunil

Nagu kolm fauni oleme kogu päeva metsas päikse ja õhu käes. Päike surub otse nahka ja teeb ta mul pruunikaks, teistel teliskivivärviliseks. K. on kadegi, et ma tuule ja päikse käes pruuniks lähen ja tema punakaks.

Istume õhtuti kokkupanud viljaredelite otsas ja vestleme. Ma kõnelen, et enam on vaja kõigile romantismi, müütilist loomevõimu, isikut, tahtejõudu ja entusiasmi. Neopaganism on mu hüüdsõnaks! Mul on häämeel vaadata, kuidas mu keha tugevuse poolest kaugelt nende omadest üle käib. Armastan vabas õhus liigutusi teha ja oma keha tunda ilusais, elastilistes poosides. Armastan kasteheinte sees lameda ja vastu sinist, palavat taevast piiluda. Vahel alastame endid ja andume sibavale vihmale, mis oma trummeldusega meid joovastab. Elu! Elu! Mõnikord lameme ja leiame, et nii tuule, päikse, maa ja taeva laps olla on kõige õnne juur. Aga hing valgub laiali ja sellepärast tahad naljatada, rõõmu teha ilma kontsentreerimata, nagu iseenesest, kergelt ja spontaanselt. Mitte mida-

gi teha, ainult anduda maakera suvisele õhustikule, mis mõnu, kas mitte idamaiseni ulatav!

23. septembril

Ah, iha on naiste järele, nagu allikate järele! Terved, võimsad, kõrged naised! Teie kallistavid käsi janunen. Käed — otsekui lained merel, kes laeva kannavad ja õõtsu[tavad].

Ah, hää oleks nüüd kahekesi mõnega uinuda kuskil tuulehulkuval rannal. Ümber on tume öö ja selle sees kaks hõõguvat, koore all tuld. Kes saab jälle mind võõrustama mu andumuste järgmisel teekonnal? Ja kas olen veel priske seda teekonda sarnase lapseliku imetlemisega ja otsekoheusega ette võtma, kui enamalt?

Pragu tunnen end täiesti Fauni olevat muuseumi kuras, kes oma hinge igatseb, mis "sääl, kus hõljub nümfe kerge tantsuring!"

11. oktoobril

Koju tulles üle jõe, leidsin, õhtu peaaegu ainult Verhaeren'ilikust d' ébène et d' or' ist koos seisvat: must, must jõgi ühes taevaga ja kalda tuled nagu puurivad kuldsilmad. Õhk oli nagu klaas. Taevas oli tumesinine, kuid tähtita. Tulin ses kristallilises maastikus mõtetega, mis üles seitsmendale korrale küündisid... Tee mis tahad, jaa, täna ta võis mulle väga meeldida! Või olen mina täna seesuguses selges meeleolus, sest tunnen jõudu eneses kontsentreerivat: tabasin end täna mitu korda mööda minevist naistest seksuaalseid (-puhtaid) pilta tegemast. See joon ses naisterahvas, see paindumus, looklevus teises, see poos, see samm kolmandas, see ihane pilk ja küsiv vaade neljandas löi mulle, nagu kerge viin pähe.

Päälegi lugesin jälle Paul Claudel'i Muusasid, mis seda kerget joovastust ülevaks ristsid... Ah, see muusade kerge samm, valmis keerlema lõõma tantsuringis!

8. novembril

K. Balmont! Mis ülendatud tundmusega tasse kindisin. Tramvail koju tulles keerlesid pääs ta sõnad laulust kirele... Ja tema ise oma suurte juustega, koonuhabemega, laiade vurrudega, kõrge musta kaelasidemega, — mahalastud silmalaugudega, mulle tuli ta ebamaisena ette. Kõik ta stiihilised laulud, kõik ta sõnadetoonides unistused ilmutasid okeaanilise lailamise algupära. Ta armastab koralli saari, laguune ja mere orelist muusikat! Ah mis läbielamisi kurguni valusaid ta mulle tõi deklameerides laulu, milles ta jumalaga jätab malailased, et laeval põhjamaa lumedele — kodumaale tagasi sõita. Malailase neiu, kullavärvilise nahaga, toob talle oksa, nukruse oksa mälestuseks! Ja selle oksa on Balmont ligi toonud, ja salmide laululikkusse põlistanud. Ah, see on elav muusik. Kuidas on su nimi, Malailasest-neitsi? See vastab: "Tule tagasi!" Tagasi neile päikeseliste, stiihilistele, orelistele randadele, mille keskel ta elanud nagu muinasjutus, tagasi primitiiviste asukate ringi, kes naiivselt rõõmsad olid olnud iga väiksema asja üle.

Siis nägin ta näos kõrgemeelsuse külma maski. Silmalaud olid mahalastud: kardinal pühana paiga ces. Ta oli joovastuses, ta improviseeris. Aga kõige oma päikseigatsusega on ta kurb, õine, oma kireliste lauludega näib ta rahulik. Ah, see on realiseeritud igatsus südames: päike, ookean ja taevas. Ta on preester ja kirik ühtlasi. Ja jumal elab ta sees. Tarvis puudutada midagi ja see saab voolavaks, sulab ära ja muutub säraliseks kullaks!

Nägin, nägin alles nüüd, mis on elav arf! Nägin ja tundsin mis on luule, luule oma olevuses. Nii nagu ta puhtast allikast uhkab. On tarvis sõrmed lüüa kiirte või veesao keeltele taeva ja maa lahusolu laudade vahel, kui laul kesk sfäärised pungasid ajab, roosid lendlevad, otsekui ses tänases joovastuses publikumilt tema üle...

See on luuletaja! See on stiimia sõnade võluja! See teab salasid võtmeid, mis lahti keevavad lukud kosmose varaaitadele.

Ja nii, maiustades elust a i n u l t oma hinge külvi tagajärgi, näib talle suletud olevat igaveseks maine, argipäine askeldus, väiklane virelemine. Önnis Balmont!

12. novembril

On nagu annaks haigus seesugusele hõrnale olevusele kui seda H. on, veetlikkust juure. Sääil lameb ta oma punase vaiba all, valges hõrnas jakis, mille käised, ranneteni ulatuvad, pitsidega lõpevad, mille kaharus haprana hoiab sisemist soondetud käsivart. Sõrmed on veelgi luutumaks muutunud. Kүүned omavad mingi võõra läike lahkumineva sõrmede pehmusest. Pää on tal heidetud patja, juuste kaharus varjundab palavikus roosa-levat palet. Ta ei taha haigusest midagi teada. Ta ei pannud muidugi soojamõõtjaki õigesti kaenla alla. Tal on trotsiv, rõõmus, mänglev, kapriislik, närvilik meeleolu. Viitsin eilse õhtu tema juures ja ka poole ööd. Sain niikaugelt, et tema juuksid ja palgeid paitasin. Ja vahest haaras mind helluse sõöst. Järsku lõkatas miski ebamääraselt. Kuid seda löödi silmapilk omatunde jõust. Hellusin talle jutustlema neitsist koletise tagaactavast ja tabamisest, pisarast langevast verrega sügavikku ja sest sündinud maailmast. Päikse paisetes näib läbi selle kristallilise silmapisara punast verd... Tema hing on akvamariini helgiga. Ta ise on valge sirel, valge kalda õis, mille nime ma ei tea... Mina olevat punane kalliskivi, mida läbistavad ebamäärased mitmevärvilised jooned. Mõningad neist, vast kõik, on otsekui virmaliste sähvatluste, heitlemiste värviga.

Ja nüüd olen võimatu teda muuna ettekujutama kui seesugusena esteetiliselt haigena-ilusana. Milles see ilu?

24. novembril

...Kuid kõik see päädpööriv sündmus lagunes laiali kui järsku Verhaereni entusiastilisi sõnu, puänteeritud käe vahetpidamata liigutustega, kuulsin ja seda vähe küürus kuju nägin, lühikeses frakis. Ta tuletas palju õpetajat Nudi meele ja ta oleku pääle oli otsekui kirjutatud: tal on mao katarr... Aga sääil istus ta hallid juuksed pooleldi üle parema otsa, suured suured vurrud nagu okad üle huulde ja taga näpitsa paar tumeda helgiga silma.

Tuli ette nagu hoovaks sellesse väiksesse mehesse aastasadade mahlad, nagu avalduks see ürgne kuld neis shestides millega ta oma kõne entusiasmi kultuurist saatis. Siis muutub hääil vahel käskivaks, tungivaks, kurgutooniliseks. Sääil tõuseb ta püsti et neljakandiliselt lehtelt mõne poeemi ette lugeda.

«Admirez-vous les uns les autres!» Kuidas see jõhker mees sõnu esile raius, seda pidi kuulma! Näib nagu oleks kõigil kirjanikkudel mingi idee fiks ilmast, seda enam Verhaerenil, mis teda nagu lahutab kõigist. See on iseäralik entusiasmi hiil mis teda valdab. Raksatades inspireerib ta seda teiste hingesse. Missugune ta võis nooruses olla? Tema, mulle nii tuttav, nii läbi ja läbi tuttav...

15. detsembril

Valus mälestus nagu purunev ehitus käib läbi mu südame, mälestus oma esimesest harastusest, esimesest eluea veetlevast naisest. Nägin teda eile. Mul oli unistus pruuninahalisest ja tumedajuukselisest. Hoidsin teda kui kallisvara. Olin kuue, seitsme aastane. Koolilaste seast valisin tema ihaldatavaks. Olin alles laps. Ja siis, aastate pärast, nägin teda — pruuninahalist, täis elujõudu ja sädelevate silmiga maanteel, hobusega sõitvat.

JOHANNES SEMPER

Pärast aga mitte. Ja nüüd nägin teda — pidul. Tema olla see? Tema? Ei, ma ei usu. Tal olid vanuse jooned näos, tal oli hale pilk silmis, ta oli vananud, inetunud! Tal ei olnud pruun nahkki, nagu minu ettekujutustes! Ta oli hoopis teine, kõigiti, oma meelelikkusega ja oma hingega. Sest see hale pilk, saadetud minu poole, — see oli nii imelik: mulle tundus see nagu miski varisemisena. Nagu oleks ehitus purunud. Nagu oleks korraga mult mu esimene unistus halastamata ära võetud, röövitud! Tagasitulemata!

30. detsembril

Tunnen end nüüd, aastalõpul, selgena ja tervena. Ei ole ühtki niiti, mis mind kinni hoiaks. Ei ole ühtki naist, kelle paelus ma end tunneksin. See sääl lõunamaal: ta on must kaugenenu, juba paar kuud mulle kirjutamata olles. Ja teised — nende vastu pole mul lõõmavat kirge, on vaikne, tasane poolehoie. Ja nii, lahutatud igast pääd pöörítavast kirgede virust, võin jälle anduda Filosoofiale, mis mu sees nägemata, truuna edasi elutseb. Kätte võttes jälle mõnda Bergsoni teost üle nii kaua aja, kuidas mu meeled produktiivses loomisrõõmus tööta - [siin katkevad sissekanded].

KOMMENTAARIKS

Aastail 1910 - 1914 õppis Johannes Semper (22. III 1892 - 21. II 1970) Peterburi ülikoolis germaani-romaani filoloogiat. Oktoobris 1912 külastas ta Tartut ja esines "Noor-Eesti" kirjandusõhtul "Vanemuises". Sel korral tutvus 20-aastane õppur G. Suitsu, V. Ridala ja J. Aavikuga. Viimane näidanud talle muu hulgas oma seanahka köidetud päevikuid. "Mul endalgi tuli himu uuesti päevikut pidama hakata ja seda kaunit köita lasta," märgib J. Semper oma "Mälestustes" (Tallinn, 1978, lk. 215). Õeldu osutab sellele, et Semper oli varcmgi päevikut pidanud, millele võib-olla viidatakse esitletava päeviku 14. veebruari sissekandes.

Meie ees olev Johannes Semperi nooruspäevik (kirjaniku tütre valduses) on tõepoolest nägusalt köidetud ja sisaldab umbes 400 lchte, mille vasakpoolsed küljed on täidetud väikese tiheda ning korraliku käekirjaga. Esimene sissekanne on tehtud 30. oktoobril 1912, viimane 30. detsembril 1913. Mõned märgid näitavad, et pärast kokkukõitmist on päevikust mingil põhjusel siit-sealt välja rebitud üle poolesaja lehe. Päevikuteksti lõppu on hiljem lisatud kasutatud nimelühendite ja hüüdnimede seletus. Nendest on meic jaoks praegu olulisemad järgmised: Magnus (Jüri Uluots), Faust (Aleksander Oinas, sotsiaaldemokraatlik majandus- ja poliitikategelane, minister), Olcarius (Hans Oidermann=Oidermaa, põllumeestekogude juhtivaid tegelasi, "Uue Eesti" peatoimetaja, propagandaminister), A., ka A. A. (Alma Ostra, sotsiaaldemokraatlik ühiskonnategelane, kirjanik), H. M., ka H. (Helmi Mankin, eelmise sõbratar, E. Laamani, hiljem A. Oidermaa abikaasa), W. S., V. S. ja V. (Wilhelmine Schwarzbach, autori "Lõunamaalt" pärinev kiindumus).

J. Semperi nooruspäevik on tugevasti stiliseeritud n.-õ. hingepäevik, mille keskmes asuvad noore kunstijngri vahekorrad naiste ja kunstiga. Kirjandus- ja kultuuriloolisest vaatekohast pakub päevik üksnes pudemeid, mis mõnevõrra täiendavad Semperi mälestuste Peterburi-peatükki.

Väljavõtete tegemisel on silmas peetud noore Semperi vaimse maailma ja esteetiliste vaadete võimalikult adekvaatselt esitamist, nii palju kui päevik seda lubab. On püütud järgida ka ilmsete belletriserimis- ja dramatiseerimistaotlustega päevaraamatü üldist "kompositsiooni". Kõigi väljavõtetud päevade sissekanded on esitatud vaid osaliselt. Vahel on tegu ühe katkendiga, vahel on mitu katket ühte sulatatud (paitsi tervikuna esitatav sissekanne 8. novembril 1913). Väljavõtete märkimisest on loobutud kolmel põhjusel: esiteks, rohked märgid segavad lugemist; teiseks, Semper varieerib pidevalt paari teemat ja kordab ennast rohkesti, mistõttu tavaliselt ei peitu väljavõtete taga midagi oluliselt teistsugust; ja kolmandaks — sinne publikatsioon pole teaduslik, ja vaevalt et Semperi nooruspäeviku niisugusel publikatsioonil mõtet olekski. Valitud katkendid on esitatud muutmata kujul, koos kõigi neis sisalduvate keeleliste ebajärjekindlustega. Nurksulgudes on paar hädapärast täiendust. Pealkiri on laenatud päeviku tekstist.

Sinne publikatsioon ei väljenda tervikuna siiski originaali sisulisi proportsioone: päevikus domineerib ülekaalukalt armuasjade (kiivuspuhangute, intriigide, kujuluste) kirjeldamine ja analüüsimine, seda sõnarahkem ja kirglikum, mida platoonilisem tundub olevat "algtekst". Armunute käitumise ja kiivusemotiveid eritlemine näib aga olevat omalaadseks "algtekstiks" 1934. aastal ilmunud J. Semperi romaanile "Armukadedus". E. Siirak märgibki, et "romaanil protoainestik on pärit Peterburi miljööst" (Johannes Semper. Tallinn, 1969, lk. 169). Tõepoolest, mitmed päevikus esinevad seigad ning motiivid korduvad samal kujul 20 aastat hiljem ilmunud romaanis. Päeviku Wilhelminet ja "Armukadeduse" Kristat ühendab "must kriips", "tume täpp" nende mincvikus, mis toidab minategelase armukadedust. Mõlemad daamid paistavad vahel oma ihalejatele hetääridena, kes ei soovi abielluda või on viljatud, mõlemaga seltsib fantaasiaga segatud lapseootamise motiiv. Kokkulangevusi on piasjadeski. Nii Wilhelmine kui ka Krista loevad oma armastatuga teineteisele ette J. Jacobseni "Niels Lyhnet", mõlemad unistavad üsna ühesuguste sõnadega reisimisest jne. "Armukadeduse" jutustaja meenutab

JOHANNES SEMPER

aastatetaguseid sündmusi ja pole kahtlust, et romaani kirjutades seisid Semperilgi silme ees pildid Peterburist, toonased hingelised üleelamised ja arutlused, mis olid mälus säilinud hämmastavalt muutumatuks.

"Armukadedus" on väidetavasti valminud pikema aja jooksul. Tasub lisada, et mõte kirjutada romaan tekkis Semperil juba oma protoainestiku keskel olles. 2. aprillil 1913 kirjutab ta päevikusse: "Ma mõtlen oma romaani, mille ma suvel tahan teostada, ja mille ma talle [Wilhelminele] kingiks annetada tahan." "Armukadeduse" esimene variant jäi siiski sündimata, kui selleks mitte pidada — koos kõigi mõõndustega — nooruspäevikut ennast. Mainitagu veel, et ka Semperi ülikoolikaaslane Alma Ostra on avaldanud Peterburi-ainelise armastusromaan ("Aino", 1923).

Nüüd valik kommentaare väljavõtete juurde.

1. detsember 1912. "Ma tuln enesele ette nagu Richard Furumo Jagdslottet'is." Rootsi romantilise ajajärgu kirjaniku Carl Jonas Love Almqvisti (1793—1866) teostesarja "Okasroosiraamat" (1832—1851) sissejuhatav lühiromaan, raamjutustus "Jaktlottet" ("Jahiloss"). Teoses esitletakse jutustajate ringi, mille keskne kuju on "byronlik-demooniline" Richard Furumo. Almqvisti lugedes õppis Semper rootsi keelt (vt. "Mälestused", lk. 188).

11. detsember. Luuletused "Hommikune", "Keskpäevane" ja "Õhtune" ilmusid "Noor-Eesti" IV albumis (1912, lk. 20—21) ja Semperi debüütkogus "Pierrot" (1917).

Giuseppe Lipparini (1877—1951), itaalia luuletaja, Bologna Kaunite Kunstide Akadeemia kunstiajaloo professor. Teiste hulgas avaldanud luulekogu "I canti di Melitta".

Henri de Regnier (1864-1936), prantsuse kirjanik ja Prantsuse Akadeemia liige. Luuletajana sümbolismi esindaja, viljelnud ka klassikalist vormi. Semperi noorpõlvapäeviku, sellest väljakasvanud novellide ning romaani seisukohalt pole ehk tähtsusetu, et H. de Regnier' romaani looming paistab silma sugupoolte armumängu kujutamiseks ("Kaksikarmuke", 1900; "Armastuse kartus", 1907). Ühe Regnier' soneti tõlke esitab Semper oma artiklis "Lüürik ja meie aeg" ("Noor-Eesti" IV, 1912, lk. 163-164). See ongi nähtavasti päevikus mainitud "Vangistatu".

"Üks suvine liris" varjab vastavalt päeviku lõppu lisatud seletusele Johanna Küti nime, samas tähistab graatsia idemaal üldse.

4. veebruar. Gabriele d'Annunzio (1863-1924) esineb päevikus mitu puhku. Sensuaalse ja poseeriva stilistina võis ta pakkuda eeskju päevikuproosat kirjutavale Semperilegi. Romaan "Trionfo della morte" ("Summa triumf") ilmus 1894. aastal.

19. veebruar. "... kord jutustan talle neist suurustest, mida meie aja lüürik kätte on saanud..." Veidi enne seda lubadust oli ilmunud eespool mainitud artikkel "Lüürik ja meie aeg", kus Semper "neist suurustest" põhjalikumalt juttu teeb. Selles kirjutises rõhutab Semper luule n.-õ. vormielset, dionüüsoslikku alget, päevikus torkab samal ajal silma vormiühendus. Kuid vaevalt võib sellest järeldada muud peale kääriava ebakindluse noore kunstijüngrite esteetilistes vaadetes.

29. märts. "Mul oli ligi Rodenbachi "Sumud Brügge". Belgia luuletaja ning romanisti Georges Rodenbachi (1855-1889) romaan "Brugesla-morte" (1892). Pärnu gümnasistil võis olla tuttav tema väikeste linnade melanhooliat kajastav luule, samuti inimese, looduse ja kultuuri ühtsuse teema, mida Semper näibki muulil praktiseerivat.

1. mai. Peer Gynti vaatamisest Moskva Kunstiteatri külaskäigu etendusel on juttu ka Semperi "Mälestustes", samuti meenutatakse seal hilisemat trammisõitu ja filosoferimist nõobivalamise üle. See tähenduslik vaidlus näib erutavat Semperit veel aastakümneid hiljemgi. Loeme "Mälestustes": "Tema [A. Oinas] ei laskvat ennast juba valada, ta ise olevat Nõobivalaja. Soovitas mulle sedasama. Vihjas mu romantilistele clamustele, mis tõendavat mu liiga kerget sulamise astet. Olin muidugi puudutatud, vaidlesin vastu, leides, et kunst nõuab kaasaalamist, andumist, sulamist, kunst pole loodud kriitikute jaoks" (lk. 204). "Mälestustes" lõpeb vaidlus (kus ühe osalisena on jäänud mainimata A. Ostra) sellega, et üliõpilased jõuavad lõppjaama ja peavad võtma tagasi sõidupileti. Päeviku järgi on aga Semper "käänu kohal" trammist maha hüpanud. Võrdlus osutab, kui palju võib usaldada memuaare ja nooruspäevikuid.

23. september. ..."sää!, kus hõljub nümfe kerge tantsuring!" Viide Semperi enda sonetile "Vangistet faun", mis ilmus "Noor-Eesti" V albumis (1915, lk. 127) ja "Pierrot's". Luuletus näib olevat suguluses juba mainitud H. de Regnier' sonetiga "Vangistatu". "Vangistet faun" käsitleb kunsti dionüüsosliku ja apolloonliku alge, sisu ja vormi vastuolu, mis peamiselt antiigi näidete varal on kõneks ka Semperi nooruspäevikus.

Johannes Semperi loometee täpsel kaardistajal on veel kasulik teada, et nooruspäevik sisaldab 2 luuleteksti. 15. veebruaril 1913 on päevikusse kirjutatud pealkirjata, Wilhelminele pühendatud tekst, mis redigeeritult ilmus debüütkogus pealkirja all "Iha". 1. märtsil on tavalise sissekande asemel samuti üksnes luuletekst, mis ilmus oluliselt redigeerituna "Pierrot's" pealkirjaga "Notturmo". Kõrvaldatud on refräänina üle rea korduv värs: "Vaiki, vaiki, süda, näe õnnest und!" Mõistagi on ka see luuletus sündinud armastusest Wilhelmine vastu.

Valinud ja kommenteerinud TOOMAS HAUG

Olev Remsu

Hetkemuljeid ja -tõdemusi 1991. aasta proosa kohta

kes paremad need kaovad kiiremini meist
kes vääritud kauem kestma peavad meist
oo taeva õiglust üllaim kes on meie seast
peab kestma ajas selles vähem kõigist meist

Hannes Varblane, pealkirjaja,
kogust «Mäel, mis mureneb»

Salamisi olen ikka imetlenud kirjandusteadlaste sünteesi- ja analüüsijulgest, nende eruditsiooni ja oskust kõike ühele liistule tõmmata ja samas tõmbamata jätta. Minagi peaksin ju alustatavas kirjatöös valima kindla aspekti, mille kaudu valgustada kindlat objekti — teatud rahvuse teatud kirjandusliiki kindlal ajahetkel. Milline see aspekt võiks olla? Näiteks «Rahvuslik vabadusvõitlus meie mulluses proosas»? Või «Perestroikakirjanduse võit õuelaulikute üle»? Või «Kirjandus kui talumajanduse eeliste selgitaja»? Või «Publitsistikavaba belletristika»? Viimase mõte oleks umbes niisugune, et ajakirjandus on asunud täitma oma loomulikku funktsiooni ja kirjandus ei pea enam eestluse, vabaduse, tõe ja õigluse eest võitlema, ei pea (kas ridade vahelt või otse) riiki sõimama või kaitsma. Aga samas poleks sellised katsetused ei keelatud ega taunitud — kes soovib, see proovib.

Jah, palju, palju oleks võimalikke lähtenurki, kuidas vaadelda meile kallist mullust proosat. Aga nagu juba öeldud, ma ei oska ja ei taha midagi säärast teha. Ehk mõni esitab nüüd küsimuse: miks sa siis kipud esile, kui sa ei oska? Ilus oleks ajada kõik toimetuse kaela, vastata, et Toomas Haug ja Udo Uiho käisid peale, ja ma olen pehme loomuga inimene, kes tihti laseb endale augu pähe rääkida, ning ega see väga vale olegi. Ent nagu ikka, võib leiduda päris isiklike motiive ning olgu needki esitatud.

Aastaid tagasi tegin samasuguse ülevaate ning tolle sodis «Loomingu» toonane peatoimetaja mingite ainult talle teada olevate parteiliste mängureeglite tõttu nii segaseks ja kehvaks, et mul on tänini piinlik, et lasksin lool ilmuda, pealegi oma nime all. Üritan siis ennast rehabiliteerida.

Nõnda: ma pole sünteesija ja analüüsija, olen emotsionaalne inimene, celistan lihtsalt meeldib/ei meeldi otsustust. Sellist aga saab langetada ainult üksikteose kohta, suurema rühma puhul oleks niisugune otsustus nonsenss.

Aga mis järjekorras teosed ette võtta? Sündigu see võrdlemisi juhuslikult, subjektiivsele ja impressionistlikule kriitikale ei kõlba organiseeritud kaos, kaos olgu ikka korralik ja aus.

Ilmar Jaksi olen ma pidanud eesti üheks paremaks prosaistiks, kuigi olen teda suhteliselt vähe lugenud — mürgine irvhammas ehk torkaks: just sellepärast! Ei. Ka mõne leheküljega tutvumise järel on enam-vähem selge, mis tasemega autor on, ja mina olen tuttav rohkema kui mõne leheküljega. Olen mõelnud, miks Jaks ei domineeri, ka nn. väliseesti kirjanduses mitte. Küllap meeldivad teistele teised mehed/naised. Mullu aga oli Jaksilt koguni kaks kordustrükki — romaan «Eikellegi maal» (kirjastuskooperatiiv «Õllu») ning jutu/novellikogu «Augeiase tallid» («Perioodika»/«Europeia»). Milline keel ja tehnika, nõtked randmega kirjutatud tekst, mille voolavust ja plastilisust võib küll imetella. Ehk vaid prosaist Viivi Luik valitseb sama suveräänselt sõnu ja sõnade sidumisi, mina nõnda sujuvalt ei oska, kuigi olen püüdnud. «Augeiase tallidele» on Lauri Leesi kirjutatud laheda eessõna. Harva olen ma kellegagi nõus, minusugune põikpea tikub alati vastu vaidlema. Ent nüüd jääb see tegemata. Tsiteerin: «. . . Ilmar Jaksi novellid

meenutavad mulle Jules Renard'i loomingut, kohati aga Truffaut', Godard'i või Resnais' filme. Jaksi sõnum ületab väikerahvuse piirid. See aga annab tema teostele püsiväärtuse.» Lisan Jaksi mõttegi: «Novell on mu viis luuletada.» Ka sellele võiksin ma alla kirjutada.

Kalju Saaber ei ole muidugi maailmamees, kuid tema on avaldanud mulluse kõige paksema raamatu. «Punaselageda saaga» («Eesti Raamat») on mahukam kui Jaksi mitu raamatut kokku. Romaani tegevus toimub (osaliselt) kaugemal, kui asub meist Prantsusmaa (kus elab Jaks) — nimelt Kaukaasias. Olen juba kirjutanud, et Saaber on loonud tänuväärse monumendi Kaukaasia eestlastele ning et kirjandus- ja kultuurilool läheb raskeks sellest mammutteosest mööda vaadata. Siiski pole Saaber mallanud olla puhas prosaist, puhas kunstnik, ta on liiga palju selgitanud ja seletanud, ta pole usaldanud kujundi jõudu ja kunsti võimet tõtt rääkida, ta on püüdnud olla veel esseist ja ajaloolane, dokumentalist ja etnograaf, sotsiaalse ülekohtu vastu võitleja ja cesti asja edendaja ning säärane rollirohkus ühe autori ühes teoses on lõhknud terviku. Vahest parema ühtesulatamise puhul poleks erinevad kujutamisiisid nõnda teravalt silma riivanud. Saaberile tuleb ikka ja jälle soovitada: karmimat enesetsensuuri! Ta ei näi üldse tundvat ütlemata jätmist, vaikimise mängu kunstis, ilma milleta ei saa kirjeldada nn. teisipoolsust, seda nõnda kõrgelt hinnatud kvaliteeti nüüdsel Eestimaal, kvaliteeti, mille poole tagajärjekalt tüürib Maimu Berg jutukogus «On läinud» («Eesti Raamat»). Ei, ma ei taha öelda, et teisipoolsus on tegelikult olemas, veel vähem seda, et see oleks parem siinpoolsusest, kuid Bergi juttudes see olematu nähtus siiski esineb. Teatavasti võib kirjandus serveerida ka väljamõeldisi, mida Berg teebki väga ilusa tehnikaga. Berg loob kütkestava, kummastava, tajutaguse maailma, tema põhirelvad on lakoonilisus ja nipp tuua esile erinevate asjade sarnasus ja sarnaste asjade erinevus. Aita Kivi loodab 6. veebruari «Päevalches» koguni, et Berg kirjutab meie esimese psühholoogilise lesbiroomaani. Millel sellised lootused rajanevad? Kas teadatel isikliku elu kohta? Bergi raamatu roosadel sisekaantel? Küllap on niisugune oletus pärit Bergi juttudest, ainult et missugustest? Olen veendunud, et selleski romaanis, mida lai lugejaskond juba põnevil silmil kannatamatult ootab, domineerib erinevuse ja sarnasuse suur dialektika. Aita Kivi enda esimese jutukogu «Üheksa avameelset naist» («Eesti Raamat») puhul on kõvasti lärmi löödud, ja teos ongi tähelepanu väärt, tõestab, et tsiviliseeritud maailma hullutanud feminism on viimaks ometi meile jõudnud (nagu Maimu Berg ühes «Sirbi»-intervjuus oligi ennustanud). Tõepoolest: miks mees võib oma salamõtted ja seksuaalelu turule tuua, sellega endale kuulsust ja raha teenida, naine aga hoidku küünalt vaka all? Ometi oleks naistel lisada nii ühte kui teist, võibolla koguni alternatiivset, ja mida usinamalt nad oma eripärast maailmataju eksponeeriksid, seda rikkam oleks meie muidu sünge ja hall elu, seda vähem igav hakkaks. Meie eetika ja kultuur on ju lausa šovinistlikult meeestepärased, fallokraatsed, ja see diskrimineerimine sai alguse juba Moosesest ja Jeesusest ning on tulnud aeg sellisele võikale apartheidile lõpp taha. Mina isiklikult tunnen naisi halvasti, minul on feministlike kirjanike teostest ka praktilist kasu — lähevad lahti minugi kaua kinni olnud silmad. Kivi teos on siiski sügavam ja mitmemõõtmelisem kui manifesteeritud naisõiguslus ja -vabadus, ka proosa tehnikat valdab autor alustaja jaoks piisavalt hästi. Ehkki kõik keerleb ümber mehe, keha, tunnete ja perekonna, ei esine kolmeteistkümnes jutus kordamisi ja ülerääkimisi, seegi on saavutus. Enam meeldis mulle saunalugu «Kahekesi», selles avati vist küll naisehinge senitabamatuid salatahke, erkudega tajutava kehamaagia võlu ja jäledust. Berg on rafineeritud, Kivi vahetu, mis temasugusele realistile sobib, ja temagi algajalikkust reedavad rohkem süsteemid ja poolkunstlikud isikunimed, mis minu jaoks jäid dešifreerimata ja ei sisaldanud sõnumit. Igatahes on «Üheksa avameelset naist» meie kirjanduses midagi päris uut, uudislikkus on nii või teisiti väärtus, kuid veel hinnatumaks muutub see turumajanduse ajal.

Tugevaid debüüte on teisigi, mis tähendab seda, et kui Jumal ikka eesti rahvast ja kultuurist hoolib (aga muid hoolijaid peale Jumala ma ei näe) ning kirjastustegevus päriselt

ei lakka, ei sure eesti proosa lähemal ajal välja. Ilona Tominga «Uste taga» («Eesti Raamat») on romaan, milles kohati domineerib ju bravuursus, kuid kahtlemata andekusega kaetud bravuursus. Tomingagi on hüpanud õigel ajal feminismirongile, tema ja tema tegelased lisavad sellele uljale kihutajale nooruslikkust. Markus Vetemaa «Ahelikud» («Eesti Raamat») on täpselt komponeeritud lühiromaan, kirjeldamisoskus on autoril alustaja kohta ülearugi hästi käes, tal ei puudu ka tahtmine seda vastikut maailma mõnevõrra parandada. Irooniline vaatepunkt ei luba varablaseerunud minategelase elu ja soovide valgustamist pidada päris poosiks ja snoobitsemiseks.

Nagu juba feminismi puhul täheldatud, ei sörgi teinekord meie proosa elust ja elu nõudmistest maas. Otsekui isamaalaste rõõmuks ja tulevikus ehk mõeldava sotsiaalse tellimuse täitmiseks on debütant (?) Anne Kuusk avaldanud jutukogu «Päikest!» (a/s. «Lõuna–Eesti Raamat»), mis paistab olevat kirjutatud täie teadmise ja tahtmisega illustreerida Vigala Sassi poolt juurutatavat ideoloogiat/religiooni, pühendada oma sulg cesti asjale. Õige ka — mis need kirjanikud ajavad tühja loba, jutust peab kasu olema! Kuuse looma- ja linnunovellid kaunistavad meie kasinat animalistikat, neis on üsna tavalised kanad, sead ja lambad (harva uhke kotkas ja ratsahobune) pandud oma mätta otsast maailma ja Eesti olukordi seletama. Üks aher lehm ütlebki otse välja, et tema ei taha olla enam kolhoosikarjas, talle meeldib iseseisev, taludel püsiv Eesti, seal saab ehtsat pulli, seal saab värsket ristikeina. Vaat niisugune angažeeritus! Nõnda on parteiline kirjandus taas tekkinud tõestamiseks endiste tsensuurituusade veendumust, et parteitut kunsti ei saa põhimõtteliselt olla. Mida kõike teoses veel ei ole! Vahvad on murueide ütred, kelle õlgadele laskuvad rahvuspääsukesed lennuväsimumst puhkama ja kes mõistavad lindude ja loomade keelt. Pidasin arvet — kokku kiigutakse nende kaante vahel 87 korda, neist seitse korda üle võlli. Kindlasti peaksid isamaalised liikumised raha kokku panema ja teosele preemia määrama. Võibolla edendaks tõlkimistki?

Jaan Tangsoo «Kroonukuue kütkes» («Eesti Raamat») ei jätnud erilist muljet, ainevalla erandlikkusest hoolimata. Kunagi ammu-ammu järjejutuna «Nooruses» ilmunud mitmekülgsest andeka mehe Leonhard Merzini sõduriromaanile (pealkiri vist «Pataljon, edasi!», kui õigesti mäletan) jääb «Kroonukuue kütkes» tugevasti alla, olgugi et ajad ja võimalused on praegu vabamad. Kuid julge pealchakkamine annab lootust, lahterdagem seegi teos regionalismi nähtuseks, millest tuleb juttu hiljem. Tegemist on siiski pigem reportaazi või olukirjeldusega, mille faabula ja süžee on loonud sõjaväelise ise, aegki liigub loomulikuna, sünkroonselt päevarežiimiga. Tundub, et väljamõeldisi ja nn. kunstilisi liialdusi polegi. Kirjeldatakse viha ja vastastikust vihkamist N. armees, kus cestlastelgi tuli sundaega teenida. Teema celdaks võitlevat, publitsistlikku hoiakut, mida aga pole. Usun, et Tangsoo järgmine teos on parem, celdusi mehel on.

Debüüdiks tuleb vist pidada ka Artur Erichi romaani «Äike» («Eesti Raamat»), kuid cristagem see teistest, liigitades teose hilisdebüüdiks. Algab see üllatavalt hästi, kuid peagi suubub nähtusesse, mida mõni aeg tagasi tavatseti nimetada olmekirjanduseks. Kõige kauem peab vastu Georgi Meeri liin, teised on nõrgemad, maskeeritumalt esitatud. Tekst sunnib oletama, et topelmehelikule autorinimelt (pseudonüümilt?) vaatamata on kirjutajaks naine. On oskust, on keele- ja muud kultuuri, aga puudub jumalik säde, tulemus on kuidagi kuiv ja mehhanistlik, taoti stampidesse takerdunud. Liiga palju on dialoogi, kuid ometi korvab puudused ootamatu pilk — naise arusaamad Eesti Vabariigi sõjaväest, Eesti Vabariigist ja selle lõpust. Teine (tõenäoliselt) hilisdebüüt, Mae Antsu romaan «Mu pärnade aegu» («Eesti Raamat»), on tunduvalt rabedam, selleski, õpetajapoolses kooliromaanis on ära segatud olukirjeldus ja ilukirjandus, nagu juhtus Tangsool. Aga seegi pole ju keelatud, proosa lubab absoluutselt kõike, igatahes ei salli ta ettekirjutusi ja reegleid. Ning Mae Antsu ceciline positsioon ei kõigu, see on alati õige.

Kummaline teos on Leo Sinilau «Põrguorhideed» («Eesti Raamat»), autori või toimetaja poolt klassifitseeritud müstilis-fantastilis-novellideks. Iseloomustasin töökaaslastele neid jutte kui värsket puhangut, kui tõepoolest uut ja kulumatut meie läppunud

tiigivees, mida luterlikult kitsarinnaline ja talupoeglik, varsti kadedussurma lämbuv kultuur eales ei tunnusta. Nende baroklik stiil ja autori kõrgeruditsioon pole mulla peal roomajale vastuvõetavad, sest Leo Sinilau auditooriumiks on katedraalid, pilvelõhkujad ning sirged ja siledad autostraadad. Töökaaslane lõi käega, vastas, et ärgu ma pangu pada, tegemist on tavalise triviaalkirjandusega. No mis sa kostad, kuidas ma ikka nii hullusti alt läksin! Ometi arenevad sündmused välismaal, osa teksti on kirjutatud itaalia keeles, kuid sellest ei saanud ma aru, ja vahest just nendes osades lööb triviaalsuse moment eriti tugevasti välja.

Juhan Paju, kaua hooguvõtnud pikaldane alustaja, on nüüd korruga kolmeraamatu-mees. Romaani «Hiromandi Kokteil» («Eesti Raamat») tagakaanelt ja jutustuse (?) «Kagupassaat» («Felix»/«Polluks»/«Velle») esikaanelt saan teada, et mu vana tuttav Paju on õppinud lisaks filoloogiale ja žurnalistikale veel raadiotehnikat ja töötanud Küberneetika Instituudis. Vahest sealt on pärit Paju konstrueerimisharrastus? Tema kohe ei saa lasta jutul ja sündmustel vabalt ja loomulikult areneda, tema peab realistlikule taustale seadma keerulise ja mitme salapärase lahtise otsaga loo, nõnda et tekib vastuolu äratuntava Haapsalu-miljöö ja pretensioonika süžee vahel. Aga meie kultuur on tugev siis, kui ta on regionalistlik, kui teda tehakse ka maakondades. Just seetõttu pole eesti teatril midagi viga. Ja seetõttu on mulle alati meeldinud Tartu- ja Tallinna-välised nähtused. Ja Paju tööd pole ainult kirjastatud ja kirjutatud Haapsalus, neis võib alati leida tema kodulinna värvikat eksponeerimist ning tükikese ehedat provintsielu, mida autor tervendava huumoriga vaatleb.

Debütantide blokki sobib lõpetama pooldebüüt: Mihkel ja Tanel Tiksi kahasse kirjutatud kujunemis- ja kooliromaan «Ja kui teile siin ei meeldi» (a/s. «Revalia»). Juhan Habicht on selle teose kohta öelnud nõnda: «Tegemist on harukordselt tõetruu kirjeldusega, kuidas koolielu seestpoolt paistab. [— — —] Koolipoisi maailma on kujutatud üsna hirmuäratava ja absurdsena. [— — —] Siit siis ka õpilaste motiveerimata teod, agressiivne käitumine.» («Rahva Häääl» 6. II 1992.)

Helga Nõu veerandsada aastat vana esikromaan «Kass sööb rohtu» («Õllu») on teos välis-Eesti noorte kujunemisest, nende ideoloogia tekkimisest ja nende raskusist muukeelses ühiskonnas. Nõugi ei hoiata musta värvi kokku, ent Tikside ja Nõu võrdlusest ilmneb taas ammu teada tõde: välismaal on parem, välismaal on igati parem.

Elin Toona romaani «Sipelgas sinise kausi all» («Õllu») kodumaale jõudmiseks kulub aega vaid mõnieteist aastat. Kiirelt vahelduv sündmustik, peategelase põnev ja psühholoogiliselt põhjendatud karakter tagavad teosele arvatavasti lugejamenu.

Nende jõujoonte vahele, mis ühendavad Juhan Paju ja Leo Sinilaidu, mahub kenasti ära Herta Laipaik, kes on avaldanud kaks raamatut — romaani «Vagajutt Vaskraamatust» («Kupar») ja külajuttude kogumiku «Hauakaevaja lood» («Eesti Raamat»). Laipaik oskab põnevalt kirjutada ja fabuleerida, ainet on ta leidnud rahvuslikust eksootikast, ja kas see on hea või halb, sõltub ajast, milles me elame. Igatahes muutuvad seoses turumajanduse tulekuga need võimed üha väärtuslikumaks. Varsti ei sõanda enam keegi teise kohta öelda: tema on halb kirjanik, teda loetakse palju, kõik tema raamatud ostetakse poodidest ära. Laipaiga sulge on juhtinud hoolitsus eesti rahva cest, nõnda on eestlased saanud liiga südid, head ja paganlikud, eestisõbralikel sakstelgi pole midagi häda. Aga vahest on tegu hoopis noorsookirjandusega, kirjastajad ei suvatse enam selgitavaid märkusi raamatusse trükkida, ja saa siis aru.

Hoopis teist sorti kirjanik on Rein Tootmaa. Jutukogus «Seal, selle välja taga» («Eesti Raamat») leidub hoogsat, modernistlikku teksti, mis ei tundu olevat sündinud sisemisest vajadusest, vaid soovist olla moodne kirjanik. Hullu-teema ja unenäolisus on meie avangardismilembeses Eestis juba ammu üle eksploateeritud, mõned lood sarnanevad Mati Undi seitsmekümnendate aastate töödega. Võib-olla on tegemist koguni teadliku eeskujuga, sel juhul tõstkem esile õnnestunud valikut. Kohati võib täheldada meeldivat ja õigustatud protesti sihukeste koledate belletristlike värdjate vastu nagu süžee ja kompo-

sitsioon, karakter, sõnum ja kujund, mis tõesti on kõiki ammu ära tüüdanud. Jutud on vormilt veiderdavad ja sisult puberteedlikud.

Mul endalgi õnnestus mullu ilmutada kaks raamatut, need on jutukogu «Armastusega Oxfordi» («Eesti Raamat») ja memuaarsete novellide valimik «Moskva-mälestused» («Wellesto»).

Viimastest tahtis üks paskvillant saada järeldamistunde kultuuriloos, jäänud neist ilma, vihastus kole naljakalt. (Vt. Pekka E r e l t, «Rämsu seiklused impeeriumi ussipesas». «Eesti Ekspress. 31. I 1992.)) Kuid tageduski tuleks vormistada korralikuks arvustuseks, tagedus eriti!

Sõjajärgseil aastail ilmunud Arved Viirlaiu populaarne romaan «Ristideta hauad» («Periodika») on viimaks ka kodumaal lugejatele kättesaadav. Nõustuda võib Vaapo Vaheriga: «Raamat on kirjutatud traditsioonilise realismi vaimus, kasutades oskuslikult selle laadi kõiki võimalusi.» («Eesti Aeg» 24. IX 1991.)

Samas laadis kirjutav Paul Kuusbergki peab ajaga sammu, ta on oma jutukogule «Skandaal vanadekodus» («Eesti Raamat») leidnud huvitava pealkirja. Uued poliitilised tuuled puhuvad selleski raamatus, märksa meeldivamad, ja õnneks pole Kuusberg ka värvivahetaja. Pean lugu kommunistidest, kes on jäänud kommunistideks, ehkki ma neid ei toeta. Ja muidugi on Viirlaid tõesem ning poliitiliselt sümpaatsem. Kuusbergi kiideti omal ajal liiga üle, ja keda see ei rikuks, kes seda uskuma ei hakkaks. Kaunite kunstide viljelemine on juba kord seda laadi töö, et mitte keegi pole võimeline langetama õiget hinnangut oma loomingu kohta.

Albert Uustulandi «Acheroni kaldal» («Eesti Raamat») on realistlik ja autobiograafiline perestroika-aja romaan, mis pakub huvi mineviku taaselustajana. Jutt jookseb, esitus on ladus.

Jüri ja Ülo Tuulik on oma ühiseks pooltsentenniumiks ühiste kaante vahele pannud varem ilmunud tekstid — Jüri romaani «Vares» ja Ülo poliitilise essee «Kõrge taevas» («Kupar»). Tegelikult on Jüri Tuulik keelenüansse valdav hea prosaist, aga et ta kirjutab maast (saarest) ja merest, siis on ta teenimatult linnatrummide tagujate varju jäänud. Minu tädid Helju ja Laine, kes elavad Võrumaal Piusa kaldal, loevad ja kiidavad teda hoolega. Allegooriline realism ja loodusearmastus on hinnas iga valitsuse ajal. Ka pole Jüri Tuulik pannud oma vareseid karjuma ühepäevaloosungeid, nagu talitas Anne Kuusk kanade ja lehmadega. Kaua vaikinud Ülo Tuulikult ootame dokumentaalromaanii Wal-lenbergist, poliitika telgitaguseid ja diktatuurilooikat ta ju tunneb, seda tõestab «Kõrge taevaski».

Jüri Tuulik, Juhan Paju ja Enn Vetemaa on mehed, tänu kellele polnud mullune kirjandus tapvalt surmtõsine. Vetemaa on seejuures enesekindel ja irooniline, suveräänse kunstnikuna lubab ta endale paljude tavaproosa normide rikkumist, ning ta teeb seda hästi ja mõnuga. Luterlikku (või õigeusklikku?) päritolu ateisti ja materialistina pilab Vetemaa vaimukalt katoliiklikke pühadusi, dogmaatikat ja rituaalikat, ja pilab enam-vähem asjatundlikult. Siiaamaani on Vetemaa vilunult karide vahel loovinud, aga mida ta siis peale hakkab, kui Eestis järsku kehtestatakse paavsti näpunäitel maruklerikaalne režim? Romaan «Krati nimi on Peetrus» («Kupar») oleks inkvisitoreile raudne *corpus delicti*. Halbadelgi aegadel aususe, eestluse ja õigluse (ning ka nn. inimnäoga sotsialismi) eest oma muhedal moel väljas olnud Juhan Peegel, inimene, kellel on teencid rahvuskultuuri ja -teaduste kaitsmisel ka venestamise perioodil, sattus juba kogemata keset kirgede möllu. Miks ei võiks seda teistegagi juhtuda? Muidugi, «Eesti Raamatu» sotsialistlikult pikk tootmistsükkel osutas Peeglile karuteene, ja üle aegade elav see raamat ei ole, nagu kriitika ongi õigusega märkinud. Unustame parem selle vahepala ja jääme koos Astrid Reinlaga Peeglilt ootama üht päris Tartu-romaanii (vt. «Postimees» 13. I 1992).

Viivi Luige «Ajaloo ilu» («Eesti Raamat») on kirjutud ja paljastatud, on taevani kiidetud ja kiiresti tõlgitud. See on osavalt reklaamitud, kõige enam arvustusi põhjustanud

raamat, mõnes mõttes tõesti meistriteos, pealegi keeletundlikult kirjutatud. Ent kõiki diktatuurielamusi lühiromaan kokku ei võta, ja kindlasti oleks see ka võimatu. Aga siiski on üllatav, et hirm — mida Luik ju kirjeldab — on loonud autori ja ühiskonna vahele müüri, nõnda et «Ajaloos ilusse» («... röömusse»?) pole ulatunud diktatuuri päris oluline lõbus külg, tuhanded anekdoodid Kremli kamarilja, KGB-laste, venelaste ja ühiskondlike olude kohta. Minu tähelepanu pälvis lõikude (mõtete) oskuslik järjestamine ja ühendamine, see on tehtud viisil, mis kutsub lugejas esile kaugeid assotsiatsioone, ja naabruses asuvad mõtted täiendavad ja täpsustavad üksteise tähendusi — nagu luuletuses.

Jutu- ja laastukogus «Nokturn järve ääres» («Eesti Raamat») on Jaan Kruusvall taas omapärane realist, kes näilise realismi abil jõuab realismist märksa sügavama elukujutuseeni. Kruusvall ei karda olla ideoloog, kodu ja eetiliste püsiväärtuste otsesõnu kuulutaja. Lakonism ja minimalism sobivad talle, ometi näib, et lühiduselgi on oma piirid. Laastud on veel head, kuid aforismid mulle eriti ei meeldinud.

Miskipärast usun, et möödunud aastast jääb lisaks mõnele teisele teosele üle aegade püsima Mari Saadi romaani «Võlu ja vaim» esimene osa «Loomade ränded», aga sellest olen ma juba «Vikerkaares» kirjutanud (nr. 7, 1991).

Kõiki proosateoseid pole ma käsitlenud. Kaks juhtumit välja arvatud, pole mahasalga mine meelega tehtud. Vaba ettevõtlus on allutanud turu, kodumaisidki raamatuid ei saa enam kätte, välis-Eesti omadest rääkimata. Vabandan autorite ees, kes oma nime tekstist ei leia. Tahaksin veel tänada Eesti Rahvusraamatukogu (Ivi Eenmaad ja Kalju Tammaru) ning Kajar Pruuli, kes aitasid mind teoste hankimisel ja nende nimekirja koostamisel.

Head proosat võis mullu leida ka ajakirjandusest. Nimetan vaid autorite nimesid. Ilmar Külvet, Jaan Kross, Vello Sermat, Mihkel Mui, Rein Saluri, Ago Tammeveski, Jaan Kaplinski, Pector Puide, Leo Kunnas, Vladimir Beekman, Mats Traat, Arvo Valton («Looming»), Jüri Ehlvest, Mart Helme, Tarmo Teder, Mart Kivistik («Vikerkaar»). Head proosat ilmus koguni päris nurga taga — näiteks Ülo Matheuse novell «Sisyphos elas Kivimäel» «Heinakuu» 5. numbris.

Oleksin tahtnud lugeda totaalset groteski, milleks meie tänapäev pakub küllalt ainet, ja oleksin tahtnud lugeda esteetilist stiliseeringut, mil poleks olude ja Eestiga mingit pistmist. Loodame, et needki tulevad. Ja kriitika peaks suutma lahus hoida autorit ja teksti. Kui näiteks «Ajaloos ilu» oleks kirjutanud Sirje Kiin ning kui Mait Rauna nimi oleks loomanovellikogu «Päikest!» kaanel, poleks teosed sellest kriipsugi paremaks või halvemaks muutunud, kriitika oleks ikka pidanud jõudma samade hinnanguteni, nagu ta jõudis õigete autorinimede puhul. Aga raske on lähtuda ainult tekstist ja välistada autor, seda tõestab minu kirjatöö.

Mihkel Mut

Eesti ajakirjanduse muutumine

PLAHVATUS LEHETURUL. AJAKIRJANDUS ON ÜHISKONNA PEEGEL.

Kõikidest muutustest, mis Eesti ühiskonnas viimase kolme aasta jooksul toimunud, on ühed silmatorkavamad aset leidnud ajakirjanduse vallas. Pressis näeme juba turumajandust, konkurentsi, demokraatiat, kommertsit pealetungi ning ähvardavat tööpuudust — kõike meeldivat ja ebameeldivat, millega meil tuleb lähemal ajal igal alal silmitsi seista.

Ajakirjanduse uurimine on tänuväärne töö tollele, kes tahab mingit ühiskonda laiemalt tundma õppida. Ega ilmaasjata ei analüüsi riikide salateenistused põhjalikult neile tähtsate maade teabekanaleid. Sellest saadav info jaguneb laias laastus kaheks. Esiteks see, mis on otseselt kirjas, ekraanil näha või eetris kuulda. Siia kuulub ka metafooride lahtimõtestamine, ridade vahelt lugemine, vaikumise tõlgendamine ja muu, mis kannab üldnime tekstianalüüs. Teine liik infot põhineb mitmesuguste pressi puutuvate üldiste näitajate ning statistiliste andmete interpreteerimisel.

Vaatame järgnevalt meie ajakirjandust just sellest teisest aspektist, jättes lehtede konkreetse sisu esialgu tagaplaanile.

Kõigepealt väljaannete koguarv. Totalitaarses süsteemis väljaannete arv tavaliselt väheneb. Põhjus on lihtne — mida vähem neid on, seda kergem on neid kontrolli all hoida. Tiraazid aga suurenevad, sest n.-õ. õige info peab jõudma iga kodanikuni, et teda tasalülitada. Kui totalitaarsus väheneb ja «mäng tõmmatakse laiali», siis sõnavabadus kasvab ning väljaannete arv suureneb. Põgus pilk arvudele.

Eesti Vabariigis oli ajalehti ja ajakirju palju. Kahe sõja vahelisel kõrgaastal 1932 ilmus 121 ajalehte. Edaspidi nende arv vähenes, jäädes ikkagi suhteliselt suureks. Vabariigi viimastel aastatel kõikus see 47 ja 49 vahel. Kokku ilmus Eesti ajal 440 nimetust ajalehti, neist suurem osa küll lühemat aega. Ajakirjade arv ulatus üle 200. See teeb kokku vähemalt 640 nimetust. Nõukogude ajal väljaannete arv langes järsult. Tasapisi hakkas see küll kasvama, aga siiski oli ka Brežnevi aja lõpul Eestis koos kõikvõimalike bülletäänidga 150 väljaannet, neist 25 ajakirja ning 28 ajalehte*. Ajalehel ja ajalehel on teadagi vahe. Eesti ajal ilmunud 8 päevalehest tulid neli välja iga päev. 7 lehte ilmusid kuuel päeval nädalas. Nagu Brežnevi ajal, nii on Eestis ka praegu ainult 6 arvestatavat lehte, mille ilmumissagedus on kuus numbrit nädalas (kaks eestikeelset üleriigilist ajalehte, kaks venekeelset, lisaks «Postimees» ja «Õhtuleht» koos viimase venekeelse vabariigiga).

1960. aastate lõpul algas väljaannete arvu järsk suurenemine, mis kestab tänini. Rahvusraamatukogu bibliograafia «Eesti ajakirjandus» loetleb 1990. a. seisuga tervelt 593 nimetust. Neist osa on ilmumise muidugi juba lõpetanud, samas pole arvesse võetud neid, mis nägid trükivalgust 1991. aastal. Võib arvata, et väljaannete koguarv on praegu umbes sama kui kahe sõja vahel.

Teine demokraatia indikaator (mis esimesega tihedalt seotud) on väljaannete mitmekesisus. Ühiskond jaguneb soo, rahvuse, poliitiliste vaadete, jõukuse, tegevusalade, hobide, elukoha ja muu poolest erinevateks gruppideks. Igal grupil on oma spetsiifilised huvid. On seaduspärane, et teatava kriitilise massini jõudnult tunneb grupp tarvidust oma väljundi järele. Kas või selleks, et kommunikeeruda isekeskis üle Eesti, aste kõrge-

*Arvandmed, mis puudutavad Eesti ajakirjandust 1960. aastateni, on võetud Juhan Peegli artiklist «Eesti ajakirjanduse ajaloost», mis ilmus kogumikus «Ajaleht» (Tartu, 1968).

mal klubitasemest. Rääkimata oma väljaande psühholoogilisest tähtsusest grupi konsolideerumisel. See, kas ja kui paljud grupid selleni jõuavad, näitab tolerantsuse määra ühiskonnas, tema avatust. Nagu seegi, kas sõnaõiguse saavad paljud erinevad väikehääled või ainult need, mis tunnustatud põhihäälele sekundeerivad.

Pikka aega oli valdav osa neist vähestestki ajalehtedest–ajakirjadest kompartei ja nõukogude võimu ametlikud häälekandjad või siis partei «noorema õe» komsomoli ja mõnede maskeerunud liitlaste üllitised, nagu VEKSA-ühingu «Kodumaa» (mis aasta algul hingusele läks). Mõnes suhtes erandi moodustasid erialased ja kultuuriväljaanded. Siiski oli kõik ülimalt tsentraliseeritud. Kardeti vähimatki isetegevust. (Meenutagem vaid koalitsioonihidude keelamist ja nõiajahti tartlaste «Poolpäevalehe» ümber.) Viimasel ajal on olukord kardinaalselt muutunud. Valdav osa mainitud 593-st on just mitmesuguste väikesemate gruppide väljaanded.

Mida on selleks tarvis läinud?

Esmalt muidugi tsensuuri puudumist. Glavlit likvideeriti meil lõplikult 1990. a. lõpul. Ent võim saab massiteabevahendeid kontrollida ka kaudselt, majanduslike hoobadega. Kui lehe väljaandmine muutub väga kulukaks, võib riik doteerida talle meelepärasteid lehti ja teised peavad iseenesest ilmumise lõpetama. Paberi hind ja trükikulud ongi viimasel ajal lakke hüpanud, ent näiteks tuhandecksemplarise nädalalehe üllitamine ja käigus hoidmine ei tohiks teotahelisele grupile ka täna üle jõu käia. Tõele au andes ei ole valitsus kedagi majandusliku survega vaikima sundinud ja nagu hiljem näeme, on väljaanded praegu majanduslikult üsna võrdsetes tingimustes.

Kuidas lehte käima panna? Ajakirjandusseadust meil pole. Lihtsalt tuleb linnavalitsuses registreerida ettevõtte või aktsiaselts, mille põhikirjas on ühe tegevusalana märgitud ajalehe väljaandmine. Eelmisel aastal maksis see protseduur 300 rubla.

Mida me ajakirjandust uurides veel teada saame?

Kui iga grupi väljaandest tõmmata teiseni mõtteline joon, moodustub punktidest vaba ühiskonna puhul kujund, mis on selle ühiskonnaga isomorfne. Väljaannetest justkui tekiks mingi võrgustik, mis lasub ühiskonna peal ja vastab sellele. Seda võrgustikku uurides saame lisaks infole ühiskonna sallivusastme kohta teada palju muudki. Sest väljaanded tekivad seal, kus on intensiivsust, kus käib elu. Uurides ajalehtede–ajakirjade nimekirja, tiraaže ja hindu saame üldjoontes teada, mis selles ühiskonnas toimub, missugused meeleolud prevaleerivad, mis pakub inimestele huvi ja millega nad tegelevad. Võrreldes neid andmeid mingi aja lõikes, näeme ühiskonna dünaamikat.

Säärane analüüs ütleb ühiskonna kohta rohkemgi kui traditsiooniline avalik arvamus uurimine või valmistulemuste hindamine. Ainult paar näidet.

Pikka aega oli «Sirbi» tiraaž 30 000 ringis. 1988–1989 tõusis see korraga peaaegu 100 000-ni. See võib ajada hämmingusse tolle, kes ei tea, et neil aastail algas rahvuslik vabadusliikumine, mille eesotsas seisis hirveparklaste kõrval loominguiline intelligents. «Sirp» oli nende leht ja seal said nad kõige varem suhteliselt vabalt oma mõtteid väljendada. Rahvas oli äärmiselt ootevalmis. See tingiski kultuurilehe muus olukorras absurdsena tunduva tiraaži. Kui teised lehed olid sama avameelseks muutunud ja ka viimased kõhklevad toimetajad eestimeelsuse kasuks otsustanud, pöördus «Sirp» tagasi spetsiifilistest kultuuriküsimuste juurde ja ta tiraaž langes ootuspäraselt eelnenud tasemele.

Või võtame meie venekeelse kogukonna, kes teatavasti moodustab kolmandiku elanike üldarvust. Kuidas kõige lühemalt iseloomustada tema sotsiaalset aktiivsust, kultuuri- ja lugemishuvi? Piisab, kui heita pilk kohapealsete väljaannete nimistule ja veenduda selle suhtelises lühiduses, et mõista, mis kontingent migrantide hulgas prevaleerib. Muidugi on nimekirja lühiduse üheks põhjuseks, et suure Venemaa ajalehed jõuavad ka siia, kuid neist tellitakse esmajoones paari üleriigilist väljaannet. Eestisse sisserännanute huvid on valdavalt materiaalsed, üldjuhul puudub neil vajadus elu mõtestada.

Või mida saab uurija, tuleviku «parteiajaloolane», teada parteide osast eesti ühiskonnas praegu, uue vabariigi algaastail? Ta loeb küll mõnest artiklist, kui palju meil partei-

sid on, aga näeb samas, et praktiliselt ühelgi neist pole oma väljaannet, mis vähegi laicmalt leviks ja mõju omaks. Mida ta sellest järeldada võib, sellest allpool.

UUTE VÄLJAANNETE TEKE JA TÄHTSUS

Kõigepealt terminoloogiline küsimus. Kuidas nimetada kolme viimase aasta jooksul kioskitesse ilmunud uusi väljaandeid? Parema puudusel kutsun neid vaheldumisi eralehtedeks, uuteks lehtedeks ja sõltumatuteks, olles teadlik, et ükski neist epiteetidest ei ole täpne ega ammenda nähtust.

Eesti ajakirjanduse järsk uuenemine on saanud teoks tänu eracttevõtlusele. Riiklik süsteem suutis seni üllitada keskmiselt ühe väljaande viisaastakus ja vaevalt ta vabas Eestiski esialgu rohkemaks oleks võimeline. Oleme kioskilettide kirevusega juba harjunud. Ometi on see kestnud suhteliselt lühikest aega. Meenutagem põgusalt.

Esimene laiema kõlapinnaga uut tüüpi väljaanne oli 1988. a. novembris ilmuma hakanud «Nelli Teataja» (alguses, tõsi küll, eeskätt kuulutustelehena). 1989. a. kevadel tuli «Esmaspäev». Tõeliseks verstopostiks eesti ajakirjanduse ajaloos jääb muidugi «Eesti Ekspressi» avanumber 22. IX 1989. Tegemist oli nii sisult kui ka vormilt ebanõukoguliku väljaandega, millele Glavlit keeldus ilmutisluba andmast ning trükkida sai seda tänu toonase kultuuriministri asetäitja Jõerüüdi sekkumisele. Samal ajal hakkas tulema ridamisi teisi. Neid andsid välja nii organisatsioonid kui ka ettevõtted isikud. Üht episoodi seoses omandivormi muutumisega tuleks eraldi mainida, sest seda kiputakse meie ajakirjanduse transformeerumisest rääkides unustama. Nimelt sai «Sirbi» väljaandjaks 1990. aastast kirjastus «Perioodika» asemel firma «Kodamu», kelle suhe lehega oli ja on põhimõtteliselt sama, nagu oli «EE-l» oma väljaandjaga, firmaga «Cross Development».

Toonase pressi üheks lentsõnaks sai «sõltumatu». Ka lipulaev «EE» kuulutas end kui «sõltumatu» nädalalehte. Täendusrikas püsis see sõna suhteliselt lühikest aega. Kohe varsti kadus tsensuur ka riiklikelt väljaannetelt, kes on sellest alates materjalide avaldamisel sama vabad kui eralehed. Mõne väljaande päistiitlis on «sõltumatu» inertsist või traditsioonist siiani alles. Lausa koomiliselt mõjub aga, kui nõnda tituleerib end poliitikalcht, mis esindab hiljutist valitsusparteid (ajalche «Seitse Päeva» esimesed numbrid).

Üldse on eralehtede ning riiklike vahel kiiresti toimunud konvergents. Ükskõik mis aspektist me ka ei vaataks, uued lehed ei tegele sugugi üksnes kommerts ja muu kerglasega. Riiklikud lehed seevastu püüavad oma kroonulikkusest vabaneda ning olla nii siisult kui ka vormilt senisest atraktiivsemad.

Erinevust vähendab ka fakt, et suur hulk autoreid teeb kaastööd mõlemat liiki väljaannetele.

KEDA VÕI MIDA ESINDAVAD...

... kõik need ca 600 väljaannet? Kõigepealt poliitilises plaanis. Kordan eespool öeldut: kuigi meil on üksjagu igasuguseid liikumisi, rühmitusi ja erakondi, on vähestel oma häälekandja. Isegi säärane massiliikumine, nagu seda oli Rahvarinne oma hiilgajal, ei saanud «Rahvarinde Teatajat», hilisema nimega «Vaba Maa», õige hooga käima ning see läks hingusele enne Savisaare valitsuse langemist (olgu lisatud, et leedukate siiani mõju-kaim sõltumatu leht «Res Publica» oli alguses just «Sajudise» häälekandja). Komparteil, kes varem kontrollis kogu ajakirjandust, pole nüüd ametlikult ühtegi väljaannet (mis ei tähenda, nagu poleks säilinud paljude varem komparteisse kuulunute võim meie massimeediumides). Huvitav oleks tagantjärele teha kättesaadavaks senine EKP KK «Informatsiooniline büllletään», mille 1500 eksemplari oli kuni 1990. aastani keelatud avalikult levitada. (Kahjuks ei tea siinkirjutaja selle väljaande hilisemat lugu.)

Parteilehtedest on tähtsaim ERSP-I, mis praegu ilmub «Nädalalehe» nime all. Kristlik-Demokraatlik Erakond asus välja andma kuulehte «Uus Eesti». Hiljuti kioskitesse ilmunud (esimest numbrit jagati tasuta) «Seitset Päeva» annab kuuldavasti välja Rahvakeskerakond. Väiksemaid väljaandeid on olnud rohelistel, Eesti Demokraatlikul Liidul ja kindlasti veel kellelgi. Ametiühingutel on «Rahvaleht», mille mõju ja levi pole küll kuigi arvestatavad. Oma leheke oli ka eesti internatsidel («Interdviženiže Estonii»).

Ongi kõik. Ma ei arva, et iga partei peaks uue lehe looma. Neid on niigi. Oleks aga ootuspärane, et mõttekaaslased koonduksid ühe või teise juba olemasoleva ümber ja muudaksid selle oma väljaandeks. Ja vastupidi — et toimetused vastavalt oma poliitilistele tõekspidamistele seda koondumist stimuleeriksid. Meil on enamik lehti vabad triibüünid, autorite rida ulatub seinast seina.

Äkki on tegemist tüüpiliselt eestlasliku joonega? Ei, sest Vabariigi-aastail olid paljud ajalehed («Sotsiaaldemokraat», «Isamaaliit», «Ühendus» jt.) küllalt kindlalt mõne erakonna vaadete väljendajad. Ilmselt on üheks põhjuseks see, et parteid on Eestis alles kujunemas ja nende tähtsus väike. Rahvas teab poliitikuid, mitte parteisid ja nende platvorme. Teisalt võib toimetajaid eelistuste väljendamisel pärssida hiljutine ahistav sõltuvus komparteist, mistõttu nüüd hoidutakse kramplikult igasugusest parteipoliitilisest hoiakust.

Et parem- ja vasakpoolsuse mõiste on praegu elus eneses pea peale pööratud, siis ei saa ka enamiku meie väljaannete kohta öelda, kui kaugel ja kummal pool tsentrit nad kujuteldaval teljel asuvad.

Valitsevate ringkondadega on ametlikult seotud kaks lehte: «Rahva Hääle» ja «Estonija» (viimase tiitlist kadus pärast augustiputši sõna «sovetskaja»). Et nende kahe näol on tegemist lehtedega, mis ühtlasi olid kompartei viimased väljaanded Eestis, siis mõne sõnaga neist pikemalt.

Mõlema lehe peas seisab, et nad on Ülemnõukogu ja valitsuse ajalehed. Ja nende põhikirjades on punkt, et nad avaldavad täielikul kujul ÜN ja valitsuse materjale, annavad sõna mõlema seltskonna liikmetele (näiteks ministritele, nende asetäitjatele ja rahvasaadikutele). Toimetustes öeldi, et seda punkti polevat olnud tarvis uuesti fikseerida, sest see olevat nende põhikirjas lehtede asutamisel saadik ja keegi pole seda vahepeal tühistanud. Nüüdne «Riigi Teataja» (enne palju pikema nimega) ilmub kord kuus, aga paljusid uusi seadusi ja määrusi peab rahvale kohe tutvustama. Keegi ei suuna kõrgemalt poolt toimetuste tegevust ega kaasne nende staatusega ka privileege. Kui mitte arvestada seda, et valitsuse ja võimu asjadest informeeritud olemine on ise privileeg.

Viimasel poolteisel aastal on nende kahe lehe saatus kulgenud aga natuke erinevalt.

«Rahva Hääle» staatus muutus 14. märtsi 1990. a. seadlusega, mille tagajärjel tema päismikust aprillis kadus senise kolmanda asjaosalise, EKP KK nimi. Olgu öeldud, et see toimus käratult, kusagil ei kuulutatud, et EKP loobub sellest aust. Tollal käis parajasti EKP kongress, aga ei sõnavõttudes ega teadaannetes selle käigu kohta polnud sõna-kestki, et senisest häälekandjast öeldakse lahti.

Seevastu «Sovetskaja Estonija», mis muide oli eestimeelse kompartei ajaleht, püsis päismikus kiri — kuni augustiputšini, üle aasta kauem.

Huvitav on jälgida lehe päismikku noil päevil. 25. augustil oli «SE» veel nime poolest kompartei häälekandja. 26. kuupäeval lehte ei ilmunud. 27.—29. augustil kadus vastav märke. Korraga, 30. kuupäeval, ilmus see sinna üheks päevaks taas, et siis juba lõplikult kaduda. Muidugi võib olla tegemist lihtsalt tehnilise toimetaja hajameelsusega, kuid hea tahtmise korral saaks sihukesest detailist igasugu asju välja lugeda.

Kogu loo kokkuvõtteks olgu öeldud, et poolteist aastat oli valitsusel ja parlamendil kaks lehte, millest ühte nad jagasid sõbralikult komparteiga. Kas deputaadid seda ise ka teadsid?

Mõlemad komsomolijalehed emantsipeerusid 1990. a. 1. veebruarist. «Noorte Hää-

lest» sai «Päevaleht», «Molodjož Estoniist» n.-ö. ühiskondlik–poliitiline väljaanne. Kus ja kuidas vastavad otsused vastu võeti, vajaks eraldi selgitamist.

Samas tuleb tunnistada, et ametlike materjalide avaldamisele vaatamata on «Rahva Hääles» sama palju (või sama vähe) kriitikat valitsuse ja ÜN aadressil kui mujalgi. Üldse on raske enamikku kodu–Eesti lehti nimetada tervikuna valitsusmeelseks või opositsiooniliseks. Vähemasti tähtsamaid mitte. Opositsioon lähtub meil teadupärast niihästi endistest partei– ja võimutegelastest kui ka Eesti Komitee ringkondadest (viimast väljendab enim ERSP «Nädalaleht»). On veel kolmaski liik protesti: see on tavalise inimese pahameel valitsuse vastu, kui elu väga kehvaks läheb. Seda kohtab kõige ehedamalt «Postimehe» või «Õhtulehe» lugejate kirjade veergudel. Paksematest lehtedest on vastalist vaimu enim ilmselt «Eesti Ajas», mis üldse tegeleb suhteliselt palju poliitikaga. See vastalikus on segu rahvuslusest ja konservatiivsusest selle sõna Euroopas käibivas tähenduses. «EA» on nende inimeste ja ringkondade meeolude väljendaja, kes praeguses ühiskonnas on nurka surutud, kuid kes ei kavatsegi veel alla anda.

Kui parteid ja võimu kõrvale jätame, on meie leheturg päris kenasti liigirikas. Siin on esindatud peaaegu kõik olulisemad ühiskonnagrupid mis mujalgi maailmas, v. a. homoseksualistid (ilmselt seepärast, et nende suhtes rakendatavat kriminaalkoodeksi paragrahvi pole siiani tühistatud). Meil on olemas kõikvõimalike liitude, seltside, komiteede, huvialade ja elukutsete lehti. Ja järjest spetsiifilisemaid. Näiteks eksisteerib keskne «Õpetajateleht» (endine «Nõukogude Õpetaja»), aga oma infoleht on ka Eesti Kunstiõpetajate Ühingul. Territoriaalselt on lehti nii regioonidel, nagu Lõuna–Eesti nädalaleht «Lõunakaar», linnajagudel, nagu Kalamajal või Nõmmel Tallinnas, alevitel, kolhoosidel, majanditel ja tehastel.

Oma lehed on erinevatel vanusegruppidel. Lisaks arvukatele uutele lasteväljaannetele ilmub pensionäridele mõeldud «Videvik». Ilmunud on tüdrukuteajakirja «Teele» esiknumber. Mehed saavad end lõbustada pornolehoga «Maarja». Vastav leht naistele esialgu puudub.

Leht on esperantistidel, Rootsicestlaste Seltsil (küll eestikeelne), Juudi Kultuuri Seltsil ja vastaval fondil (nii vene– kui ka eestikeelne «Hašachar»), Armeenia Kultuuri Seltsil (vene– ja armeeniakeelne «Vahagu»). Siinsetel valgevenelastel on oma keelne «Grünwald».

Eraldi tuleks mainida venekeelseid väljaandeid. Tallinnas on neid 80 ringis, mis teeb umbes veerandi pealinna lehtede koguarvust. Mujal Eestis ilmub neid tunduvalt vähem. Ka Tallinna tähtsamad on tegelikult eestikeelsete rohkem või vähem täielikud tõlkevარიandid — näiteks «Õhtulehest», «Nelli Teatajast», tutvumislehest «Aspekt», moeajakirjast «Siluett», ametiühingute «Rahvalehest» ja teistest. Juba mõnda aega ilmuva kultuuriajakirja «Tallinn» kõrval on ka Vene Kultuuri Keskuse «Voskressenje». Küllalt loetav on «Daidžest», mis avaldab tõlkematerjale eesti lehtedest. Ei puudu abieluleht «Dvoje» («Kahekesi»), «meesteleht» «30 pljus», rokileht «ZZZ» («Za Zeljom Zaborom»). Tähtsaim venekeelne nädalaleht, mis avaldab originaalmaterjali, on 1991. a. 1. novembril müügile tulnud «Denj za dnjom», mille esimese nelja numbri esikaane ülanurgas oli «Eesti Ekspressi» kaubamärk, edaspidi enam mitte. Hiljuti võis «Ekspressist» siiski lugeda, et tegemist on sõsarlehega (täpsemalt seda sugulust ei avata).

Võõrkeelsetest on veel mõned ingliskeelsed: «The Baltic Independent» («The Estonian Independent»), «Estonian Life» («Eesti Elu» tõlkevariant, mille kultuuriosa ei jää maha «Sirbist», «EE–st» ja «EA–st»). Turistidele on mõeldud linnajuht «Tallinn this Week» ja samuti välismaalaste tarbeks tehtud «City Paper». Bibliograafia järgi on veel teisigi (nagu firma «Inrek Taurus Internationali» ärileht «Contact»), aga siinkirjutaja kätte pole nad sattunud, nagu ka soomekeelne ärileht «Welcome».

Omaette rühma moodustavad vaimuliku sisuga lehed, mida on kokku üllatavalt palju ja mitte üksnes Tallinnas. Paarikümne väljaande seas on keskne EELK «Eesti Kirik», mis ilmub Tartus. On ka üsna pisikesi, nagu Tallinna Jaani koguduse lasteleht «Jaani-

mardikas». Palju lehti on näit. seitsmenda päeva adventistidel nii Jõgeval, Järvamaal, Tartus kui ka mujal.

Peaagu pool kõikidest eestikeelsetest väljaannetest ilmub Tallinnas. Siiski näeb eraalgatust mujalgi. Meeldiv, et ka mõnes maakonna keskuses tehtav leht levib kodust kaugemale, nagu ristsõnalhed «Kuma» Paides, «Nuti» Viljandis ja «Ajude Gümnaastika» Pärnus. Muide, ka porno-«Maarja» ei valluta Eestit metropolist, vaid Viljandist.

Meil pole küll säärast väljaannet nagu «Miljonär» Moskvast, kuid midagi on juba pakuda ka n.-ö. kõrgemale seltskonnale. Näiteks hakkasid suvel ilmuma kaks ajakirja daamidele: «Kirke» ja moeleht «Stiil». Kui «Ärileht» on rohkem neile, kes alles ülesmäge rühivad, siis Soomes trükitaval «Kaubalehel» on juures ka *yuppie*-hõngu.

Ja lõpuks on viimastel aastatel olnud lihtsalt naljakaid väljaandeid, nagu end «ülirestroikaleheks» nimetav «Roosa Lipp», end maailmakultuurileheks tituleeriv «Kostabi» või end crootilis-poeetilis-vaimulikuna reklaamiv «Ilmre». Neid käes hoides tunned, et issanda loomaaed on tõesti suur. Ja et keskmine eluiga selles loomaaias pole eriti kõrge.

KUIDAS MEIE LEHED ENNAST MAJANDAVAD?

Väljaanne võib ennast tõemeeli sõltumatuks kuulutada ning tsensuuri puudumise mõttes seda ollagi. Aga ühest sõltub ta ometi, ning see on majanduslik baas.

Pikka aega maksti kõik väljaanded (mõningad ametkondlikud välja arvatud) kinni riiklikust eelarvest. Raha tuli ühisest katlast ja läks ühisesse katlasse. Kui mingi väljaanne tõi kasumit, ei saanud ta sellest ise kopikatki. Tasuvamad väljaanded pidasid kahjumiga töötavaid lihtsalt ülal.

Eralched ei ole saanud riigilt midagi, muretsedes tänini kõik ise (mõni erand siin on, nagu «Heinakuu», «Sirp» ja «Kostabi», kes saavad natuke toetust ka riigilt, ilmselt sellepärast, et on kultuuriväljaanded). Paljud, kes lehe väljaandmisega katsetasid, võtsid algul laenu või finantseeris neid grupp, kelle väljaandeks nad said.

Nüüd on riiklikust eelarvest maksmisel üldjoontes lõpp. Eelmise aasta algul said mõned suuremad ajalehed veel dotatsiooni, ehkki mitte kaugeltki kogu ulatuses. Näiteks Savisaare valitsusele lähedal seisnud «Sovetskaja Estonija» sai seda umbes 10% oma eelarvest. Samuti sai ta aasta algul paberit osta turuhinnast 4—5 korda odavamalt. Seda võib öelda ka «Rahva Hääle» kohta. Sügisest need soodustused kadusid. Riiklikud lehed antakse peatselt erakätesse. Nii et ka finantseerimise mooduselt kaob vahe endiste riigilehtede ja uute eralehtede vahelt.

Osaliselt eksisteerivad riiklikud toetused siiski edasi. Seda eeskätt kultuuriväljaannete puhul. «Looming», «Loomingu Raamatukogu», «Keel ja Kirjandus», «T.M.K.», «Vikerkaar» ja «Akadeemia» saavad siiani ligi 95% enda ülalpidamiskuludest riigieelarvest. Esimesed viis on kirjastuse «Perioodika» väljaanded. Kokku on neid sel kirjastusel 35, kellest mainitutele lisaks toetati eelmise aasta teisel poolel veel kümnet, kõiki kokku umbes 3,5 milj. rublaga.

Veel said Eestis riigilt toetust 22 väljaannet ja riigiettevõtte «Viru Infokeskus». Toetatute hulgas on rohkem ja vähem tuntud väljaandeid. «Horisont», «Kunst», «Noorus», «Spordileht» ja «Täheke», aga ka «Memento», «Videvik», «Sõnumitooja», «Scripta Musicalis» ja teised. Toetatakse ka meie suurima tiraažiga ajakirja «Eesti Naine». Ajad peavad tõesti kitsad olema, kui isegi nemad muidu hakkama ei saa. Olgu siiski öeldud, et toetussummad on suhteliselt väikesed, 5000 kuni 85 000 rubla, mis paremal juhul moodustab mõnisteist protsenti väljaande eelarvest.

Millest peab tulema ülejäänud osa? Millest elavad edaspidi ära need, kes enam üldse toetust ei saa?

Osa raha tuleb läbimüügist. Koos elukallidusega tõusevad ka lehehinnad. Kui veel hiljuti põhjustas päevalehtede kallinemine ühe kopika võrra palju kihinat-kahinat, siis

nüüd ei reageeri keegi tormiliselt, kui üksiknumbri hinnale jälle pool rubla või terve juurde pannakse. Inimesed harjuvad. Mõistagi ostetakse meeelahutuslehti (nali, klatš, ristsõnad jne.) rohkem kui tõsiseid ja viimastel läheb majanduslikult kehvemini.

Siis sissetulek reklaamist, mida nüüd avaldavad peaaegu kõik lehed, kaasa arvatud «Akadeemia» ning «Estonija». Lausa kosutav on lugeda vene keeles «Renault'» ja «Su-baru» autoreklaami. Sellest õhkub vene kapitalismi eelhõngu.

Mujal maailmas katab normaalne leht reklaamituludega ligi 60% oma vajadustest. Meil on see summa esialgu väiksem, näiteks «Esmaspäeval» 15%. «Estonija» lootis 1991. aastal saada 20%. Ka kultuurilehe «Sirp» reklaamitulud kasvasid eelmisel aastal 1000 rublalt 4000 rublani ühe numbri kohta.

Ja siis jääb muidugi võimalus leida endale sponsor. Hea sponsor on see, kes sekkub võimalikult vähe lehe sisusse. Nagu kuuldavasti firma «Kodamu», kellele «Sirbi» väljaandjaks hakkamine olnud suuresti prestiižiküsimus. Ent see juhtus juba mõni aeg tagasi, kui olud lahedamad. Nüüd leidub ilmselt vähem neid, kes sel kombel oma reputatsiooni tõsta tahaksid.

Varem oli üks oluline eristaja hind. Seegi on jõudsasti ühtlustunud. Kui enne maksid päevalehed kopikaid, siis veebruari algul lähenes nende keskmine hind rublale, mis polnudki teisest suurusjärgust kui see, mida eralehtede eest küsiti.

Riiklike lehtede «inimlikustamine» algas nende nimetuste muutmisega. See oli osa ümbernimetamise kampaaniast, mille algusest on jäänud meelde Kingissepa linna Kurressaareks ennistamine. Selle käigus ristiti ümber tänavad, pingid ja puud ning miilits muutus politseiks.

Nimede vahetamine toimus valdavalt 1989. aastal. Uued tiitlid said nii perifeersed kui ka üleriigilised ajalehed ja ajakirjad. Kõigepealt ristiti ümber need rohked väljaanded, mille pealkirjas figureerisid sõnad «nõukogude», «kommunism», «Lenin» ja «punane». Viljandi «Tee Kommunismile» muutus «Sakalaks», Jõgeva «Punalipp» «Vooremaaks», Kohtla-Järve «Leninlik Lipp» (tõsi, alles 1991. a.) «Põhjarannikuks» jne. Mõnda nime lihtsalt lühendati: «Sotsialistlik Põllumajandus» on nüüdsest «Põllumajandus». Vahel asendati täiendsõna «nõukogude» sõnaga «Eesti»: «Nõukogude Eesti Tervishoid» on «Eesti Arst» jne.

Kroonulikud tiitlid, nagu Paide «Võitlev Sõna», Võru «Töörahva Elu» ja Haapsalu «Töörahva Lipp» on nüüd vastavalt «Järvamaa Teataja», «Võrumaa Teataja» ning «Läänlane».

Neutraalne «Edasi» oleks võinud «Edasiks» jääda, kui poleks just tahetud «Postimehe» traditsiooni velmata. Rajoonilehtedest on oma nime säilitanud «Harju Elu», Rapla «Ühistöö» ning Põlva «Koit». Sest miks ei võiks viimatimainitud astronoomiline nähtus tähendada Eesti iseseisvuse koitu?

Edasi kadusid lehtede impressumitest propaganda ja agitatsiooni, komsomoli-, partei- ja nõukogude elu, töötavate noorte ja kõlbelise kasvatus osakonnad kui Moskvast ülevõetud värdsünnitised. Nende asemel figureerivad nüüd asjalikult majanduse, poliitika, uudiste, spordi ja kultuuri osakonnad.

Kogu teisenemisprotsessi üldtunnuseks on, et kõik toimus küllalt kiiresti, samas aga kätartult, ilma afišeerimata, nii et avalikkus, kelle huvi oli suunatud poliitilistele arengutele, ei pööranud suuremat tähelepanu sellele, mis toimus ajalehtede impressumites ja päistitlites. Ka ei raputanud ju ükski endine peatoimetaja ega kauane lehemees endale avalikult tuhka pähe ega lasknud end maha, jättes järele kirja, et kõik, mille nimel ta on elanud ja töötanud, on nüüd hävitatud. Samamoodi, nagu suur hulk endist nomenklatuuri muutus sinimustvalgeks ja asus taas võtmekohtadele, nii on endistest «kollektiivsetest agitaatoritest, propagandistidest ja organisaatoritest» (V. Uljanov) saanud Eesti Vabariigi ajalehed. Nad on olnud kiired õppima.

Kordan algusmõtet. Pearoll kahe leheliigi lähenemisel ja kõigi meie väljaannete muutmisel enam-vähem tsiviliseeritud riigi pressiks on olnud sõltumatutel eralehtedel.

Nad on olnud vähem rikutud vanast, dünaamilisemad, ahnemad, asjalikumad ja uudishimulikud kui endised ametlikud lehed. Just nemad on propageerinud mitmeid seisukohti ja võtnud kasutusele vormi- ja stiilivõtteid, mis on levinud nüüd mujalegi. Nad tõmbasid järele teisi, mille tegijatel («Postimees», «Sirp» ja veel mõni välja arvatud) oleks oma uue vabaduse tunnetamise ja selle realiseerimisega muidu ilmselt kauem aega läinud. Sõltumatud eralehed on olnud meie pressis nagu pärm või haputaigen.

KUI KOLLANE ON EESTI «KOLLANE AJAKIRJANDUS»?

Enamikul asjadel on ka pahupool. On kurdetud, et tsensuuri kadumisega hakkas meil Eestis lokkama kollane ajakirjandus, ilmusid n.-ö. libalehed. Vabaduse sabas saabus labasus. Mil määral?

Mõiste «kollane ajakirjandus» kätkeb nii teatavaid ainevaldu, nende käsitlustasandit kui ka esituslaadi. Tõsi on, et kokku võttes on meie lehtedes praegu seksi, kuritegevuse ja seltsielu kroonikat, kuulsuste eraelus sorimist, horoskoope ja muud sihukest kraami võrratult rohkem kui viis aastat tagasi. Sellal piirdus kogu kergem element meie lehtedes pühapäevalugemiste või «kirevate kildudega», mis koosnesid väikestest kentsakatest seikadest, mille juurde iga kord märgiti, mis välislehest nad võetud. Nagu vabandavalt naceratades, et näete, mis veidrasi nad seal vabas maailmas teevad.

Ka serveeritakse praegu «inimliku huvi teemasid» peaausjalikult nii, et see rahuldaks neid lugejaid, kelle laup pole just eriti kõrge. Kirja ei panda seda küll nii pudiselt, nagu vähem arenenud ühiskonnakihtidele mõeldud lehes, mida mainib Aldous Huxley oma antiutoopias «Hea Uus Ilm». Nimelt pidid sealses «Delta Mirroris» kõik sõnad olema arusaadavuse huvides ühesilbilised. Aga labasevõitu rahvaliku stiili nõuet on siinmailgi taibatud ning tehtud samme kultiveerimisel — kõige professionaalsemalt ehk «Liivimaa Kroonikas».

Meie žurnalistika «emad» ja «isad» on hurjutanud, et eesti ajakirjanikud kipuvad žanre segi ajama, esitades fakti ja kommentaari üheskoos. Ka ei näi enamik eesti lehti endale teadvustavat, kas tahetakse olla n.-ö. tõsine või kerglane.

«Tõsised» (enamasti varasemate riiklike lehtede järeltulijad) avaldavad kirjutisi, mis sobiksid kõmulehtegi. Ning vastupidi. Kõrvuti paljaste tüdrukute piltidega on kõmulehtedes hea mainega autorite lugusid ning intervjuusid ministrite asetäitjate, politseiülemate ja teiste auväärsete isikutega. Mõlemal juhul on väljaandjate eesmärk ilmselt kindlustada endale suuremat lugejaskonda. Eestis on väike, peab püüdma pakkuda kõigile midagi, žanripuhtusega rublasid ei kogu.

Miks siiski respektaablid autorid kõmulehtedele kirjutavad? Miks annavad intervjuusid neile toimetustele, kellel Lääne sama suurusjärgu tegelased endaga vestelda ei luba? Osaliselt ehk sellepärast, et eestlasele kui luterlasele on trükisõna ikka püha. Tal on vist raske mõista, et ta võiks mõnes väljaandes esinemisega oma margi täis teha. Ja muidugi maksavad uued väljaanded palju paremini kui vanad.

On siiski üks tunnus, mille põhjal saab vähemasti praegu üsna eksimatult öelda, kas tegemist on kerglase või tõsise väljaandega. See on kuulutuste laad. Kuigi viimasel ajal on erakuulutused tunginud ka näiteks «Päevalehte», pole tõsistes lehtedes kosja-, naljaniing kentsakaid kuulutusi, mis moodustavad mõne lehe kuulutuste veergudest lõviosa ja mille pärast osa inimesi neid lehti ostabki.

Konkreetsemalt — kui me kõneleme kollasest ajakirjandusest Eestis, siis millest ikkagi jutt käib? «Maarja» on lihtsalt pornoleht, mu meelest ei mingit värvi. «Eesti Ekspressil» on viimasel ajal sensatsioonihalus ning «inimliku huvi teemade» osakaal tõusnud, aga seal on piisavalt heatasemelisi kirjutisi (eeskätt kultuurist), et lehte mitte lauskollasuses kahtlustada. «Pilk», «Aspekt» ja veel mõni, mis selleks näib pürgivat, on lihtsalt väikese kaliibriga. «Rahva Hääle» lisa «Vaateleja» on eeskätt meelelahutuslik. Jäävad

kolm väljapaistvat. Neist noorim, «Liivimaa Kroonika», on välja kasvanud «Postimehest» just nagu selleks, et sealsete noorte meeste kerglasemaid impulsse kanaliseerida ning põhileht niiviisi soliidseks säilitada, «LK-s» aga avaldavad end ka Kalle Muuli, Maris Sarv jt. tõsised poliitikaautorid, «Postimehe» püsikaastöölised, nii et «LK» paletis on natuke ka muud värvi peale kollase.

«Esmaspäev» on küll põhiliselt kõmu ja meelelahutust, aga esikülgede intervjuud võiksid ilmuda mis tahes muus lehes. Ka ilmub «Esmaspäev» tuntud väliskommentaatori (nüüdse börsitegelase) Tõnis Aviksoni mammutari Gorbatsšovist.

Nii osutubki kõige puhtamalt kollaseks väljaandeks Eestis «Nelli Teataja». Tal pole kõrgemaid taotlusi ning ta ei ehi end võõraste sulgedega. Aus mäng! Lehes on oma meesteveerud, väikesed detektiivilood, rõve järjejutt, hasartmängu nurgake, paljaid tüdrukuid ja muud kergesti seeditavat. Suurem osa materjali on seksist läbi imbunud. Kuu- luti on nii palju, kui kulub igale maitsele.

Kokku võttes pole mu meelest põhjust paanikat tõsta. Ei tapa see kollasus veel kedagi. Igal juhul oli viiskümmend aastat valitsenud tõsimeelne parteiline igavus hullem.

MIDA EESTLANE TELLIB JA MIKS

1. dets. 1991. a. lõppes ajakirjanduse tellimine käesolevaks aastaks. Tulemustest oli näha ühe või teise väljaande populaarsus. (See käib muidugi ainult nende kohta, mida sai ette tellida. Uusi lehti, v. a. «Äripäev», ei saanud.)

Arvudest nähtub, et kõikide väljaannete tellijate arv on langenud. Selleks on mitu põhjust. Esiteks on lehti palju rohkem kui varem, inimese füüsilistel võimetest ja ajavarudel on aga piirid. Uusi lehti loetakse väga agaralt ja nad on varasematelt väljaannetelt osa lugejaid lihtsalt ära võtnud.

Teine peapõhjus on väljaannete kallinemine. Aeg, mil iga teine inimene jõudis endale kümme või enam lehte ja ajakirja koju tellida, on möödas.

Vaadakem siis, kes on kaotanud rohkem lugejaid, kes vähem, ja mispärast.

Tähelepanuväärsemad nihked tellimuste dünaamikas on seotud meie kahe keskse päevalehega. Ehkki «Rahva Häält» on kogu aeg tellitud mõnikümmend tuhat rohkem kui «Noorte Häält», praegust «Päevalehte», on nende lugejaskond olnud enam-vähem samas suurusjärgus. 1989. a. telliti «RH-d» 165 000, «NH-d» 132 000 eksemplari. Järgmisel aastal vähenes «RH» tellijaskond paarteist protsenti, «Päevalehel» aga kahanes tervelt poole võrra. Nüüd sügisel telliti «RH-d» veel paarteist protsenti vähem kui eelmisel aastal, «Päevalehel» jäi truuks vaid 2/5 eelmise aasta tellijaist. Nii et üht tellis 124 000, teist ainult 24 000 inimest. Viis korda vähem. Milles asi, võiks küsida.

Igauks teab, et kõnealused kaks lehte olid aastakümnete vältel nii oma ideoloogialt kui ka kirjutiste sisult ja laadilt üsna sarnased. Mõlemad avaldasid palju ametlikke materjale, mõlemad sõimasid imperialiste ja dissidente. Mõlemad said oma info TASS-ilt ja ETA-lt. Kui toimus mingi kongress või parteifoorum, oli tihti isegi fotode ja teksti paigutus lehtedes ühesugune. Ometi oli kujunenud seisukoht, nagu oleks «NH» erksam ja noortepärasem. Nende suhe oli ju sama mis parteil ja komsomolil, keda nad esindasid. «NH-d» luges suhteliselt palju õppureid ja keskealisi, seevastu vanemad inimesed eelistasid «RH-d», mis oli justkui soliidsem. Pealegi ilmus seal loteriivõitude tabel. Just noorem ja keskealine publik moodustab praegu uute väljaannete aktiivsema lugejaskonna. Sedasorti ajakirjandus meeldib neile, kes on alles (või ikka veel) edasipüüdjad, kes katsevad seada oma elu uute mallide järgi ning muudatustega kaasa minna. Uued lehed, mis üldjoontes niihästi kajastavad kui ka kehatavad elu dünaamilisust, pakuvad neile lausa konkreetseid teeviitu, nagu kosjakuulutused, uued, eksootilised tööpakkumised, võimalus välismaal õppida ja nii edasi. Vaevalt seesugune informatsioon pensionäre eluliselt huvitab.

Nii ongi uued lehed suhteliselt enim publikut ära võtnud neilt väljaannetelt, mida seni lugesid nooremad ja üldse mitmevalentsemad ühiskonnakihid (näit. üht meie senist populaarsemat ajakirja «Noorus» tellis selleks aastaks vaid 36 000 inimest, kolm korda vähem kui varem). Võib arvata, et «Päevaleht» on «uue laine» tõttu rohkem kannatanud kui «RH».

Ometi ei pea ma vanusetegurit peapõhjuseks. Mõlema lehe sise- ja välisinfo usaldatavus on ühesugune, põhineb enam-vähem samadel allikatel. Ka pole mu meelest suuri erinevusi ajakirjanike ja autorkonna professionaalses tasemes. Milles on siis asi?

Iga nähtust tuleb vaadelda kontekstis, sotsiaalsel taustal. Meie igapäevane elu on praegu väga kirev ja liikuv. Infot tuleb pidevalt juurde. Endine nõukogude inimene pole sellega harjunud. Algul tundub olukord talle huvitav, aga siis hakkab väsitama ja teeb nõutuks. Tekib stressioht. Nooremad ja need, kel püssirohtu sarves, saavad hakkama, aga nood, kes inimestena «valmis» või alalhoidlikumad, põrkuvad tagasi. «Päevaleht» püüdis selles suhtes ajavaimuga kaasas käia ja lugejat atraktiivsega köita. Vahel mõjub see suisa pingutatuna. Nõnda nihkus «Päevaleht» mõneti «uue ajakirjanduse» rea peale. Veel paar hooaega tagasi oleks ta oma celmise aasta laadiga hiilgavalt läbi löönud, praegu on osal lugejaskonnast vist ajutiselt mõõdt täis ning vaistlikult igatsetakse midagi püsivat ja kindlat. «Päevalehe» mõningane rabeledus ja närvilisus peegeldas ja ka võimendas ühiskonnas niigi valitsevat müra, «RH» rahulik, mõõdukust taotlev laad näib seda summutavat. See ei tähenda, et «RH» probleeme lahendaks, aga ta vähemasti s e l i t a b neid. Soliidsus mõjub praegu hästi.

Kui kõnelda Tammsaare eeskujul vürle ja matsi arhetüübist, siis esindab «RH» matsi- eestlastele omistatavat pikka meelt, tasa ja targu toimimist. Samuti tuleb arvestada, et «RH» kaudu kõneleb võim ise — toimetuse põhikirjas on ju vastav punkt. Pikka aega oli võim eestlase jaoks võõrandunud, sest ta asus kaugel Moskvas. Nüüd puudutavad Toompeal vastuvõetud otsused vahetult iga lugejat, olgu need uusimad tollieeskirjad või põhi- seaduse projekt. Ja «RH» avaldab neid kõige täielikumalt.

Üks mõeldav paralleel poliitikast. Teatavasti on Arnold Rüütel jätkuvalt kõige populaarsem poliitik eesti rahva hulgas. Miks, jumala pärast, küsin endalt. Kas ta väljendab silmatorkavalt originaalseid mõtteid, väljapaistvat tarkust? Ei väljenda. Kas ta paelub väga sugestiivse esinemismaneeriga? Pigem vastupidi. Kas ta on ilmutanud mõnes olukorras erakordset kangelaslikkust, nii et talle võiks omistada Isamaa Isa tiitli? Minu teada mitte. Aga ometi on ta esimene. Sest praeguses rabelemises, valimiseelses saginas, ühlepäevapoliitikas ja avantürismis mõjub temasugune ü h e t s a n e tegelane soodsalt. Ta ei kaldu äärmustesse ega kõigu. Tema järele on lausa sotsiaalne tellimus, kui seda anakronismi kasutada. Olgu ta pealegi vahel monotoonse võitu, ärgu pakkugu kullamägesid — inimestel on peaasi, et neil oleks selles virvarris midagi kindlat ja püsivat silme ees. Kui kõik ringi sibavad, on seisev mees kuningas!

Põhjused pole niisiis alati ainult poliitilised, vaid ka psühholoogilised. Muudatused väsitavad inimest isegi siis, kui nad viivad paremuse poole. Võtame näiteks endise kommunistliku nomenklatuuri. Avalikkus on ta ühemõtteliselt kahjulikuks tunnistanud. Ometi on paljud selle liikmed uutel vastutavatel ametikohtadel. Kõik näevad ja teavad seda, aga eriti kõvasti selle vastu häält ei tõsta. Muidugi on selleks palju põhjusi, ent üks, mis kõlab esimesel hetkel küll naiivselt, seisneb selles, et rahvas on nende nimedega lihtsalt harjunud. Isegi kui uued sulid on vähem ohtlikud (milles ma muide kahtlen), on nad teistsugused. Neid ja nende trikke alles tuleb tundma õppida. Aga kes viitsib? Enam nagu ei tahaks uusi tutvusi sõlmida.

Teine leht peale «Rahva Hääle», mis pole oma lugejaskonda oluliselt kaotanud ning on positsiooni tervikuna koguni parandanud, on «Postimees». Tema tellimise dünaamika on järgmine, 1989. a. lõpul 132 000, järgmises detsembris 98 000 eksemplari. Vahe seega küllalt märgatav. Aga ka selleks aastaks kogus ta peaaegu sama palju tellimusi — 85 000. Seejuures tuleb arvestada, et «Postimeest» on pikka aega kimbutanud trü-

kivõimsuste piiratus. Tegelik nõudlus tema järele on alati olnud suurem, kui on suudetud rahuldada. Igatahes on ta praegu loetavuselt kindlalt teine leht Eestis. Sealjuures on ta vaid Tartu linna ja maakonna leht. Pole võimatu, et lähitulevikus kujuneb meie leheturul üsna selgepiiriline telg, mille ühes otsas on Tallinna leht «Rahva Hääli», teises Tartu leht «Postimees».

«Õhtuleht» peaks nagu «Postimehe» paariline oleme, aga tema käsitleb suures mahus pealinna elu ning väljaspool Tallinna teda criti ei loeta. Pealinnas elab küll veerand miljonit eestlast, aga «Õhtulehe» tiraaž oli viimastel aastatel 62 000 ja 65 000, nüüd on talle truuks jäänud 27 000 ehk 40% senisest tellijaskonnast. Üks tema vähese tellitavuse põhjusi on see, et postkasti jõuab ta alles järgmisel hommikul, kui enamik uudiseid juba vanaaks läinud.

«Postimees» on viimasel ajal oma levitamist hästi organiseerinud ning leht tuleb ka Tallinnas samal päeval koju kätte. See on oluline. Olukorras, kus lehti on palju ning tellimine järjest kallim, hakkab tellija ihkama võimalikult optimaalset ühte lehte, lehte suure algustähega, mis annaks talle tema raha eest kõike tarvilikku: päevauudiseid, saatekavu, kuulutusi, koogiretsepte, elulisi artikleid, kultuuri ja palju muud.

«Postimees» ongi mitmekesine ja hästi doseeritud. Ta reageerib küllalt operatiivselt ja elavalt, aga ei tekita sensatsioone. Tema ajakirjanikud ei väldi teravat tooni, küll aga lahmitavat või ilkuvat stiili. Ta on korrektne, ent mitte tuim. Leht on lugejast sammukese ees, aga nii, et see ei mõju üleolekuna, vaid tunnustusena. Ta on vabameelsem näiteks «Rahva Häälest», aga soliidsem kui eralehed.

Mis on «Postimehe» edu tagatis?

Tartus on kaks kõrgkooli, instituute ja loovintelligentsi. Sealt pärineb «Postimehe» potentsiaalne autorkond. Eriti tähtis on muidugi ülikool. Siin ilmnebki erinevus Tallinnaga. Tartu on kompaktsem ja nähtavasti identifitseerib Tartu professor end oma kodulinna rohkem kui tema pealinnasest ametivend, kes tunneb end lihtsalt eesti professorina. Seetõttu kirjutavad «Postimehele» ka need Tartu autorid, kes muidu ei viitsi sulge liigutada. Oma lehele teevad nad Tartu-patriotismist erandi.

Siis veel säärane raskesti definceritav ja veel raskemini saavutatav asi nagu prestiiž. «Postimehele» kirjutab tähtsaid isikuid, keda ei huvita honorar (mis sel lehel pole märkimisväärne), vaid avaldamispaiga hea reputatsioon. Viimastel aastatel on üsna tihti ette tulnud, et mõnes (enamasti poliitilises) diskussioonis vahetavad väitlejad artikleid just «Postimehes». Siin on klaaritud suhteid Made, Pohla, Lippmaa, Taagepera, Veidemann ning teised. «Postimehe» teine lehekülg on nagu erapooletu mängumaa või neutraalne Šveits ning niisugusena üks kõrgemalt koteeritud lehepindu eesti perioodikas.

Nõnda on «Postimees» Eesti oludes mõjukas mitte-pealinna leht nagu «Süddeutsche Zeitung» või «Christian Science Monitor».

«Postimehe» laia ning järjepidevat levikut kindlustavad need kolm tuhat tudengit, kes igal kevadsuvel TÜ ja EPÜ lõpetavad. Neist on viie aasta vältel kujunenud «Postimehe» püsilugejad ja selle harjumuse viivad nad endaga kaasa, et oma uues asukohas teisigi nakatada.

Kohapeal väljaantavaid vene lehti tellitakse meil vähe, «Estonijat» 12 500, «Molodjož Estoniit» poole rohkem. On alust arvata, et kui sinne venekeelne kogukond hakkab endale selgemalt teadvustama, et nad ei ela enam NSV Liidus, vaid Eesti Vabariigis, siis ilmutavad nad ka oma asukohariigi elu vastu suuremat huvi kui praegu.

Torkab silma, et olulisele langusele vaatamata on eestlaste huvi kultuuriväljaannete vastu ikka veel suhteliselt väga suur. Nii läheb tellijate kätte sellel aastal 10 000 «Sirpi», mis koos jaemüüki minevaga teeb 13 000. Ja «Looming», saamata küll enam uhkustada kahekümne-kolmekümne tuhandelise trükiarvuga, on siiski suhteliselt populaarseim kirjandusajakiri maailmas, kui arvestada Eesti rahvaarvu suurust.

Nädalalehtedest on kindlalt esimene «Maaleht» 100 000 tellimusega. Sellest võiks rõõmuga järeldada, et oma hingelt on eestlased ikka veel maarahvas.

Uute nädalalehtede täpset tiraaži on võimatu öelda, sest väljaanded tihti varjavad oma tõelist trükiarvu ärielistel kaalutlustel, vähendavad või blufivad. Igatahes julgeksin pakkuda, et eelmisel aastal kõikus see «Eesti Ekspressil» ja «Eesti Ajal» 30 000—35 000 vahel, «Esmaspäeval», «Nelli Teatajal», «Liivimaa Kroonikal» ja «Äripäeval» oli chh 5000—10 000 võrra suurem. Praegu on kõikide tiraažid langenud.

MIDA TOOB AJAKIRJANDUSSE LÄHITULEVIK?

Ajakirjandus muutus Eestis ruttu äriks, andes meie oludes suhteliselt kiiresti kasumit. Umbes pool aastat peale lehe käimapanemist võis ta hakata sisse tooma. See meelitas üha uusi inimesi katsetama. Eestlased on oma lugemishuvi poolest tuntud, ent ka nende võimetus on piirid. Turg on praeguseks täis ja tundub, et kes nüüd veel tahab tulla, peab küll kellegi välja sööma. Siiski — paar nišši veel on. Võib arvata, et uue edumaa saab see, kes suudab käima panna esimese originaalse p ä e v a l e h e . Samuti puudub meil siiani igapäevane ajakiri, niisugune nagu «Spiegel» või «Newsweek», kus oleksid pike-
mad ja süvenenumad lood kui ajalches, samas ka palju pilte.

Üldiselt hakkab magus elu selles vallas lõppema. Elu läheb üha kallimaks ja kui inimesel on valida, kas nälgida või jätta ajaleht ostmata, siis ta muidugi hääletab kõhuga. Seepärast võivad seisma jääda ka need väljaanded, mis vähegi normaalsema elu korral turgu leiaksid. Juba kuhjuvad peaaegu kõikide väljaannete müümata numbrid lettidele. Pankrot ähvardab esmalt neid, kes olid seni harjunud riigilt toetust saama ja kel puuduvad olelusvõitluse kogemused. Suhteliselt suurem lootus on vee peal püsida väljaannetel, mis esindavad mingit huviala või spetsiifilise grupi huve ega ole mõeldud esmajoones äri tegemiseks. Samuti need, kel on täita mingi eluline funktsioon, nagu tutvumiskoolutuste avaldamine. Loodetavasti jäävad püsima ka kultuuriväljaanded, mis riigilt toetust saavad. Seevastu laia tüüpi segalehtede vahel võib tekkida rebimine. Siiani paistab «viisik» — «Nelli Teataja», «Esmaspäev», «Liivimaa Kroonika», «EE» ja «EA» — end võrdlemisi kindlalt tundvat, ent küsitav, kui kaua.

Konkurents tekib ka nende väljaannete vahel, mis üritavad täita üht ja sama küllalt kitsast funktsiooni. Värskeim näide siinkohal on TV-tutvustus. Nimelt on juba mõnda aega kuluhaarides teada, et ETV kirjastamistoimetus valmistub välja andma uut lehte «Sina ja Mina» (esialgse nimega), mis analoogiliselt maailmas väga levinud «TV-guide'i» tüüpi väljaannetele tutvustab lisaks saatekavale kõike muudki saadetega haakuvat. Toimetus on koos juba 1991. a. kevadest, lehe üllitamine on aga nihkunud, viimati kuulsin mainitavat 1992. a. jaanuari. Ootamatult ilmus detsembris kioskitesse uus leht «TV-Ekspress». See oli heal paberil ning kvaliteetselt trükitud, ent kandis muidu ilmse kiirustamise märke. Kõik Eestis nähtavad teleprogrammid olid sees, aga neid polnud jõutud või vaevatud isegi maakeelde ümber panema. Lisaks paar tõlkeartiklit staaridest ja kõik. Hind seejuures soolane. Millest säärane uisapäisa tormamine? Ainus seletus on, et keegi otsustas viimasel hetkel «Sina ja Mina» ennetada, lootes kinnistuda potentsiaal-
se ostjaskonna teadvusse ning broneerida endale turul vastav nišš.

Kes on selle taga? Sõna «ekspress» meenutab teadagi keda ja mida ning ka kaanekujundus osutab samas suunas.

Samas pole kuhugi kadunud ka meie ammune tuttav «Televisioonileht», mis on nüüd poole paksem ja maksab suhteliselt vähe. Nii et võitlus käib.

Siiani on igäüks tegutsenud omaette. Ometi algab meiegi leheturul mingi liitumine ja koondumine, esialgu küll tagasihoidlikes mastaapides ja poolsalaja. Näiteks paistab, et miski seob väljaandeid «EE», «TV-Ekspress», «Argiekspress», «Denj za dnjom» ja «City Paper».

Ammendamatu pole ka eesti autorkonna kirjutamisvõime. Mõtlen neid autoreid, kes

on arvestataval tasemel. Neid pole kuigi palju. Samad nimed korduvad väga mitmetes lehtedes. Olgu vaid üks näide.

Suvel ilmusid kahe naisteajakirja «Kirke» ja «Stiil» esiknumbrid. Mõlema avaartikkel oli ühelt ja samalt inimeselt, psühholoog Mare Porgilt. Ju siis rohkem valikuvõimalusi polnud.

Mis puutub kultuurist ja kunstist kirjutajatesse, siis pole nende sage esinemine niihästi «EE-s», «EA-s», «Sirbis», «Eesti Elus», «Vikerkaares» ja mujal tingitud üksnes autorite nappusest või toimetuste printsiibitusest, vaid sellest, et honorarid, nagu enamik palgugi, ei pea elukalliduse tõusuga sammu ning see sunnib olema viljakam. Nagu öeldakse raamatus «Alice imedemaal»: selleks, et paigal püsida, peab kõigest väest jooksuma.

Kõigele vaatamata tuleb lehti muudkui juurde. Eelmisel aastal lisandus neid kenake hulk, ja mitte kobrullehti, vaid üsna toekaid, nagu «EA», «Liivimaa Kroonika», eelnimetatud kaks naisteajakirja, «TV-Ekspress», venekeelne «Denj za dnjom», «Kostabi» ja küllap teisisigi. Viimasena jõudis detsembris lugejateni kaheksaleheküljeline «Olevik», mille esimesest numbrist jäi mulje, et see on ühekordne aktsioon, eesmärgiks väljaandjate isiklike arvete õiendamine «Vaba Euroopa» raadiojaamaga. Hiljem on leht mõnevõrra kosunud, täites meie oludes rahvaliku lobeda poliitika hindaja rolli.

Ka vanad väljaanded ei kavatse kaduda, vaid, vastupidi, koguvad aina priskust. «Päevaleht» ongi uuest aastast kaks korda senisest paksem. «Rahva Häääl» ja «Õhtuleht» annavad vahel lisalehti. Kas pakseneda või hävida, nii paistab kõlavat päevaloosung. Paberipuudust ei näi selle järgi otsustades küll Eestis olevat. Ometi — samad lehed kirjutavad, et varud on otsas mis otsas, paberit jätkuvat veel ainult paariks päevaks, kui uskuda 15. veebruari «Päevalehte».

Aga muidugi võin ma eksida. Võib-olla ostavad inimesed selgi aastal meeletult nagu mullu. Sõltub sellest, kui kaua kestab praegune majanduslik olukord. Mingit palka ju makstakse, aga suurem osa sellest kulub endal elu seeshoidmiseks. Seda, mis üle jääb, on liiga vähe, et midagi suuremat osta. Suuremat ei saa isegi mitme kuu palga eest kokku ja koguda pole mõtet, sest raha väärtus langeb liiga kiiresti. Scepärast peab ka neid väikesi ülejääke kulutama nii kähku kui võimalik. Tuleb elada päevale. Käia kohvikus, sõita karussellil ja hobusega ning... osta sületäis ajalehti. Nad võivad küll maksta seitse rubla tükk, aga neid jõuab siiski endale lubada — kui jätta ajutiselt unistused uuest külmkapist või naise saabastest. Monte Carlosse või Aafrikasse ei jõua sel aastal enamik eestlasi sõita. Lehed on vist ainsad, mis toovad trööstitusse argiellu natuke lõbu ja vaheldust, nalja ja kõdi. Kui aga raha muutub taas väärtuslikuks, küll siis hakkab inimene veeretama näpu vahel iga münti, enne kui selle välja annab. Seni aga — kuniks clu!

Evald Laasi

Soome Talvesõda ja Eesti erapooletus

Ei ole kahtlust, et pärast seda, kui Eesti oli 28. septembril 1939 alistunud NSV Liidu ultimatumile ning sõlminud temaga Moskvas vastastikuse abistamise pakti, polnud ta enam täielikult iseseisev riik, vaid pigem lepinguosalise protektoraat. Kui 1939. a. oktoobri algul sõlmiti N. Liidu sõjaväelise delegatsiooniga lisaks veel rida konfidentsiaalseid kokkuleppeid punaväe ja laevastiku osade paigutamise kohta Eestis asuvasse baasidesse, siis pidi küll kõigile, kes nende dokumentidega kokku puutusid, olema täiesti selge, et Eesti edasine iseseisvus on vaid fiktsioon. N. Liidu sõjaväevõimude nõudmised, võrreldes paktis fikseerituga, kasvasid pidevalt ning muutusid järjest häbematumaks. Peale paktis nimetatud baaside Saaremaal, Hiiumaal ja Paldiskis¹ pidi Eesti pool juba samal päeval sõlmitud konfidentsiaalse protokolliga järgi lubama N. Liidu sõjalaevadel baseeruda ka Tallinna sadamas.² Oktoobris sõlmitud detailsete lepingutega loovutati N. Liidu sõjavägedele suured alad Haapsalust Lihulani, suvituspiirkond Klooga-Laulasmaa ümbruses ja lennuväljad Kuusikul ning Kehtnas Rapla lähedal.³ See tõestab, et kui oled andnud saatanaile sõrme, siis haarab pörguvürst kiiresti käe ja hiljem kogu keha!

N. Liidu merebaaside kohta sõlmiti oktoobris 1939 kokku 7 tehnilise kokkuleppe protokollid, mis ilmekalt näitavad, et Eestiga käituti kui võidetud maaga, kellel polnud enam suvereniiteeti suurel osal oma territooriumist.

Need protokollid on seni avaldamata ning sellepärast esitame neist alljärgnevalt huvitavamaid osi. Nii märgitakse protokollid nr. 1 punktis 1: Eesti Vabariigi Valitsus võimaldab NSV Liidu sõjalaevastikule järgmised reidid ja sadamad: Kärkla Hiiumaal, Kõiguste Saaremaal, Kuressaare laht Saaremaal, Tagalaht Saaremaal, Küdema laht Saaremaal, lubab neis ehitada hüdrotehnilisi sadamarajatisi, muule, sildu, elamuid, hoiuruume ja teenistuslikke ehitisi, töökodasid, raadiojaamu, raudteid ja maanteid, teha süvendustöid ja püstitada teisi ehitisi laevastiku baseerimise julgendamiseks.⁴ Protokollis 3. punktis on öeldud, et NSV Liidu mereväe juhatusel on õigus p. 1 mainitud kohtades üles seada igas kaliibris rannakaitsepataraisid, helgiheitjaid, vaatlus- ja sideposte, aga samuti on neil õigus seda teha Sõrve poolsaarel, Harilaiu poolsaarel, Nina poolsaarel ja Pammana poolsaarel Saaremaal, Sõru poolsaarel, Kõpu poolsaarel, Tahkuna poolsaarel ja Sääre poolsaarel Hiiumaal.⁵

Eelnevast nähtub, et nii Saare- kui ka Hiiumaa olid sellega igast küljest haaratud N. Liidu sõjajõudude raudsesse haardesse. Kuid sellest oli veel vähe. Sama protokollis p. 9 andis N. Liidu mereväele õiguse kuni Saare- ja Hiiumaa baaside väljajahitamiseni kasutada ka Rohuküla sadamat ja püstitada sinna ehitisi (töökodasid ja ladusid).⁶

Protokollis viidatakse sellele, et saartel pole veel loodud baseerumiseks võimalusi — polevat ehitisi ega sadamaid, ja nõutakse "kompensatsiooniks" Rohuküla, ent selgub, et vajalikke ehitisi pole ka seal. Punalaevastik püüdis lausa läbinähtavalt haarata enda kätte kõike mis vähegi võimalik. Miks muidu oli tarvis püstitada ehitisi Rohuküllal, kui see pidi olema vaid "ajutine" baas?

Paldiski mereväebaasi ehitamisel sunniti Eesti võime andma Nõukogude sõjaväelisele

¹ Baaside lepingust anneksioonini. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1991, lk. 35—37.

² Seeal samas, lk. 37—38.

³ ERA, f. 957, nim. 17, s. 9, l. 129—132.

⁴ ERA, f. 957, nim. 17, s. 9, l. 136.

⁵ ERA, f. 957, nim. 17, s. 9, l. 136.

⁶ ERA, f. 957, nim. 17, s. 9, l. 137.

juhtkonnale igakülgset abi baasi varustamiseks elektricnergiaga. "Eesti võimud annavad kaasabi Nõukogude sõjaväelisele juhatusele vajalikkude materjalide muretsemiseks, transpordis ja töõjõu hankimisel baasi ehitamiseks." (Protokoll nr. 2, p. 11 ja 12.)

Erilist ohtu Eesti iseseisvusele kujutas endast protokoll nr. 3, mis käsitles N. Liidu sõjalaevade "ajutist" baseerumist Tallinnas. Selle p.1 järgi anti N. Liidu sõjalaevadele Uus-Kaubasadam ja Karavani sadam ühes neid piiravate kaidega ja osa kaldaaladega. P. 2 järgi anti N. Liidu sõjalaevadele ankrukoht Tallinna reidil lääne pool Tallinna sihti.⁸ See võimaldas igal hetkel kontrollida kõiki Tallinna tulevaid või sealt väljuvaid laevu. Loomulikult võisid reidil seisvad suured sõjalaevad hoida oma suurtükkide ähvarduse all kogu Tallinna, kusjuures Eesti rannakindluste tulesektor hõlmas seda ankrukohta vaid väheste keskkaliibri suurtükkidega.⁹

Nii mainitud sadamates kui ka reidil seisvaid N. Liidu sõjalaevu tuli selle protokolliga järgi varustada auru, elektri ja mageda veega, neile tuli anda õigus kasutada Eesti puksiire ja jääldhkujaid ning remontida oma laevu Tallinna laevatehastes. Majad ja laod, mis asusid nimetatud kahes sadamas, tuli anda N. Liidu sõjaväejuhatuse käsutusse.¹⁰

Protokoll nr. 5 andis N. Liidu võimudele piiramatu õiguse igasugusteks hüdrograafia-töödeks ja mõõmisteks Eesti territoriaalvetes.

Suisa diktaatorlikult kõlas selle protokolliga punkt 8: "Anda NSV Liidu Baltimere laevastiku juhatuse käsutusse kõiki olemasolevaid Eesti vete hüdrograafilisi, kirjelduslikke ja mõõdiste materjale, täpseid kaarte, neisse punktidesse [s.o. punktidesse, mis olid antud N. Liidu vägede käsutusse, niisiis käis see peaaegu kogu Eesti ranniku kohta - E. L.] ja liiklemis rajoonidesse viivate veeteede plansette ning samuti kõiki andmeid sadamate ehitamiseks."¹¹ Ka protokoll nr.6 kõneles Eestiga nagu kolooniaga. Selles oli kindlaks määratud kord, kuidas välismaa kauba- ning sõjalaevad võisid külastada Eesti sadamaid. Protokolliga p. 4 kinnitab, et Eesti sadamates, mis on loovutatud Nõukogude sõjalaevade baasideks, jäetakse Nõukogude merejõudude juhatusele õigus keelata nende baaside külastamine välismaa sõja- või kaubalaevade poolt pikemaks ajaks või jäädavalt.¹² Juhime tähelepanu sõnale "jäädavalt", kuigi vastastikuse abistamise pakt pidi kehtima vaid kümme aastat.

Protokoll nr.7 aga pani Eestis maksma ajakirjanduse, raadio-, kino- ning fototsensuuri.¹³ Nendest 1939. a. oktoobris sõlmitud kokkulepetest Eesti ega ka rahvusvahelist üldsust ei informeeritud ja lasti inimesi rahulikult elada teadmatutes. Sellest, mida tähendasid N. Liiduga sõlmitud lepped, sai Eesti rahvas teada siis, kui punavägi 18. oktoobril 1939 alustas sissemarssimist oma baasidesse. Ka hiljem püüdsid Eesti võimud rahva eest kõigiti varjata seda, mida punavägi Eestis tegi. Sellega uinutati rahva muremeelt oma tuleviku pärast ning loodi faktiliselt celdused riigipöörde läbiviimiseks järgmisel aastal, nagu see N. Liidu suunamisel Eestis korraldati.

Nüüpea kui punavägi oli oma baasidesse jõudnud, näitas ta kohe, et tema on nüüdsest selle maa peremees. Eesti Riigi Arhiivis leidub sadu ettekandeid N. Liidu vägede vägivallast ning ülbest käitumisest nii tsiviilelanike kui ka sõjaväelaste suhtes.

29. oktoobril 1939, kui punavägi oli viibinud Haapsalus ainult veidi üle nädala, teatas Lääne abiprefekt, et vene tunnimehed takistasid tal juurdepääsu Aafrika rannale ning et punavägi korraldab Lossiaias riviõppusi ega luba sinna enam jalutajaid.¹⁴ 25. oktoobril 1939, kui Padise valla Leetse asunduse elanikud Voldemar Rehelemm ja Lydia Jupitow olid viljakoormatega teel veskile, pidasid kolm punaväelast nad kinni ning V. Rehelem-

⁷ ERA, f. 957, nim. 17, s. 9, l. 139.

⁸ ERA, f. 957, nim. 17, s. 9, l. 140.

⁹ ERA, f. 527, nim. 1, s. 1628, l. 125.

¹⁰ ERA, f. 957, nim. 17, s. 9, l. 140.

¹¹ ERA, f. 957, nim. 17, s. 9, l. 143.

¹² ERA, f. 957, nim. 17, s. 9, l. 143.

¹³ ERA, f. 957, nim. 17, s. 9, l. 146.

¹⁴ ERA, f. 1, nim. 7, s. 157, l. 20.

ma koorem otsiti läbi, kusjuures venelaste püstolid olid surutud vastu V. Rehelema pead, käed käsutati üles. Pärast vankri läbiotsimist venelased lahkusid.¹⁵

22. novembril 1939 kaebas Klooga konstaabel Paldiski jaoskonnas politseikomissari-le, et Kersalu küla elanike meeleolu hoiab ärevil vene sõjaväelaste omavoli, kes võtavad neilt luba küsimata üle ruume ning kuurisid. Ühtlasi kurdeti, et vene sõjaväelased ei raja väljakäigukohti, vaid reostavad suvituskohas metsa, ka Klooga mõisa ümbrus olevat reostatud.¹⁶

Jultunult käitusid N. Vene sõjaväelased Paldiskis ööl vastu 26. novembrit 1939 ja solvasid raskesti Eesti ametivõime. Kell 01.15 pidas Poska t. valves olev tunnimees kinni vormiriietuses politseikomissar Raigi, sadama ja jaama komandandi kapten Hintsi, piiri-valve Paldiski rajooni ülema kapten Laasi, Pakerorti tuletorni ülema Sootsi ja sundis neid kõnniteelt lahkuma ning astuma sõiduteele.¹⁷

15. jaanuaril 1940 teatas Paldiski konstaabel, et kuu alguses piirasid N. Vene sõjaväe-võimud Paldiski sadama piirkonna okastraadiga ega lasknud sinna enam kohalikke elanikke, kelle mootorpaadid ja püünised asusid sadamas. Konstaabel tähendas, et sellega on Paldiski kalameestelt ära võetud elu ülevalpidamise võimalus.¹⁸

24. veebruaril 1940 üritasid kaks N. Liidu erariides mereväelast, ilmselt ohvitserid (hiljem selgus, et need olid Ivan Abramov ja Aleksandr Polkov), Tallinna restoranist "Grand" arvet maksmata lahkuda, kuid peeti kelneri poolt kinni. Kohale kutsutud politseinike suhtes käitusid vene ohvitserid väga agressiivselt ning ülbel.¹⁹

19. jaanuaril 1940 teatas Läänemaa Ridala konstaabel J. Lassur, et 1939. a. jõulupühade eel, pärast seda, kui tulid teated soomlaste suurtest võitudest Vene sõjavägede üle, on N. Vene ohvitserid muutunud meie inimeste suhtes veidi viisakamaks, kuna detsembri algul 1939 olnud nad väga nõudlikud, uhked ja hoolimatud.²⁰

Esitatud näidete kõrval leidub ka fakte, mis tõestavad, et niisuguse ülbe käitumise taga oli N. Liidu väejuhatuse sihikindel tegevus.

1. novembril 1939 saatis Eesti merejõudude juhataja kaptenmajor J. Santpank sõjavägede ülemjuhatajale järgmise raporti: "Esitan, et täna 01.11.39.a. kell 10.10 lahkusid etetateamata Tallinna reidilt N. Vene hävitajad "Minsk", "Groznoi", "Gordoi" ja "Gnevnoi". Kell 12.06 pöörduisid tähendatud hävitajad, asudes 5 miili OSO suunas Kerist, sisse Kaberneeme lahte. Kaberneeme lahest suundusid laevad Kolga lahte ja scalt Hara lahte, liikudes kogu aeg meie territoriaalvetes, ühe kuni kahe miili kaugusel rannast. Mainitud sündmustest on ette kantud Sõmini II abile^x. Samuti on palutud asja kohta kirjalikku seletust kohalikult N. Vene laevastiku baasi ülevalt 1. järgu kapten Kosmin'ilt, kes lubas laevad tagasi kutsuda."²¹

Siin ei saanud olla tegemist komandöri omaalgatusega, sest liikuma läks terve eskaader. Võimalik, et selle omavolilise sammuga taheti Eesti Valitsusele näidata, kes on siin tegelik peremees. Selle asemel et Aegna rannapatarei hoiatuslaskudega peletada sõjalaevad eemale Eesti rannast, kuhu neil pakti järgi mingit asja ei olnud, lepiti sellega, et 1. järgu kapten Kosmin "lubas" laevad armulikult tagasi kutsuda.

Talvesõja esimesel päeval, 30. novembril 1939 rikuti Eesti suveräänsust eriti häbematult. Eesti merejõudude juhataja ettekanne sõjavägede ülemjuhatajale kõlas järgmiselt: "Esitan, et 30.11 kella 12.10 pidasid Nõukogude-Vene hävitaja "Grozjaštši" ja 1. valvepaat meie territoriaalvetes, 2 miili WNW suunas Aegna vahitornist kinni Soome auriku

¹⁵ ERA, f. 1, nim. 7, s. 157, l. 26.

¹⁶ ERA, f. 1, nim. 7, s. 157, l. 149-149p.

¹⁷ ERA, f. 1, nim. 7, s. 157, l. 151.

¹⁸ ERA, f. 1, nim. 7, s. 157, l. 546p.

¹⁹ ERA, f. 1, nim. 7, s. 157, l. 795-796.

²⁰ ERA, f. 1, nim. 7, s. 157, l. 411.

^x Sõjaministri II abi kindralmajor A. Traksmäe, kelle ülesannetesse kuulus sidepidamine N. Liidu Eestis asuvate vägedega.

²¹ ERA, f. 527, nim. 1, s. 1628, l. 66.

"Auvo" (suurus 192 brutoregistertonni, väljus Kaubasadamast kell 11.15, laadung vana raud, sihtsadam Rootsi, Vesteröse). Selgitades juhtumit, teatas minule kohalik N. Vene Baltimere laevastiku juhataja asetäitja I järgu kapten Alafuzov, et N. Vene sõjalaevu on tulistatud Soome rannakindluste poolt ja kuna sellega on alustatud nende poolt sõda, on tema ka ülalmainitud kaubalaeva lasknud kinni pidada kavatsedes seda konvoeerida Paldiski sadamasse. Ühtlasi palus tema arusaamatuste vältimiseks tõkestada Eesti kaubalaevade väljasõitu Soome sadamatesse.²²

Aurik "Auvo" asus kaaperdamise hetkel otse Eesti ülivõimsa rannapatarei nina all ning selle patarei meeskond pidi hambaid kiristades pealt vaatama, kuidas N. Liidu sõjalaevad jultunult rikkusid meie erapooletust. Soome aurik pidanuks mainitud kohal viibi-ma täielikus ohutuses, Eesti sõjajõudude kaitse all. Ometi loovutati ta ilma pikemata N. Liidu sõjalaevade meelevalda. Laevastiku juhataja kapten Alafuzovi väide, et Soome rannapatareid olevat tulistanud N. Liidu sõjalaevu, oli läbinähtavalt demagoogiline. Ja kes käskis N. Liidu sõjalaevadel minna Soome rannapatareide tulesektorisse?

Nagu öeldud, anti oktoobris 1939 sõlmitud konfidentsiaalse protokolliga N. Liidu sõjalaevadele õigus "ajutiselt" kasutada ka Tallinna sadamat ning reidi. Sellega seoses määrati kindlaks kord, kuidas N. Liidu sõjalaevad peavad käituma Tallinna lahte sisse-ning väljasõidul. Neid kohustati andma Eesti merekindlustele vastavaid tunnussignaale. Kuid algusest peale ei pidanud venelased vajalikuks kokkuleppest kinni hoida. 15. detsembril 1939 teatas Eesti merejõudude juhataja sõjainistri II abile, et korduvalt on esi-nenud juhtumeid, kus N. Vene laevad sellest korrast kinni ei pea. Nii näiteks möödus 13. detsembril kella 06.20 ajal Aegnast N. Vene traaler T210, mis ei reageerinud ei väljakut-setele ega helgiheitja kiire avamisele. 14. detsembril 1939 ilmus Tallinna reidile N. Vene destroyer, mis alles pooltunnise järelepärimise peale esitas vahitornile oma tun-nussignaali. Analoogilisi juhtumeid oli hulgaliselt.²³

Samal ajal oli Eesti sõjajõudude tegevus oma maal tunduvalt takistatud. Nii tuli meie sõjalennukite lendudest aegsasti informeerida N. Liidu baasivägesid. (N. Liidu lennukite lendudest Eesti kohal Eesti sõjajõude samal ajal ei informeeritud.) Näiteks saatis Eesti sõjainistri II abi 22. jaanuaril 1940 N. Liidu 65. korpuse komandörile kirja, milles pa-lus selle korpuse üksustele teatada, et Eesti lennukid "Hawker Hart" sooritavad 25. ja 26. jaanuaril õppelende, ja anti teada täpsed koordinaadid.²⁴ Märkigem, et kõnealuses rajoo-nis N. Liidu sõjajõude sel ajal ei asunud.

Septembris-oktoobris 1939 N. Liiduga sõlmitud mitmesuguste lepingute läbi oli Eesti niisiis seatud väga delikaatsesse olukorda. Eesti oli sunnitud andma N. Liidule laialda-sed õigused oma territooriumi, aga ka majanduslike ressursside kasutamiseks, mis tähen-das nende võimalikku tarvitamist vennaliku naabermaa Soome vastu. Ainus, mida suudeti vastastikuse abistamise paktis ära muuta, oli kohustus abistada N. Liitu sõjas ükskõik millise "kallaletungija" vastu. J. Stalini "armuliku" vastutulekuna oli Eesti ko-hustatud N. Liitu abistama ainult suurriigi kallaletungi puhul.²⁵ Kuid on arusaadav, et kallaletungis Soomele oli N. Liit huvitatud ceskätt just Eesti territooriumi kasutamisest, mitte aga sellest, et Eesti sõjajõud tegutseksid koos punaväega.

Talvesõja alguseks oli Eesti juba käsist-jalust seotud ning tal ei olnud enam võimalust keelduda sellest, mida lepinguosaline nõudis.

Kuid üks asi on see, mida N. Liit nõudis, ning teine asi see, mida Eesti võimud omalt poolt lubasid, ka Talvesõjaga seoses.

Tarbetut vastutulelikkust näitasid üles Eesti sõjaväe juhid. Käsitledes vabariigi Valit-suse koosolekut 11. oktoobril 1939, märkis Eesti riigikontrolör Karl Soonpää oma päcvi-

²² ERA, f. 527, nim. 1, s. 1628, l. 70.

²³ ERA, f. 527, nim. 1, s. 1628, l. 78.

²⁴ ERA, f. 526, nim. 1, s. 84, l. 190.

²⁵ Molotovi-Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1989, lk. 168-169 ja 172.

kus, et "üldse paistab, et sõjamehed on vastutulelikumad venelastele kui tsiviilvõimud ja tahavad rohkem anda, mures olles, et venelased muidu ära ei mahu. Assor [kohtuminister - E. L.] ütleb omavahel, et sõprus olevat nii suureks läinud, et Reek on joonud venelastega sinasõprust ja pärast ka demonstratiivselt igal pool sinatanud."²⁶

Valitsuse 19. oktoobri koosolekul tähendas põllutööminister Tupits, et tal on tunne, et sõjamehed on venelastele liiga järeleandlikud. Tema on aga veendunud, et niiviisi Eesti ei suuda püsida. Sõjaminister Reek saab ägedaks ja ütleb, et kui neile niisuguseid etteheiteid tehakse, siis ta lahkub.²⁷

13. oktoobril 1939 toimunud koosolekul tõstatas välisminister A. Piip küsimuse, et N. Liiduga oleks tarvis sõlmida majandusalaseid kokkuleppeid ühenduses vägede sissetoomisega. N. Liidu vägede tulek Eestisse tõi kaasa majanduslikke kulutusi, mis langesid Eesti kanda. Näiteks raudteede kasutamine, maanteed remondikulud, maksed elektrienergia, vee jt. teenuste eest. Tõepoolest, olnuks loomulik, et N. Liit tasunuks nende kulutuste eest ise ja otsekohe. Kuid kindral J. Laidoner oli sellele vastu, seletades, et "pole meie huvides selles asjas venelasi kiirustama hakata". Otsustatigi "Moskvat selles asjas mitte tülitada".²⁸ N. Liidu sõjajõudude tekitatud kulud jäidki Eestile hüvitamata, sest pärast 1940. aastat maksete sissenõudjaid enam polnud.

20. oktoobril märgiti vabariigi Valitsuse koosolekul, et nüüd on (venelastele) pealekauba antud maa-alad Kloogal, Läänemaal, Kuusikul ja Kehtnas. Eesti sõjaväe juhid väitsid, et muidu ei mahuks 25 000 meest ära.²⁹ Samal koosolekul püüdis sõjaminister N. Reek teistele Valitsuse liikmetele selgeks teha, et "Vene madruste jalutamine Tallinas olevat loomulik, ei saavat ju neid laevadel pidada".³⁰

Valitsuse koosolekul 23. oktoobril püüdis kindral N. Reek koguni väita, et venelaste nõudmised paigutada nende seniitpatareid Kopli poolsaarele on õigustatud. Alles pärast seda, kui teised Valitsuse liikmed sellega päri ei olnud, soostus N. Reek niisugusele nõudmisele vastu seisma. Kindral leidis ka, et "Vene madruste linnas käimises ei nägevat ta suurt hädaohtu — need pidavat end hästi üleval".³¹

Eesti sõjaväe juhtkonna teenistusvalmidus läks 1939. a. sügistelvel niikaugele, et selle nimel oldi valmis unustama Eesti kodanike huvid ning lubama okupantidele sedagi, mida nood ise ei osanud nõuda. Et asi oli tõesti lausa kisendavalt häbistav, nähtub Harju maavanema K. Ruusi ja Harju Maavalitsuse sekretäri A. Ruusa poolt 11. detsembril 1939 siseministrile saadetud kirjast, milles kaevatakse N. Liidu sõjajõudude omavoli üle ning palutakse selle vastu abi. Eesti sõjaväevõimud langesid isegi selleni, et nõudsid maavalitsuselt N. Vene sõjaväe käes olevatest ruumidest lutikate hävitamist.³² Eesti sõjaväe juhtkonna liigset järeleandlikkust N. Liidule kriipsutas muide alla ka Soome professor Lauri Kettunen, kes 1940.a. jaanuari alguses käis Eestis. Teadaolevail andmeil kohtus prof. L. Kettunen tol korral kindral J. Laidoneri, peaminister J. Uluotsa, Välisministeeriumi protokollülema E. Kirovari, piiskop J. Kõpu ja J. Tõnissoniga. Peale selle oli tal jutuajamisi mõne juhtiva ajakirjanikuga ja üliõpilaskonna esindajatega.³³ Eesti Stockholmi saatkonna pressiaatšee Karl Ast, kes kohtus prof. Kettusega tema tagasireisil Soome, informeeris 12. jaanuaril 1940 Välisministeeriumi külalise tähelepanekutest. Muu hulgas oli prof. L. Kettunen Astile maininud, et "juhtkonna kriis praeguses Eestis olevat tema arvates suurem ja kardetavam kui rahva meeleolu kriis". Eesti sõjaväe juhtkonnale aga andis professor lausa hävitava hinnangu, seda muidugi soomlase seisuko-

²⁶ Teenides isamaad. Riigikontrolör Karl Soonpää päevik 1939—1940. II. "Akadeemia" 1990, nr. 8, lk. 1665.

²⁷ Sealsamas, lk. 1675.

²⁸ Sealsamas, lk. 1667.

²⁹ Sealsamas, lk. 1675.

³⁰ Sealsamas, lk. 1675.

³¹ Sealsamas, lk. 1676.

³² ERA, f. 1, nim. 7, s. 157, l. 965—965p.

³³ ERA, f. 957, nim. 14, s. 704, l. 357. Vt. ka: M. Ilmjärv, Kui Soome Eestile ei mõelnud. Eesti Soome välispoliitikas 1937—1939. "Vikerkaar" 1990, nr. 2, lk. 65—69.

halt: "Kas ei ole rida Eesti vanemaid sõjaväelasi liigselt mugastunud oma poosis ning võtnud palgasõduri hoiaku, lootes et nad ka sovjeti leival saavad oma aukraadide ning ülemlusikkuse juurde jääda. Vene suurriiklik minevik soodustavat neile sel kallakul libisemist."³⁴

Eesti kõrgematest sõjaväelastest kohtus L. Kettunen teadaolevalt ainult kindral J. Laidoneriga. Et kokkusaamine oli mitteametlik, siis sellest mingit protokollit säilinud ei ole. On vähe tõenäoline, et kindral J. Laidoner jättis selles jutuajamises prof. L. Kettusele niisuguse negatiivse mulje. Ilmselt põhineb prof. L. Kettuse hinnang Eesti sõjaväe juhtidele tema kõnelustel nooremate ohvitseridega, kes kahtlemata olid teadlikud oma ülemuste kapitulantlikust hoiakust seoses Talvesõjaga, mis neile kindlasti tundus häbiväärne. Noorematele ohvitseridele polnud arvatavasti teadmata ka sõjavägede ülemljuhataja korraldused anda abi Soomes vigastada saanud N. Liidu lennukitele.

Sellele võimalusele viitavad prof. L. Kettuse sõnad kõneluses Karl Astiga: "Noor ohvitserkond on aktiivselt isamaalik ja ei oleks sugugi imestada, kui just see osa Eesti maaaitse eesrindest tulevases sõjas juhtimise enda kätte haarab."³⁵

1939. aasta 30. novembri varahommikul ületas Punaarmee Soome riigipiiri ning alustas sõjategevust. Algas soome rahva 105 päeva kestnud võitlus oma vabaduse ja sõltumatus eest. 170-miljonise elanikkonnaga hiigleriik tungis kallale 3,5 miljoni elanikuga väikeriigile, kellel käimasoleva maailmasõja tõttu polnud loota mingisugust arvestatavat välisabi. Abi saamist takistas ka N. Liidu tolleaegne liitlane, hitlerlik Saksamaa.

Niisuguses olukorras oli kogu maailmale selge, kes on kallaletungija ja kes kallaleitungi ohver. Agressoril oli raske, tegelikult võimatu veenda maailma avalikku arvamust, et väike Soome oli see "sisisev uss, kes ajas oma kärsa õitsvasse nõukogude aeda".³⁶ Kuid Nõukogude Liit polnuks see, kes ta oli, kui poleks teinud kohmakaid, läbinähtavaid katseid tõde pea peale pöörata. Ühe sellise abitu katsena püüti väita, et N. Liidu ja Soome vahel polevatki mingit sõda, kuna N. Liit olevat Soome demokraatliku valitsusega kõige sõbralikumates suhetes. Et niisugust Soome valitsust ei saanud mõistagi olemas olla, siis saadi asjast üle nii, et sõbralik "valitsus" moodustati N. Liidu oma kodanikest ning pandi päevapealt ametisse. 1. detsembril 1939 teatas TASS, et punaväe poolt hõivatud Soome alevikus Terijoeel Karjala maakitsusel on loodud "Soome demokraatlik rahvalitsus" eesotsas Kominterni tegelase Otto Ville Kuusisega. Selle "valitsuse" moodustamise toetuseks oli Terijoeel toimunud kodanike koosolek, millest võtnud osa tööliste, talupoegade ja intelligentsi esindajad. Koosoleku poolt volitatutena kirjutasiid toetusavaldusele alla "Kjullenen Paavo, Eddo Koskinen, Tormelja Karlo, Mondo Motti". Õigesti kirjutatuna pidanuks need nimed välja nägema järgmiselt: Kyllinen Paavo, Koskinen Eino, Törmälä Kaarlo, Montto Matti.³⁷ Kuid mis tähtsust sel kõigel oli, kui N. Liidu juhid teadsid väga hästi, et Terijoe "valitsuse" tegelikku olemasolusse ei usu nagunii keegi.

Juba 9. detsembril oli N. Liidul uut "valitsust" tarvis. Sel päeval nõudis Rahvasteliit N. Liidult agressiooni kohta selgitust. NSV Liit vastas sellele, et ta pole Soomega sõjas ja ei ähvarda soome rahvast sõjaga. NSV Liit on Soome rahvalitsusega rahumeelsetes suhetes, too aga on sõlminud Nõukogude Liiduga vastastikuse abistamise ning sõpruse lepingu... Soome rahvalitsus on pöördunud Nõukogude Liidu valitsuse poole, paludes teda, et ta abistaks rahvalitsust sõjajõuga, et üheskoos võimalikult ruttu saaks likvideeritud Soome endiste juhtide poolt sinna loodud sõjakolle.³⁸ Olgu lisatud, et Kuusise "valitsuse" seitsmest ministrist ei olnud ükski Soome kodanik. Eranditult kõik

³⁴ ERA, f. 957, nim. 14, s. 704, l. 359.

³⁵ ERA, f. 957, nim. 14, s. 704, l. 359.

³⁶ Tallame puruks valgesoome mao. Tallinn, 1941, lk. 3.

³⁷ O. J u s s i l a, Terijoen hallitus 1939—1940. Porvoo—Helsingi—Juva, 1985, lk. 20.

³⁸ J. K. P a a s i k i v i, Toimintani Moskovassa ja Suomessa 1939—1941. I. Talvisota. Porvoo—Helsingi, 1959, lk. 125—126.

olid N. Liidus asunud kommunistidest emigrandid, kusjuures kaks — "siseminister" Tuure Lehen ja "kaitseminister" Akseli Anttila — olid Punaarmee kaadriohvitserid.³⁹

Kuusise nukuvalitsus sarnanes kõigi nende nukuvalitsustega, mida N. Liit moodustas seal, kus Punaarmee täägid "revolutsioone" korraldasid (Gruusias, Armeenias, Baltimaades, hiljem Ida-Euroopa nn. rahvademokraatiamaades). Sellepärast pole tarvis imestada, et ükski riik, N. Liit välja arvatud, seda valitsust ei tunnustanud, vaid nad lihtsalt käitusid nii, nagu ei olekski teadlikud selle olemasolust. Tegelikult see "valitsus" eksisteeriski ainult N. Liidu juhtide kujutluses. Kuidas aga suhtus Kuusise nukuvalitsusse K. Pätsi ja J. Laidoneri juhitud Eesti valitsus?

Imelikul kombel ei ole seda seni uuritud, kuigi Eesti Riigi Arhiivis leidub selle kohta huvitavaid andmeid. Tuleb tunnistada, et Eesti tolleaegsele valitsusele need au ei tee.

5. detsembril 1939, s. o. Talvesõja 6. päeval, saatis välisminister A. Piip Eesti Helsingi saadikule A. Varmale kirja, milles esitatakse Eesti seisukoht Soome ja N. Liidu vahel alanud sõja küsimuses ning põhjendatakse ja õigustatakse Eesti-poolseid erapooletuse rikkumisi. Välisminister kirjutab: "Mis puutub meie suhtumisse Soome—Vene sündmusesse, siis on see endine. Nagu varem, nii ka nüüd, ei loe meie, et oleks seal vormiline sõda, vaid loeme seda repressaaliumiks [---] Samuti deklareerinud ka Molotov Avenolile."⁴⁰ Seega leidis Eesti valitsus, et Talvesõda ei olnudki sõda, et N. Liidu massiivne kallaletung väikesele Soomele oli vaid mingi karistusretk. Niisugune põhjendus tugines puhtformaalsele faktile, et N. Liit ei olnud Soomele sõda kuulutanud, nagu see muidu kombeks on. Kuid see suurriik ei ole ju kunagi oma ohvritele sõda kuulutanud, vaid on neid ikka ja alati ainult "abistama" läinud. Teame, et nii mindi "abistama" 1979. aastal Afganistani, 1968. aastal Tšehhoslovakkia, 1956. aastal Ungarit ja 1939. aastal Poolat ning hiljem samal aastal ka Soomet. Niisuguse lähenemisega osutus Eesti riigiks, kes asus Talvesõja hindamisel täielikult N. Liidu seisukohale.

Edasi jätkab välisminister A. Piip samas kirjas põhjendusi, miks N. Liidu Eesti baasidest Soome vastu teostatavad rünnakud ei rikkuvatki Eesti erapooletust, tuues selleks äärmiselt naiivseid näiteid, mis tegelikult tõestasid just vastupidist ning häbistasid Eestit. A. Piip kirjutab: "Edasi oleme analüüsinud meie baaside juriidilist seisu ning nende kooskõlastamist meie erapooletusega. Rahvusvahelise õiguse normid ja pretsedendid lausuvad, et renditud maa-aladel "rentnikel" on õigus sooritada neid suveräänsuse akte, milleks maad rendile antud. Vastavalt Hiinalt renditud maa-aladel Port-Artur, Weihaiwei jne. chitati kindlusi ning neid kasutati sõjaliste aktsioonide jaoks nii agressiooniks kui ka nende baaside kaitseks ilma H i i n a erapooletust rikkumata. Mul ei ole andmeid, mil määral baase meie maal on kasutatud säärases suunas, kuid mainitud kaalutlused vaid näitavad, et isegi jaataval korral meie erapooletus poleks rikutud. Seda teatan Sulle selleks, et tarbekorral võiksid meie arusaamisi selgitada — seda enam, et meie ümbruses juriidiliselt sõda ei ole."⁴¹

A. Piip ei tahtnud aru saada, et Eesti võrdlemine sajandivahetuse aegse Hiinaga oli Eestile alandav, sest poolkoloniaalne Hiina oli mängukanniks suurriikide (Venemaa, Saksamaa, Inglismaa, Jaapan) käes ning tema "erapooletusele" need riigid Vene—Jaapani sõjas vaid vilistasid. Ehkki sõda käis täielikult Hiina territooriumil, ei tähendanud see A. Piibu arvates Hiina "erapooletuse" rikkumist. Võib ainult kujutleda, kuidas Eesti saadiku seesuguseid "selgitusi" Soomes vastu võeti ning milline mulje soomlastel Eesti valitsuse positsioonist jäi.

Kuid kõige vapustavam on selle kirja lõpus äratoodud postskriptum, mis kõlab järgmiselt:

"P.S. Kuusise valitsuse tunnustamise asjus keegi meie poole pöördunud pole. Peaks

³⁹ O. J u s s i l a, Terijoen hallitus 1939—1940, lk. 22.

⁴⁰ ERA, f. 957, nim. 14, s. 704, l. 19. Avenol oli Rahvasteliidu peasekretär.

⁴¹ ERA, f. 957, nim. 14, s. 704, l. 19.

see sündima, siis praegustel oludel võtaksime selle heatahtlikult kaalumisele vaid Ida-Soome K. valitsuse käsutuses oleva territooriumi kohta. A.P."⁴²

Eestlase seisukohalt reeturlikumat käitumist vennasrahva suhtes kui see välisministri avaldus on raske ette kujutada. Eesti valitsus oli N. Liidule nii vastutulelik, et teatas oma valmisolekust Kuusise nukuvalitsuse tunnustamiseks veel enne, kui N. Liit seda temalt nõuda jõudis! Olemasolevaid andmeid sellist nõudmist ei esitatudki, sest Soome sõjaväe kangelaslik vastupanu näitas juba 12.—15. detsembriks 1939, et Kuusise "valitsuse" kontrolli all olev territoorium jäi piirduma vaid tillukese maaribaga Soome—N. Liidu piiril, kus pealegi ei olnud enam soomlasi.

A. Piibu reservatsiooni selle kohta, et Kuusise "valitsust" võidakse tunnustada vaid territooriumi suhtes, mis on tema käsutuses Ida-Soomes, tuleb võtta väga ohtliku demagoogiana. 5. detsembril 1939, mil A. Piip selle kirja A. Varmale kirjutas, ei olnud sõjategevuse kulg Soomes nimelt veel selge ning oli põhjust arvata, et Punaarmee pealetung areneb kiiresti ja varsti võib Kuusise "valitsuse" kontrolli all olla juba Viiburi ning secjärrel kogu Soome. Alles 6. detsembril jõudis Punaarmee Karjala Kannasel Soome peakaitseleini ette ja tegi katset sellest käigul läbi murda. Katse tõrjuti suuremate raskusteta.⁴³ Selgus, et jalutuskäigust Helsingisse ei tule midagi välja ning ees on oodata pikk ja vihane sõda. 14. detsembriks saavutasid aga Soome väed hiilgava võidu Laadogast põhjas Tolvajärvel, kus täielikult purustati N. Liidu 139. diviis, mis püüdis Kannase kaitsjaile põhjast selja taha tungida.⁴⁴ Ainult Soome vägede edu ei võimaldanud Eesti valitsusel asuda "heatahtlikult kaaluma" O.V. Kuusise "valitsuse" tunnustamist tema kontrolli all oleval territooriumil.

Ilmselt sai Soome valitsus sellest Eesti valitsuse "valmisolekust" teada, sest juba 8. detsembril tuli Eesti Välisministeeriumi saadik A. Varmalt järgmine telegramm: "Tanner ütles minule Kuusineni valitsuse tunnustamine tähendaks vahekordade katkestamist Soomega. — Saatkontd 1420."⁴⁵

N. Liidu lennuväe rünnakud Eestist Soome asustatud punktidele ning punalacvastiku Soome-vastane blokaad, mis tugines Paldiski ja Tallinna sadamale, oli täiesti selge Eesti erapooletuse rikkumine. Tuleb imetleda Soome valitsuse arusaamist Eesti delikaatsast olukorrast selles küsimuses.

Soomlased ei tõstatanud ametlikult küsimust Eestis basceruvate N. Liidu lennukite retkedest Soome vastu, saades ilmselt aru, et see ei annaks midagi. Selline vastutulelik suhtumine võimaldanuks ka Eesti valitsusel asjast vaikida, mitte end naeruvääristada ja häbistada.

Raporteerides oma kõnelusest Soome välisministri Väino Tanneriga 17. jaanuaril 1940, märkis Eesti saadik Helsingis A. Varma, et need hävitusretked, mille lähtekoht arvatakse olevat Eestis, ärritavad iga tavalist soomlast Eesti vastu kõige rohkem üles.⁴⁶

Hoolimata sellest, et Eesti saadik võinuks V. Tanneri sellisele mitteametlikule arvamusalaldusele jätta vastamata, pidas ta siiski vajalikuks tähendada, et temal ei olevat Eestis asuvate Vene lennukite arvu suhtes tegelikult mingit informatsiooni ning ta ei saavat seda fakti ei eitada ega jaatada. "Meile on öeldud venelaste poolt, et Eestis asuvad lennukid teevad ainult õppelende Soome lahe kohal."⁴⁷

Seda ei öelnud A. Varma muidugi omal algatusel, vaid valitsuselt saadud juhtnööre järgides.

Kogu Põhja-Eesti oli sel ajal täis hädamaandunud punakotkaid, mis olid saanud Soo-

⁴² ERA, f. 957, nim. 14, s. 704, l. 19p.

⁴³ E. A h t t a l a, Talvisota. Sataviisi taistelujenpäivää. Hämeenlinna, 1976, lk. 79.

⁴⁴ G. M a n n e r h e i m, Muistelmat. Teine osa. Helsingi, 1952, lk. 170.

⁴⁵ ERA, f. 957, nim. 14, s. 704, l. 20.

⁴⁶ ERA, f. 957, nim. 14, s. 704, l. 62.

⁴⁷ ERA, f. 957, nim. 14, s. 704, l. 61-62.

mes sugeda, aga Eesti valitsus laskis oma saadikul Soome välisministrile öelda, et need lennukid tegevat ainult õppelende Soome lahe kohal!

25. detsembril 1939 andis Soome saatkond Tallinnas Eesti Välisministeeriumile üle järgmise sisuga verbaalnoodi: "Oma Valitsuse ülesandel on Soome saatkonnal au teatada järgmist: Nõukogude Liidu sõjalaevu on paigutatud enam või vähem alaliselt Tallinna, mida ei ole loovutatud sõjaliseks baasiks. Kuigi Nõukogude Liit ei ole vormiliselt sõdijariik, ei temale või sallida vaenulikkuse kestel suuremaid õigusi kui mida neutraliteedimäärused lubavad, mille pärast Eesti menetlusviis tähendab neutraliteedi rikkumist. Kõige ülalesitatud põhjusel Soome Valitsus avaldab oma protesti ja hoiab endale õiguse tarvilikke vastusammude astumiseks Eesti territoriaalvetes."⁴⁸

Siinkohal tuleb juhtida tähelepanu asjaolule, et selle noodiga ei protesteerinud Soome N. Liidule Eestis ametlikult antud baaside (Paldiski jt.) kasutamise vastu sõjategevuses temaga, vaid ainult Tallinna sadama ja reidi kasutamise vastu niisugusel eesmärgil.

Juba järgmisel päeval, 26. detsembril ruttas Eesti Valitsus Soome protesti tagasi lükkama. Vastavas verbaalnoodis on muu seas märgitud järgmist: "[Kuna] ei Soome ega ka NSVL pole kumbki sõdijariik, pole Eestil mõlemate mainitud riikide suhtes tekkinud alust neutraliteedi normide rakendamiseks ega pole järelikult Eesti saanud neid ka rikkuda, lubades NSVL sõjalaevadele ajuti viibida Tallinna sadamas, mis ei ole aga baasiks NSVL merejõududele.

Sel põhjusel Eesti Vabariigi Valitsus lükkab kindlalt tagasi Teie protesti ega saa tunnustada seda õigust, mida Soome tahab enesele varuda protesti alusel."⁴⁹

Noodi tekstil on käsitsi kirjutatuna järgmine tähelepanuväärne märkus: "Verbaalnoot, peale selle sisu teatavaks tegemist Vabariigi Presidendile, üle antud Soome saadikule 26.XII 39 kell 13.40. Üleandmisest teatatud telefoni teel Nikitiinile."⁵⁰ Samal ajal kui Eesti Välisministeerium lükkas tagasi Soome protesti, ruttas ta sellest oma peremehele aru andma. Milleks oli tarvis Soome ja Eesti vahelisest asjast silmapilk informeerida N. Liidu Tallinna saadikut?

Eesti vastusnoodi sisu kohta peame aga nentima, et selles esitatud põhjendused Soome protesti tagasilükkamiseks ei ole midagi muud kui otsene näkku valetamine.

Jätame kõrvale põhjenduse, et Soome ja NSV Liit polevat sõdivad riigid, sest selle väite nõmedus on seletamatagi selge. Eesti noodis väidetakse, et Eesti poolt olevat lubatud NSVL sõjalaevadel ajuti viibida Tallinna sadamas, mis aga ei olevat baasiks NSVL merejõududele. Tegelikult oli N. Liidu sõjalaevu nii Tallinna sadamas kui ka reidil 1939. a. 12. oktoobrist peale vahetpidamatult.⁵¹ 10. oktoobril 1939 Tallinnas NSV Liidu ja Eesti sõjaväeliste delegatsioonide poolt sõlmitud konfidentsiaalsest protokollist nr.3 (vt. eespool) nähtub selgesti, et Tallinna sadam ja reid olid NSV Liidu merejõududele loovutatud kaheks aastaks. Protokollis peab leiduv märge, et kõne all on N. Liidu sõjalaevade ajutine seismine Tallinnas, ei ole midagi muud kui tõsiolude häämamine. Nimetatud protokoll nr. 3 andis N. Liidu sõjalaevadele just nimelt faktilised õigused kasutada Tallinna baasina (remondivõimalus, elektrenergia, auru, mageda vee saamine, puksiiride ja jäälõhkujate kasutamine). Pealegi anti N. Liidu mereväele üle terve Miinisadam ja nn. Karavani sadam koos mitmete seal asuvate ehitistega. Kui seda ei saa nimetada baseerumiseks, siis mida selleks üldse võib arvata? N. Liidu merejõud ise pidasid oma laevade seismist Tallinnas baseerumiseks ning nimetasid Tallinna "baasiks". Seda tegi näiteks admiral Issakov 3. oktoobril 1939 kõnelusel Eesti sõjaväelise delegatsiooniga.⁵²

Sedasama tõendas ka N. Liidu merejõudude igapäevane tegevus. Nii näiteks avati Tallinna Miinisadamas seisvatelt N. Liidu sõjalaevadelt 2. veebruaril 1940 kell 11.02

⁴⁸ ERA, f. 957, nim. 14, s. 713, l. 34.

⁴⁹ ERA, f. 957, nim. 14, s. 713, l. 30.

⁵⁰ ERA, f. 957, nim. 14, s. 713, l. 30.

⁵¹ ERA, f. 978, nim. 1, s. 871, l. 175-214.

⁵² ERA, f. 957, nim. 17, s. 9, l. 57.

tuli Eesti lennuki pihta, mis julges sellele sadamale läheneda.⁵³ Tallinn oli 1939/1940. a. talvel nii üksikult kui ka kolonnides (60-80 meest) liikuvaid ohvitseri-madruseid täis. Kolonnides viidi madruseid Tallinna saunadesse, mis selle tagajärjel nakatusid söödiku-te-parasiitidega ja levisid sealt edasi.⁵⁴

5. jaanuaril 1940, mitteametlikul kõnelusel oma kodus Tallinnas professor Lauri Ketusega avaldas peaminister J. Uluots kahetsust, et venelased kasutavad Tallinna sadamat sõjalaevade baasina, aga selle vastu olevat asjatu protesteerida: Vene sõjalaevadel on lepingu järgi õigus viibida Tallinna sadamas... Ka ei salanud ta, et vene lennukid kasutavad Eesti baase Soome pommitamiseks ja pidas loomulikuks, et soomlastel on õigus neid pommitada. "Kui te ainult Jumala eest Tallinnat ei pommita."⁵⁵

Niisiis tunnistas ka peaminister, kes kahtlemata teadis Soomele 26. detsembril 1939 saadetud noodist, et Tallinn on N. Liidu sõjalaevade baas sõjas Soome vastu. Sellega tunnistas Eesti peaminister ühtlasi erapooletuse rikkumist Eesti poolt N. Liidu—Soome vahelises sõjas.

Seega tuleb Eesti Valitsuse välispoliitikat Talvesõja ajal lugeda Soomele vaenulikuks. Nii hinnati seda ka Soomes. See selgub muu hulgas saadik A. Varma kõnelusest Soome välisministri V. Tanneriga 28. detsembril 1939, millest nähtub soomlaste sügav solvumine nende protesti tagasilükkamisel esitatud põhjenduste pärast. V. Tanner ütles sel korral järgmist: "Meie esinesime Tallinnas protestiga Vene laevade stacioneerimise pärast Tallinnas. Meil oli ebameeldiv minister Piip'i puhtvormiline vastus, mis tunnustab ja kinnitab ainult N. Liidu vormilist seisukohta Soome—Vene konfliktis. [...] Meie ei ole teinud küsimust nende tugipunktide loovutamises, mis on Eesti—N. Liidu kokkuleppes^x ette nähtud. Kui aga nüüd Vene allveepaatide emalaev seisab Tallinna reidil ja varustab Botnia lahes meie vastu tegutsevaid allveepaate, siis pidasime meie tarvilikuks selle vastu protesti avaldada, sest peame igaks juhuks endalegi hoidma teatud tegevusvabaduse."⁵⁶

29. detsembril 1939 saatis Soome Tallinna saatkond Eesti Välisministeeriumile uue noodid, milles öeldi, et Eesti peab N. Liidu suhtes järgima neutraliteedi määrusi, kuna viimane on Soomega vaenuvahekorras. Soome poolt viidati noodis asjaolule, et Eesti raskendas neutraliteedi määrusi Poola suhtes ("Orzeli" juhtum), kuigi ka Poola ja Saksamaa polnud vormiliselt sõdijariigid. Noodi lõpus tehakse Eestile veel järgmine etteheide: "Rahvaste Liidu liikmesriigina ja täiskogu resolutsiooni kohaselt peaks Eesti toetama Soomet ja hoiduma toetumast Nõukogude Liitu."⁵⁷

4. jaanuaril 1940 saadetud vastusnoodis jätkus Eesti Valitsusel uuesti julgust (jultumust) väita, et Eesti poolt on N. Liidu sõjalaevadele antud võimalus tulla "ajuti" Tallinna sadamasse, kuid et need laevad ei kasutavat seal mingisuguseid soodustusi, võrreldes teiste välisriikide sõjalaevadega, ning sellepärast olevat alusetu ja väär Soome Valitsuse arvamine, nagu kasutaks NSV Liit Tallinna sadamat sõjategevuse toetuspunktina.⁵⁸

Viimane väide oli sedavõrd valelik, et pidanuks läbi põletama paberi, millele see oli kirjutatud. Kuidas siis hinnata näiteks Soome auriku "Auvo" kaaperdamist Tallinnas baseeruvate N. Liidu sõjalaevade poolt Aegna saare juures Talvesõja esimesel päeval, 30. novembril 1939?⁵⁹

Eesti Valitsus suutis niisuguse diplomaatiaga ainult rikkuda suhteid Soomega, samal ajal ei aidanud see toda üldsegi meelitada oma suurt lepinguosalist ning käskijat, sest selle eesmärgiks oli Eesti iseseisvuse hävitamine esimesel sobival hetkel. Vaenlasele

⁵³ ERA, f. 1, nim. 7, s. 157, l. 479.

⁵⁴ ERA, f. 1, nim. 7, s. 157, l. 507.

⁵⁵ Lauri Kettunen luurematk Eestisse. "Vikerkaar" 1990, nr. 2, lk. 67-68.

^x Kõne all on avalik kokkulepe. Konfidentsiaalsest leppes, millega Tallinn anti N. Liidu sõjalaevadele baseerimiseks, Soome võimud muidugi ei teadnud.

⁵⁶ ERA, f. 957, nim. 14, s. 704, l. 36.

⁵⁷ ERA, f. 957, nim. 14, s. 713, l. 27.

⁵⁸ ERA, f. 957, nim. 14, s. 713, l. 36.

⁵⁹ ERA, f. 527, nim. 1, s. 1628, l. 70.

meeldida püüdmine ei ole ajaloos end kunagi õigustanud, kuid Eesti juhid ei tahtnud 1939/1940 seda arvestada.

Kui röövel sihib teid püstoliga ning nõuab rahakotti, siis pole selles midagi häbistavat, kui te oma elu hoidmiseks talle rahakoti annate. Teine asi on, kui annate röövlile ka saapasse peidetud kupüürid, millest too ei olnud teadlik ega osanud neid nõuda.

Lähtudes Eesti Valitsuse käitumisest ajal, mil soome rahvas võitles oma olemasolu eest, ei tohtinuks eestlastel olla moraalset õigust teha etteheiteid Soome Valitsuse Eesti-poliitikale meie pikkade vaeva-aastate jooksul ja seda hoolimata sellest, et eesti rahvast ei saa seostada Eesti Valitsusega. Kuid eks iga rahvas ole väärt valitsust, mis tal on. Seda muidugi juhul, kui pole just tegemist okupantide poolt ülalpeetava nukuvalitsusega.

August Eelmäe

Lõpetamata jäänud lugu

Stalin nagu sõber tuli meie majja,
mõistma meie muret, kaitsma meie keelt.

Jaan Kämer, 1946.

Koduaknast irtitab vastu
võõra verine nägu.

Kalju Lepik, 1946.

Suubub, ah, sumbub see hoog umbsesse preservatiivi.
Paul-Eerik Rummo, 1966.

Et inimene on heitlik, nähtub kas või sellestki, et tal tekib ühiskonna sisemiste regulatsiooniseoste olulise muutumise korral kihk kaasa minna grupiteadvuse uue seisundiga. Ja enamasti tahab ta seda uut teadvust omalt poolt millegagi täiendada. Mälestusväärsest 1988. aastast on pärit üks sellelaadne isiklik kogemus.

Nõnda siis — mustvalgel on olemas ametlik teadaanne, mille sisu arvatavasti kuigi ulatuslikult ei tunta. Aga seda peaks ju ometi laialdasemalt teadvustama, liiatigi on see sõnum meie ühiskonna- ja kultuurilooga kõige vahetumalt seotud. Otsustage ise: Tuglas ja Kunder on grupiviisiliselt vägistatud ning seejärel elajalikult mõrvatud. Päts (koos kümne kaaslasega) on maha lastud, ta surnukeha aga üles riputatud posti otsa tolle asumi keskuses, kus tapatöö ja laibariüvetus toimus. Ühes teises kohas («v mestetške Viljandi») lasti maha Jannsen (Jansen?) ja Kallas (ilmselt Rudolf, nagu eesnime esitäh osutab) ning veel kaks isikut (üks neist nimega Käsper).

Kus ja millal see kõik toimus? Ikka siinsamas Eestis 1941. aastal.

(«Dikije zverstva i nasilija tšinjat nemetsko-fašistskije merzavtšō v zahvatšennōhh imi gorodahh i sjolahh Estonii.») Oli neil õnnetutel ka mingit süüd? Tuglasel ja Kunderil üldsegi mitte. Nad olid lihtsalt "kaks eesti tütarlast", keda häbitati ja tapeti Tsirguliinas (originaalis: «Na stantsii Tsirgulinna»). Talupoeg Päts koos nimetute kaasohvritega hukati Aela külas seepärast, et ta üritas protesteerida okupantide ebainimliku korralduse vastu («nemetski ofitser prikazal soldatam zabrat ves hleb i skot»). Talupoegade Jannseni, Kallase jt. tapmise põhjus Viljandis oli sootuks tühine: sõdurid nõudsid, et nimetatud talupojad hangiksid neile viina. «za otkaz vōpolnit eto trebovanije banditō rasstreljali tšetōrjohh krestjan. . . »).

Olin sellest dokumendist ajendatud mõtteid ja märkmeid just "Loomingusse" viimas, kui mingi naiivsusepuhangu ajal viimasel hetkel ometi loobusin. Otsustasin siiski kontrollida, kas kohalikes arhiivides/ muuseumides on mingeidki jälgi väidetavate kuritegude analoogidest. Ja küi, kuidas on siis lugu nende isikute nimedega. Kirjad läksid teele koos vastavate tsitaatidega algallikast («Soobštšeniija sovetskogo informbjuro I, ijun-dekabr 1941 goda» Izdanije sovinformbjuro. Moskva, 1944. Vt.: Vetšerneje soobštšeniije 3 oktjabrja, lk. 283). Otsustasin ka sõita Kose kihelkonna Triigi valda, et oma silmaga näha Aela "külaväljakut" ning küsitleda kohalikke elanikke.

Vastused järelepärimistele saabusid, sealhulgas pr. N. N. usuluse stenogramm, kes 1941 oli 21-aastane Tsirguliina elanik. Nende dokumentide sisu ei ole põhjust siin tutvustada. Kõik on niigi selge, kõik on normaalne olukorras, kus ebanormaalne on normaalne. Palun vabandusi neilt headelt inimestelt, keda ma asjatuli tülitasin.

Kavatsetud kirjatükk jäi lõpetamata, tundsin sisimas piinlikkust, et üritasin lihtsameelselt kuulutada uudist, mis mingi uudis polegi.

Kõik kordub, traditsioonid on pühad, ideaalid surematud. Pool sajandit hiljem teatas nõukogude propaganda, et jaanuaris 1991 kogusid ekstremistid Vilniuse surnukuuridest laipu, tulistasid neid või heitsid tankiroomikute alla. Kohusetunne ajaloo, õigluse ja järelpõlvade ees nõuab faktide talletamist — tulevikus publitseeritavate uute dokumendikogunike tarbeks.

Taevas halasta, kas siis midagi kunagi ei muutu? Muutub! Kindlasti muutub!

"Isegi Partei kirjandus muutub. Isegi loosungid muutuvad. Kuidas saakski olla loosungit "Vabadus on orjus", kui vabaduse mõiste on kõrvaldatud? Kogu mõtlemise laad on selleks ajaks hoopis teine. Mõtlemist sellisena, nagu me mõistame seda praegu, siis enam ei ole. Õigeusklikkus tähendab mittemõtlemist, mõtlemise tarbetust. Õigeusklikkus on teadvusetus." (George Orwell "1984".)

September 1988/ juuli 1991

TEMPEL PIMEDALE LÖÖKESELE

Bernard Kangro: "Kogutud luuletusi" I—II.

Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Lund, 1990—1991. 328+328 lk.

Mis on maapaoo ideoloogia? Mis on paguluse mõte hirmu, vastumeelsuse, eluga pääsemise kõrval? Kindlasti ühe maailma, ühe usu, ühe nägemuse varjuleviimine. Selle maapaomõtte säravaks teostuseks on Bernard Kangro looming ja kirjanduslik tegevus. Oma luules on BK põlistanud ühe valdava Eesti-nägemuse, mis nõukogude aastail siinmail karmilt jälitatu ometi on eesti teadvuses kogu aeg ilmekindlalt olemas olnud. Eesti luules on see tulnud esile Liivist ja Ennost alates tänaseni ja küllap tuleb edaspidigi. Mütoloogilist liini pidi seotud rahvaluule ning rahvausundiga, läbib see nägemus kogu eestikeelse luule aega, mitte küll kogu luulet ennast. Üht kitsamat luuleala, mis nõnda sünnib, nimetaksin ristiku- ja kummelilõhnakihistuseks eesti luules. BK-d pean selle luuleala oluliseks esindajaks. Kuivõrd lugeja ristiku- ja kummelilõhnaluulet üldiselt hästi tunneb, on see võib-olla ka ainus piirkond, kus tähendusväljade laiendamiseks on võimalik kasutada rikkalikult vihjeid teiste sama kihistuse luuletajate loomingule. Olgu näiteks BK värsirida juunist 1951:

Ntüd õitsvad kodus lillad kurerchad.

Sel kombel tekib väga seostatud luuleala, kandepinnaks Eesti-nägemus, mis ei eksisteeri ainult luules, vaid on märksa laiem. Talupesti müüdina on see jõuliselt sees ka uusärkamisaja mõttemaailmas. BK luule on seega väga olemuslikus seoses kodu-Eesti tänases teadvuses sisalduvaga, olles pidev talupesti müüdi loomine, kirjapanek, müüdi säilitamine, edasiviimine ja teeniminegi. Sooviksin väga, et see luule oleks lähedasti kättesaadav ka meil siin.

BK talupesti müüt toetub ühelt poolt poeetilisele suhtele loodusega, teiselt poolt mütoloogilisele visioonile, nende kahe vahel tegutsemas lähedane inimene. See pole mina, mina roll on teine. BK nimetab isa, ema. Need eesti ühisest kogemusvarast võetud teemad on alusmüüri asetatud juba BK eestiaegses luules, lähenetud on muidugi täiesti isikupäraselt. Kõigepealt loodus, seega "Sonetid". Loodus on "Sonettides" rikkalik, värviline. Kõik on ni-

mepidi nimetatud, kõik on märgatud, kõik on armastatud. Loodus on uimastav, joovastav. Kõik on jõud ja tunglus, ka surm on elujõu vahamine, see on tung ühineda looduskõiksusega, surma kui kohustuslikku punkti läbides saada kõiksuses ühiseks kujutuks substantsiks, millest edasi on taas jagunemine üksikuks. Sagedi on selle substantsi nimi maa.

Mütoloogiline visioon, BK talupesti müüdi teine aluskivi, on loodud "Reheahju" kogus. Kui loodust on tunnetatud elu ja heleduse poole, seal rmgri seal sees tähendab kõdunemise kaudu uue lootliku alguseni jõudmist, siis "Reheahi" asetab pildisse kurjuse ja pimeduse alge: "mis annaks meile lame valge hoolsus, / kui pimeduse täius ära jääks!" "Reheahjus" tormavad ja tammuvad ringi esivanemate hinged, kehastades õudset tigidust ja täitmatut nälga kuni kannibalismini välja. Kõige kurjuse ja mustade tunnete ürgjõud on niisama tugev kui kasvutung "Sonettides". Esivanemate dominandiks on raske, visa, tuim ja lõputa lõõ ning sellega seostuv jubedalt kade viha järglaste vastu, kellel ehk elus paremini läheb. Luuletaja ise seal keskel:

Mina olen reheahi,
minu päratumas keres
hõõgub lõõmav tulekahi
keset pikka ööd.

Luuletajast endast on kolmes eestiaegses kogus kõige enam teateid "Vanades majades", mis sisaldab igatsust muutumise järele, tuule tuleku järele, tuule kujul saabuva hõiskava kauguse järele. Kas või janusse, nälga, leckidesse, peaksi, et oleks avarust, puhtust, sära. Siin on luuletaja jõudnud ühel 1937. aasta märtsipäeval müstilise elamuse lähedale. Sel päeval on ta kirjutanud seitsmeteistkümnest luuletusest koosneva tsükli "Tuulelaulud", mis algab lausa ilmutuse kirjeldusega:

Kes tuleb, kes tuleb säält mere päält
nii avar ja valgust täis?
Ta juba mõõtmatus kauguses
nii voogav ning selge näis.

"Vanade majade" avaluuletus manitseb ometi: "Kuid sellest enam edasi ei tohi, / sest muidu liigses valguses sa upud." Need read näivad andvat tunnistust terveist talupoeglikust

mõistuse panus maailma arhitektuuri. Ometi ei tähenda see, et teispoolsus puuduks eestlase mõttemaailmast. Kõrvisimus ongi selles, kui tõsiselt keegi mõttelist, kujutuslikku tahab või oskab võtta, kuidas seda oma maailmanägemisse paigutada ja mida see kujutuslik üldse sisaldab. Küllap on elu karm õppetund õpetanud eestlasele umbusku kujutusliku vastu ja sellest polegi hingepõhjas nii kerge vabaneda.

BK olematuses on enamasti kõik kirjeldatav nagu müüdis. Mütoloogiline teine ilm ei ole metafüüsiliselt tunnetatav transtsendent. BK räägib olematusest kui maast, kui saarest. See on mingi antimaaailm, kus kõik täpselt nagu tavaliseski ilmas. Maa jalge all, taevase pea kohal, ümberringi loodus oma lindude ja lilledega. Harvemini on olematus kirkastumis-sära või määramatu hõlge.

Olematuse ja tõeluse on BK oma luules võrdsustanud. Vahetades ära une ja tõsielu kohad, esitleb ta tegelikult metamaailmana, millesse siseneb une kui reaalsuse pinnalt. Nõnda astub luuletaja iga päev unemaailmast tagasi pagulusse oma määratud saatust teenima, olles vahepeal templirituaali abil loomulikus mõttekeskkonnas toonast tasakaalu taastanud. Võib arvata, et selline kahesus võõrsil elamist kergemaks ei tee.

Ulmalecbus päevakarmuse vastu
aitab kas sind?
Pimeda mehe silmas

UNISTUS TEOKS

Mihkel Tiks, Tanel Tiks: "Ja kui talle siin ei meeldi..."

"Revalia", Tallinn, s.a.. 304 lk.

Riikides, kus on teistsugune majanduselu kui meil ja kus tasub välja anda ka väikeses trükiarvus raamatuid, üllitatakse aeg-ajalt ikka ka laste kirjutatut, sealhulgas romaane. Olen kuulnud isegi ühest kooliõpilaste hulgas korraldatud romaanivõistlusest. Nähtus tervikuna kuulub kahtlemata samasse lahtrisse kuhu harastuskirjanduski, evides samal ajal mõningaid erijooni. Lapskirjanduse väljaandjaile pakuvad arusaadavalt huvi sellised käsikirjad, millele võib ennustada müügi edu: mis mitte ainult kirjutaja ema ja vanaema, vaid ka võõrad tädid heldima võiks panna. Viimati mainitud kirjandustarbivate olemasolu, arvan, ongi ainus põhjus, miks mõned lapskirjanikud "seal" end avaldada on saanud. Kommertskunstis on lastel ikka oma koht olnud — meenutagem filme Shirley Temple'iga, Robertino Loretti või viimaste aastate "Eurovisioni" lauluvõistluste võitjaid.

Tõsist kunsti peaks mainitud nähtuse juures huvitama näiteks küsimus, missugused tu-

päikesehelk
siiski otsekui ime.

Igatahes hoiab BK une ja tõeluse otsustavalt lahus. Tegelikult on unemaailm talle ju maapaoga peale surutud. Ta on olnud sunnitud astuma siseilma, kui soovib eestiteadvust säilitada. Eesti identiteet näib võõras ümbruses ainsa võimaliku tasakaaluasendina, kogu tegevuse ja üldse ka maapao motiivina, kuivõrd eesti kirjanikku selleta polegi. Taandumine siseilma on seega küllap ainus eneseks jäämise võimalus. Kas BK seal end kitsalt või avaralt tunneb, on teine küsimus. Luulest paistab, et ta igatseb vägagi enesest välja loomulikkude ümbrusse. Siin väljendub ka ühine harras igatsus kodumaa vabanemise järele.

Oleme jõudnud välja BK luule ühe painavama küsimuse juurde. Kuidas on võimalik, et kõike seda olematut ikkagi olemas ei ole? Sest kõik on ju olnud, on mälestuski ikka veel lausa käega katsutavalt elav. Kõik kojutulekud, kõik tõelisuse metamaailmana esitamised, kõik unesse süüvimised on püüded lahendada seda küsimust jõuga, vaimujõuga muidugi. Olukorraga leppimist ei ole. On kohutav vastupanuvõime. Ometi nii õrn:

Näen und. Puu vari langeb
üle põse.
Kummelites mängib tuul.

Aino Pervik

levikuloosused on noorel kirjutajal. Ajast aega on paljude kirjandusnimede anne avaldunud õige varakult, jäänud aga ilma reaalse väljundita. Paraku on sageli just tulevikuloosustega noorte esimesed katsed editsoonikõlbmatud, tähelepanu köidavad hoopis korraliku kooliõpilase kombel kõiki vanemate inimeste nõudmisi etteaimavad või päris kirjandust oskuslikult imiteerivad tekstid.

Isa ja poja koostööd käesoleva raamatu valmimisel seab mitmed eespool nimetatud asjaolud teise valgusse. Ühes hiljutises teleusutluses mainis Mihkel Tiks käesolevat, tookord veel ilmutamata raamatut, ja kui ma õigesti mäletan, rääkis ta, et tema osa on selle valmimisel olnud väike. Võib-olla tõesti oli M. Tiksi nime tarvis põhiliselt selleks, et kirjastusbürokratiast, mis lapskirjaniku romaani sugugi aksepteerida ei pruukinud, läbi murda (teos oli varem "Eesti Raamatu" plaanis). Ent raamatu tiitellehel on kaks nime ja sellest tulab ka lähtuda.

Tähtsam, mida mainitud kaasautorid peaks andma, on ühelt poolt lapskirjaniku kogenumatusest ja napist üldistusvõimest johtuvate kõrvalekallete õgvendamine, ning teiselt poolt võimalus kasutada kooliõpilase otsest si-

det materjaliga, vahetuid elamusi. Võib vaielda, kas elu keskel olemine on tingimata vajalik. Seni on kooliainet käsitletud täiskasvanud ja nende teostel on olnud menu. Kindlasti jäävad ka edaspidi noorsooraamatute ja noorusest kirjutatud raamatute autoriks elukogemustega inimesed, kel tihtipeale on haruldane võime minna tagasi iseenda lapsepõlve ja selle kaudu ka põlvkond või kakski hilisemat noorust usutavalt kujutada.

Kas siis lapskirjanikule ei jäägi mingeid eeliseid? Üks nüanss siiski on, mida ka kõige sisseelamisvõimelisem täiskasvanu ei suuda päris täpselt tabada. Nimelt lähtub lapse ja täiskasvanu maailmanägemine hoopis erinevalt aluselt. Lapsed mõtlevad põhimõtteliselt teisiti kui täiskasvanud. See pole muidugi selline algeline mõtlemine, mis on omane kirjaoskamatutele loodusrahvastele ja lastele, kes veel lugema pole õppinud. Kuid see pole ka täiskasvanu mõtlemine. Võiks öelda nii: kui täiskasvanutel on valdavad intuiitiivne dialektiline mõtlemine, siis lastel on intuiitiivne metafüüsiline mõtlemine. Noored inimesed avastavad endale aktiivselt maailma, samuti inimsuhete tegelikku olemust; kui palju neid ka ei õpetataks, ikka usuvad nad rohkem seda, mida nad näevad, kui seda, mida neile räägitakse. Ollakse enamasti otsekohesed ega lasta end piirata konventsionaalsustel. Mõnes mõttes on need viimased aastad, mil inimene on tõeliselt vaba, nonkonformist *par excellence*. Tehakse selget vahet endasuguste ja täiskasvanute maailma vahel, "meie" ja "nende" piir jookseb läbi ka kõige lähedasemate inimeste vahelt. Mõne aasta pärast tahetakse kangesti täiskasvanud olla ja hakatakse innukalt täiskasvanute mõtlemisviisi õppima, orjastatakse end teiste poolt valmismõeldud mõtteskeemidesse, unustatakse ära, kuidas oli lahtiste silmadega maailma vaadata. Ainult üksikud boheemlased ja kaasinimeste arvamustele käega lõövad vabamõtlejad suudavad siduda eheda maailmatunnetuse ja produktiivse mõttetöö.

Mida siis on ja mida ei ole Tikside kooliromaanis? Raamat koosneb suurest hulgast peamiselt koolielu üksikdetailidest. Ühtlases reas on tähtsad ja tähtsusetud, huvitavad ja igavad seigad, otsest läbivat süžeed pole, sündmustik on piiritletud kooliaasta alguse ja lõpuga. Võib oletada, et lugu on üsnagi dokumentaalne, vähemalt tegevuskohad on käesoleva arvustuse kirjutajale, kes kunagi oli ka Nõmme poiss (ehkki ei käinud Kristjaniga samas, vaid ühe võrra suurema numbriga koolis), väga tuttavad. Kuigi materjali on ammutatud arvatavasti mitmest kooliaastast, on tegevuse ja küllap kirjapanemise aeg selgelt määratud: kooli põlemine leidis aset Eesti Vabariigi aastapäevale langenud Eesti NSV Ülemnõukogu valimiste päeval, 24. veebruaril 1985 (mis iseenesest tuletab meelde, kui palju on olnud salapäraseid juhtumeid, millest me siimaani midagi ei tea). Niisiis, viimane tõsine stagna-aasta; kaks aastat hilisemate fosfooriidivaidluste sissetoomine, mis muutuvaid

aegu arvestades on kaunis riskantne tegu, ei pääse õnneks häirima: koolielu jääb ikka tihtlaselt ja õndsalt stagnalikuks. Raamatu vooruseks pean ka seda, et see ei ole kirjutatud otsast lõpuni slängis. Vahel püütakse teismeliste mõeldud kirjanduses slängi abil noorte-pärasuse illusiooni luua. Tegelikult ei räägi lapsed sugugi ainult slängi, vaid kirjakeelt ja slängisõnu segamini — M./T. Tiksi tekst tundub sellisena, nagu ta on, igati usutav.

Otsides raamatust mürsikute unikaalset maailmapilti, tuleb kõigepealt märkida, et romaani ülesehitus üksikute episoodide jadana on sellest aspektist vaadates väga õnnestunud. Muud polegi vaja, et iseloomustada tänases päevas, käesolevas hetkes, parasjagu poolleolevas tegevuses elavat inimest. Lapsautori teene on kahtlemata seegi, et õpilaste-õpetajate, aga olulisel määral ka laste-vanemate maailm hoitakse rangelt, kuid samas mitte järgalt lahus. Muide, paljud kirjeldatud vastasseisud, mis nõukoguliku koolisüsteemi kõrverpeeglis on saanud üsnagi grotesksed piirjooned, on tegelikult olemuslikud, kehtivad erinevate varjunditega igal ajal. Ka siis, kui viimased sotsialismi rudimendid koolist kaovad, jääb õpilaste-õpetajate võõristus alles.

Paraku ei saa ainult raamatu kiiduväärt külgedest rääkida. Peategelase Kristjani arutlused on need, milles tuleb pettuda: need ei juhata meid kuigi kaugemale kuuenda klassi õpilase mõttemaailma ja sellest on tõesti kahju, sest nii jääb üks oluline osa meid huvitavast sfäärist varju. Liiga palju on neis täiskasvanute loogikale (või noorsookirjanduse eeskujudele?) lõivu makstud. Ka tunduvad kõik põhitegelased-poisid liiga positiivsed, ülearu väljavahandatud. Kooliõpilaste mõtteviisi tagamaadeni võib jõuda seal, kus autorid ei selgita-põhjenda, vaid ainult kommenteerivad tegevust, ent arusaadavalt ei võimalda see kõrvaldada kõiki tekkinud lünki.

Niisiis, seda, mida ma ideaalis teosest otsisin, seal täiel määral — spektri kogu värvigammas — ei leidunud. Viis värvitooni on olemas, kaks puudub. Aga ka olemasolevate nägemiseks on noore autori kaasus olnud kui mitte vältimatu, siis üsna vajalik ikkagi. Täiuslikkust saavutamata on Tikis-seeniõri ja Tikis-juuniõri ühiseksperiment tunnustatava tulemuse andnud.

Ja lõpuks ei saa jätta avaldamata imetlust, et üks kuuenda-seitsmenda klassi poiss — kui selles eas koolielust kirjutama hakatakse, siis eranditult endavanuste tegudest — on leidnud püsivust nii ulatusliku materjali kirjapanekuks, parandamiseks, viimistlemiseks (mis sest et isa nõu ja jõu toel). Usun, et proovinud on seda üsna mitmed, siinkirjutaja sealhulgas. Kuid minu paar-kolm tookordset õhinal tehtud algust ei ulatunud ükski esimesest koolivihikust kaugemale. Nii näen Tanel Tiksis mingil moel omagi unistuste teokstegijat.

Holger Kaints

KAS SUVITADA VABALT VÕI PLAANIPÄRASELT?

**Arvo Mägi: "Suvitusromaan".
Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Lund, 1991.
200 lk.**

Suvitamise kohta on kirjandusteadlane Rein Kruus Tartu kirjanduspäevade ettekandes 19. V 1985 andnud järgmise määratluse: "Suvitamise on võimalus elada vabalt, ühtsuses loodusega, hüljata linn, mis kehastab endas tsivilisatsiooni kõiki ebameeldivaid külgi. Seejuures kõik meeldiv, mis "tsiviliseeritud" ellu kuulub, on üle kantav ka suvitamisse, alates linnas trükitud raamatuga ja lõpetades kõikvõimalike kodumajapidamise tarvetega. Samal ajal ei eksisteeri suvitaja jaoks praktiliselt mingeid "metsiku" elu ebameeldivaid külgi, erinevalt "päris" looduslapsest ei ole suvitajal vaja taluda ebamugavusi elu säilitamise või elatise hankimise nimel, lihtsamalt võib öelda, et erinevalt maamehest ei tee suvitaja mingit ränka tööd. Suvitamisele on omane teatav õilsa erakluse varjund ja kõik, mis sellega kaasneb, koguni mõningaid asketismi jooni — on ju suvitusel mitmeti lihtsam ja vähenõudlikum kui linnaelu, siin kaotavad kehtivuse mitmed sotsiaalsed konventsioonid."

Siia on vaja lisada veel seda, et suvitamise eelduseks on teatav sotsiaalne seisund, ühiskondliku redeli keskmiste pulkade saavutamine. Kui eesti XIX sajandi talupoeglikus kirjanduses pole suvitamisest midagi kuulda, siis mõisnikuseisusest inimesed võisid suvitada ka sellal, nagu näitab teiste maade kirjandus. Vene aadlikud sõitsid Kaukaasiasse tervisevetele ning M. Lermontov on seda ilmekalt kujutanud "Meie aja kangelase" põhiosas, "Vürstinna Marys". Suvitamine on oluline elunähtus I. Turgenevi romaanides ja 1904 pani M. Gorki ühele oma näidendile pealkirjaks "Suvitajad".

Vististi võib eesti esimeseks suvitajaks (vähemalt kirjanike hulgas) pidada Eduard Vildet, kes 1905. aasta juunis tuli oma uue naise Linda Jürmanniga Pühajärvele suve veetma — igatahes on sellest alates olemas Kolga-Tedre talus "Vilde ait". Eesti kõige kuulsamate ja iseloomulikumate suvitajate hulka kuulub Karl August Hindrey, kes alustas Pühajärvel suvede veetmist 1911. Peatselt järgnesid talle vanema põlvkonna kultuuritegelased Anton Jürgenstein ja August Kitzberg — Pühajärvel Kolga-Linnamäe talus näidatakse turistidele ka "Kitzbergi aita". Hindrey enda suvitusromaan "Sündmusteta suvi" jäi küll tühis hiljaks (ilmus 1937), kuigi eesti suvitusromaanide tekkimiseks olid kõik eeldused olemas juba Esimese maailmasõja eel. Algataja au kuulub Friedebert Tuglasele, kes alustas oma "Felix Ormussoni" kirjutamist 1907—1908 ning

avaldas 1912 "Noor-Eesti" IV albumis selle romaani peatükke. Kaante vahele sai oma suvitusromaan "Kirjutatud on..." (hilisemates trükkides pealkirjaga "Soo") Oskar Luts küll varem, nimelt 1914. Ja siis hakkas neid suvitusromaanide tulema üksteise järel: 1918 ilmus A. Gailiti "Muinasmaa", 1919 kogus "Tuled stügisõõs" K. Rumori "Põlevad laevad", 1922 R. Rohu "Hümnid Paanile", 1923 J. Käneri värssromaan "Bianka ja Ruth". Ka A. Gailit pretendecrib eesti suvitusromaanide rajajaks, sest tema "Muinasmaa" lõpul seisab "kirjutatud Riias 1914".

Pikka aega on huvitunud suvitusromaanist Arvo Mägi, kes juba 1965 A. Gailiti "Muinasmaa" uustrüki eessõnas on jälginud eesti suvitusromaanide teket. A. Mägi on kiire kirjutaja, kuid oma "Suvitusromaan" on ta paberile pannud siiski kolmel aastal — 1987—1989. Kui Hindrey kirjutas oma romaanid peamiselt suvitamiste aegu (Margus Kasterpalu teatel — televisioonisaares 16. I 1992 — ei olnud ta Tartu korteris kirjutuslaudagi!), siis A. Mägi on tema enda kinnitamisest mööda kirjutanud oma püsikorteris Stockholmi Saltsjö-Boo linnaosas.

Tegevuskohaks on A. Mägi valinud oma sünnipaiga Põhja-Tartumaal. Seda on ta juba oma esimestes raamatutes kujutanud, aga vististi on just "Suvitusromaan" kirjanduslikuks mälestusmärgiks Kavastu valla Koosa aleviku läheduses paiknenud kodutalule. Sest alles viimastel aastatel on kodumaal mittekäinud A. Mägi saanud Jaan Eilartilt, allakirjutanult ja teistelt nukraks tegevaid teateid oma kodupaiga idüllilise hävimisest. Lõhmuse vanatalust ja selle kultuurihuvilisest peremehes Juhan Mägist jutustab keeleteadlane Lauri Kettunen oma memuaariraamatus "Tieteen matkamiehenä" (1945) mõndagi huvitavat; ta külastas seda talu juba 1910. Lõhmuse talu hävitas nõukogude võim: 14. VI 1941 kütiditati Siberisse Ida ja Juhan Mägi ning tagasi nad ei saanudki; 1944 purustas Punaarmee lennukipomm elumaja, nõukogude kord kaotas mõned teisedki hooned ning Koosa kolhoos nihutas järk-järgult oma karjafarmi Lõhmuse õueni, teisele poole maanteed ehitati standardsed kahokorru-selised elumajad ulgöölistele. Koosa põliselanikke on järele jäänud vähe, asemele on tulnud immigrandid, nii venelased, ingerlased kui ka eestlased. Niisiis ei meelita miski Arvo Mägi sünnipaika külastama, parem on tundunud säilitada noorpõlve mälestused muutmatuna.

Koosa külla ja aleviku olustik ongi "Suvitusromaanis" Teise maailmasõja eelses seisundis ilmekalt välja joonistatud, visandatud on hulk maanimeste tüüpe nii sealt kui ka paarist naaberkülast. Tegelas on ohtrasti, nii et autor on pidanud vajalikuks esitada lugejale orien-

teerumise hõlbustamiseks osaliste nimekirja nagu näidendis. Esimesel leheküljel on fikseeritud täpselt ka tegevusaeg: 1936. aasta lõikuskuu.

Arvo Mägi kirjanikuisikus peavad tugevat võitlust ratsionaalne ja intuiitiivne poolus. Ratsionaalne alge on pannud kirjaniku kirjutama tasakaalukaid ja ülevaatlikke kirjanduslugusid ning artikleid, aeg-ajalt välgatav emotsionaalne külg on proosateostesse loonud emotsionaalseid lehekülgi ning sünnitanud kaks luuletuskogu — "Regivärsid" (1963) ja "Vastuhelgid" (1969). Ratsionaalse ja emotsionaalse võitlus kajastub ka "Suvitusromaanis". See järgib mitmeti prantsuse kirjanike loodud žanri — romaani romaanikirjutamisest. Peategelane, 20-aastane Tartu tudeng Maare, on otsustanud kirjutada suvitusromaanis ning asub selleks materjali koguma oma vanemate talus. Kuid Maarele ei ole kirjaniku poolt antud mõjuvat psühholoogilis-emotsionaalset tugejõudu, ta asub endale võetud ülesande täitmisele liiga ratsionaalselt. Kirjanik ei ole Maarele lubanud ka küllaldaselt aega romaani kirjutamiseks või selle ülesandega läbikukkumiseks. A. Mägi on kaalutlenud oma teosele liiga ratsionaalse kompositsiooni: tegevus on surutud ühe ööpäeva raamidesse. Säärast kompositsiooni esineb XX sajandi kirjanduses küllalt sageli, Mart Raud on oma noorpõlves kirjutatud raamatus "Videvikust varavalgeni" (1927, sai "Looduse" romaanivõistlusel II auhinna) võtnud tegevusajaks ainult ühe öö. Ent niisugused romaanid on oma loomult analüütilised, sest paarikümnetunnisest tegevusajast piisaks vaid seiklus- ja kriminaalromaanile, harilikus elus on üpris haruldane sündmuste kuhjumine nõnda lühikesse ajavahemikku. Niisiis analüüsitakse ühepäevaromaanides tavaliselt peategelase minevikku, olevikulise tegevuse kõrval on olulised või isegi veel tähtsamad möödänikus toimunud sündmused. Kuid "Suvitusromaanis" kangelannal Maarel pole minevikust midagi olulist ammutada ega analüüsida, sellel veel neitsipõlve pidaval tütarlapsel pole meenutada isegi ühki suuremat armastuslugu. Teiste inimeste elust täpsema pildi saamiseks on üks päev liiga lühike, unises kolkakülas ja tillukeses teeristialevikus ei saa ühte ööpäeva kuhjata kuigi palju sündmusi. Ja "Suvitusromaan" jääbki sündmusvaeseks ja loiuks, sest kirjanikul ei ole oma teose pingestamiseks ka kaasahaaravat probleemi. Noorukese Maare järeldused ja mõtisklused kaasinimeste elust osutuvad hoopis pealiskaudsemaks kui Hindrey "Sündmusteta suve" jutustajal, elutargal kirjanikul, kes teab ka oma tegelaste minevikust palju ning oskab neid episoodide põimida olevikulistele vaatlustega.

Niisiis on 24-tunnine tegevusaeg osutanud "Suvitusromaanile" karuteene, ja autoril jääb

üle tegevusaja ühte öösse suruda erutavaid sündmusi. A. Mägi lavastabki päris veenvalt Lohu talu 30-aastase tööperemehe Oti kakluse, kuid ka sellest jääb väheks. Edasi viib kirjanik oma meeliste gelase Maare kaastudengi Aarnega äikese eest varju ahvatlevasse heinaküüni, aga seal avanevaid võimalusi kasutatakse poolikult. A. Mägi pole ei teistes raamatutes ega "Suvitusromaanis" end näidanud puritaanlasena, kuid 14. peatükis saab vanaaegne kombekus temast siiski võitu ning autor ei lase Maarel oma neitsipõlve siin lõpetada. Muidugi olid 1936. aastal noorte kombed tublisti tagasihoidlikumad kui pool sajandit hiljem. Ent siiski kipub Maare selles peatükis kaotama usutavust, tema ratsionaalsed mõlgutused oma romaanist Aarne liginemiskatsete ajal tunduvad kirjaniku poolt peale surutuna. Maare alistumine oleks avanud romaani pingestamiseks uusi võimalusi, nüüd langevad need ära.

Kui romaani tegevusaeg oluks pikem, saanuks näidata Maare kirjanduslike skeemide ja tegeliku elu lahknemist, kirjandusliku tee alguse raskusi ning romaan romaani kirjutamisest võinuks muutuda huvitavaks. Maare päevikukatkendid ei suuda Maare romaani asendada. Pealegi peaks öö läbi seigelnud nooruke Maare olema vastu hommikut puruväsinud ja sügavalt magama, selle asemel on kirjanik pannud Maare päevikut kirjutama: "Pea läheb raskeks, silmad valguvad nagu liiva täis. Vaja siiski panna kirja vähemalt paar sõna, muidu haihtub kõik" (lk. 123). Noorel inimesel on veel mälu koormamata, vastuvõtlikkus suur. Miks peaksid õised muljed mõne tunni jooksul lenduma? Pealegi ei leidu Maare päevikukatkendites midagi olulist.

A. Mägi ratsionaalselt kavandatud kompositsioonid on andnud vahel huvitavaid, eesti kirjanduspilti rikastavaid tulemusi, nii kindla-jooneliselt planeeritud novelliahel Tartu agulielust "Viimane paar" (1965) kui ka hüpoteetiline pikaajaline Karvikute suguvõsa tetraloogias "Risti riik", "Uued isandad", "Õigus hõlma all" ja "Lippude vahetus" (1970—1973). Kuid liiga ümaralt kavandatud kompositsioon ei ole lasknud "Suvitusromaanis" tegelastel vabamalt tegutseda, Pegasuse pidev pidurdamine suuraudadest on kahjuks tulnud.

Kriitik Astrid Reinla on mind küll korduvalt üritanud rünnata, et ma pole hakanud puhta kunsti eestvõitlejaks, vaid hinnanud kirjanduse ideelisi, informatiivseid ja pedagoogilisi väärtusi. Kaldun arvama, et eesti kirjanduses on üldse puhast kunsti vähe, algusest saadik on siinseil kirjandusteostel olnud vaja võidelda millegi eest, selgitada ja propageerida midagi ning nendest ülesannetest pole vabane mist näha veel praegugi. Vene kirjandusteo-riates on muidugi kirjanduse ideelised

ülesanded seatud esikohale, aga ka meie autoriteetne kirjandusteadlane ja folklorist August Annist on leidnud, et kirjandusel on mitmeid põhifunktsioone (pakutakse nii elamuslikke, artistlikke, teadmisi andvaid kui ka ideoloogilisi ja eetilisi väärtusi) ning vaielda maksab vaid nende järjestuse ja osatähtsuse üle (vt. "Looming" 1966, nr. 10).

Arvatavasti võib A. Mägi "Suvitusromaan" arvata puhta kunsti hulka kuuluvaks: on ju siin rakendatud väga järjekindlalt kompositsioonireegleid, jutustatud pidevalt ühe tegelase (Maare) vaatepunktilt, säilitatud ühtne, kergelt arutlev ja kvaliteetseid pilte esitav stiil, tegelasi eristavalt karakteriseeritud, ajajärgu atmosfääri edasi antud. Sisustatud on romaan peamiselt armastuslugudega, siin on nii suhete kolmnurki, nelinurki kui ka paare. Peategelane Maare püüab meeldida tudeng Aarnele ja küllakunstnik Toivole ning vahest veelgi rohkem

KEISRILE, MIS KEISRI JAGU

Mae Antsu: "Mu pärnade aegu".
"Eesti Raamat", Tallinn, 1991. 240 lk.

Eks neid jää veel mõnda aega tulema — raamatuid, mis pole kirjutatud värskes Eesti Vabariigis, ent mis meie pika trükitistlikli tõttu alles nüüd päevavalgust näevad, olles mõneti nagu sumult sündinud. Raamatuid, kus midagi juba nagu tohtis ütelda ja mis kirjutamise ajal võlanuksid aktuaalseltki, ent takkajärele panevad õlgu kehitama: pole ei liha ega kala.

Ilmunuks "Mu pärnade aegu" anneksioonina — mõningate kärbetega muidugi —, võinuks teda võtta kui harilikku olmekat; oli meil seesugune žanr kui hästi meelde tuletada. Nüüd võiks selle romaani paigutada lahtrisse "kuidas neist asjadest tollal kirjutati", tollal, üleminckuperioodil. Tegemist on ikkagi 1990. aasta romaanivõistlusel ergutusauhinna saanud teosega, mis celdab, et ta on kirja pandud aastakaaks varem. Lugesdes mõtled kogu aeg, et näe, tollest asjast võis siis juba niimoodi kõnelda...

Tegelikult ei tohiks kirjandust lugesdes niimoodi mõelda. Peaks otsima seda, mis ta nüüd oligi — esteetiliselt sõnumit. Aga paraku ärgitab "Mu pärnade aegu" kõnelema hoopis muudest asjadest. Nimelt on Mae Antsu oma esikromaanis võtnud tõsiselt analüüsida kooliõpetaja rolli okupatsioonihiskonnas. Mõni hea inime ne kirjutatuks sel teemal artikli, Mae Antsu on valinud belletriseeritud variandi. Õigem ka, saab rohkem näiteid tuua ja keegi ei kipu kärpima.

Eesti keele ja kirjanduse õpetaja Juta Hiiblapuu küsib enne pensionile jäämist pikale tööle tagasi mõeldes iseendalt, kas ta mitte valeprohvet pole olnud. Et on äkki õpetanud

nimeta Magistrile. Tööperemees Ott kakleb lit-saka Mahta pärast veskipoiss Rehardiga ning otsustab lõpuks koduloomise ja noorusarmastuse Miili kasuks. Rubenslike vormidega Leene peab kindlustusagent Villemit kergekaaluliseks ning saadab selle minema. Lohu talu omanikud Jaanus ja Riina Kossa on küll väga erinevate hoiakutega inimesed, ent suudavad abieluiket edasi vodada. Romaani püütakse korraks ärevaks muuta õise äikesega, aga siiski jääb selle atmosfäär rahulikuks, siin ei lahendata probleeme ega võidelda ideede eest. Hitleri ähvardavat nime mainitakse korraks, ent sellestki ei sigine mingit rahutust, ligidase Peipsi taha jäävast stalinismi eksperimentaariumist ei ulatu "Suvitusromaan" isegi anekdoote. Niisiis võib "Suvitusromaan" pakkuda lõõgastavat lugemist, aga ei erguta mõtlema.

Oskar Kruus

õpilastele hoopis valesid asju. Valeprohveti-kujundi nüanss pole poliitiline, pigem moraalne. Kas tollasel/praegusel raha ja jõu kummardamise ajal oli ikka mõtet pakkuda "moraalset ülendust, ilu".

Illustratsiooniks on episood, kus mõned õpilased Underi ballaadide käsitlemise ajal panevad käima makilindi WC loputuskasti solina jm. hääletega. Õpetaja on muidugi sügavalt solvunud. Probleem on paraku niisama vana kui kooliharidus ja näitab, et vastuvõetavat koolikava pole vist kusagil ega kellelgi õnnestunud välja mõelda. On ju koolilapsed läbi aegade pedagooge kimbutanud ja ärajäänud tundide üle rõõmistanud — selle asemel et tunda kahetsust saamata jäänud teadmiste pärast. Miks kool laste loomulikku õpihimu pärsib, on omaette teema ega mahu retsensiooni sisse.

Pealegi ei ole romaani võtmeküsimuseks õpilased, keda tutvustatakse võrdlemisi skeemaatilisel, vaid ühe õpetaja lugu. Ühiskondlikust situatsioonist tingituna ühe poolharitlase lugu. Poolharitlaseks nimetab noorukest Jutat põlglikult tema potentsiaalne ämm, aga kahjuks on ämmal õigus. Eesti NSV ajal humanitaardiplomi saanud inimesed, kes just omal käel teadmisi kõvasti ei täiendanud, on sisuliselt kõik poolharitlased. Tudengid, kes said eesti keele ja kirjanduse õpetaja diplomi, ei olnud lugenud suurt osa eesti kirjandusest — ei tohtinud olla lugenud. Missugused olid kooliprogrammid, teavad kõik isegi. Selge, et vähegi ausal inimesel tekkis kirjanduse õpetamisel mitmeid sisekonflikte. Matemaatikaõpetajal oli kergem, usun ma, sest kaks korda kaks oli isegi Stalini ajal enamasti neli ja logaritmid tabelit ei peetud keelatud kirjanduseks. Aga jah, kas peaksime nüüd senistelt ajaloo- ja kir-

randusõpetajailt õpetamisõiguse põhiseadusega ära võtma? Või trammijuhitudelt juhtimisõiguse?

Kollaboratsioonismi analüüsini romaan siiski ei küüni, kirjutamisaeg polnud veel nii vaba. Pigem koondub autori tähelepanu küsimusele, kuidas tänapäeva koolirüüsinas psüühiliselt vastu pidada ja julmuse keskel hingelist tasakaalu säilitada.

Lugeja õnneks ei kipu autor üleliia filosoferima; kui ta seda teeb, on tulemuseks laused "Tund on looming, kordumatu, alati uus" või "Puud on nagu inimesed, igaüks oma nägu ja tegu".

Mõnikord mõtlen, miks küll kirjutavad oma raamatuid Viivi Luik, Mati Unt, Madis Kõiv. Miks trükitakse heas eestinduses silmapaistvaid välisautoreid? See kõik paistab ju vajuvat musta põhjatusse kaevu, enamik eesti keeles kirjutajaid ei näi neist teostest midagi õppivat. Aga olgu peale, nõnda langen ma ise pedagoogi rolli, kes kurdab hukkaläinud nooruse üle, ja see on natuke naeruväärne.

Ega kirjandust õppida saagi. Kirjutamistechnikat saab õppida küll. Kõnesolevale romaanile tulnuks kasuks mõnevõrra dünaami-

lisem süžee või vähemalt isikupärasemad arutlused, mis võinuksid Juta Hiiblapuust teha niisama meeldejääva tegelase, nagu seda on Juulius Kilimit Ristikivi "Rohtaias". Ehkki jah, debütandile ei maksa pahaks panna, miks ta ei kirjuta nagu Karl Ristikivi. Miks ta peakski. Karl Ristikivi on meil juba nagunii olemas.

Üks voorus on romaanil ometi. Ta on oma ajastu dokument. Sest loodetavasti tuleb kunagi aeg, kus punaokupatsioon on sama kaugel ja võõras nagu praegu mõisate põletamine 1905. aastal, ning siis pakub "Mu pärnade aegu" kahtlemata mõnelegi lugejale avastamisrõõmu ja aitab Eesti ajalugu vaksavõrragi seletada. Võib-olla ongi triviaalkirjanduse ülesanne pakkuda viiekümne aasta pärast kultuuriloolist huvi?

Aga et ma õige mitu romaanivõistluse romaani järjest läbi olen lugenud, tahaksin resümeeerida: kui meie ajaviite-kirjavara tegijad ennast tõsiselt kätte ei võta, vallutavad Eesti triviaalkirjanduse turu kähku ameeriklased, inglased ja kas või portugallased. Ja vallutagu pealegi, põnevam on.

Astrid Reinla

KROONIKAT

16. jaanuaril oli Eesti Raamatuhingus nimeka raamatuteadlase Friedrich Puksoo nimelise aastapreemia žürii koosolek. Esitatud seitsme kandidaadi hulgast pälvisid seekord laureaadi tiitli Kyra Robert uurimustekogumiku «Raamatutel on oma saatus» ning Tatjana Šahhovskaja Tartu Ülikooli Raamatukogus ja Petseri kloostri leiduvate XVI—XVIII sajandil kirillitsas ilmunud teoste venekeelse bibliograafia eest. Veel otsustas žürii esile tõsta Vello Paatsi bibliofiilse raamatu «Kooliraamatute loendus 1843. aastal Tartu- ja Võrumaal» eest. Preemiad jagati välja F. Puksoo sünniaastapäeval 23. jaanuaril.

19. jaanuaril tähistati «Pegasuses» Paul-Eerik Rummo 50. sünnipäeva.

22. jaanuaril oli koos Kirjanike Liidu esimene juhatuse koosolek alanud aastal. Liidu uuteks liikmeteks võeti vastu tõlkija Anu Saluäär ning luuletajad Jaan Isotamm ja Karl Martin Sinijärv. Arutati asutatava Soome-Ugri Kirjanike Nõukogu Tallinna-istungjärgu korraldamisega seotud küsimusi, samuti olid pike-malt kõne all Eesti Kirjanike Liidu uus põhikiri ja ettevalmistused liidu celseisvaks üldkoguks.

23. jaanuaril suri näitleja ning näite- ja

proosakirjanik Eduard Järs (s. 17.IX 1921). 30. jaanuaril sängitati ta Pärnu Metsakalmistu mulda.

24. jaanuaril tehti Luunjas teatavaks järjekordne Karl Eduard Sõdi nimelise lasteluule auhinna laureaat. Seekord sai preemia mõõdunud aastal «Tähekeses» ilmunud loomingust eest Milvi Panga. Autasu sai ka tema värsse illustreerinud kunstnik Viive Noor.

28. jaanuaril näitas Soome Instituut Soome Kirjanike Liidu kirjanduse arenduskeskuse eestvõttel valminud videofilme Viljo Kajavast ja Kirsi Kunnasest. Filme kommenteeris Soome Kirjanike Liidu esimees Jarkko Laine.

29.—30. jaanuarini olid Tallinnas koos Ungari, Soome ja Eesti kirjanike liitude ning Venemaa Soome-Ugri Rahvaste Kirjanduste Assotsiatsiooni esindajad, et panna alus Soome-Ugri Rahvaste Kirjanike Nõukogule.

ÖNNITLEMED

2. märts — Muia Veetamm 85

18. märts — Liidia Tuulse 80

28. märts — Veera Saar 80

KES ON JAAN JÄRVALANE?

Võib-olla ütleb Jaan Järvalase kohta lugejale rohkem tema kodanikunimi Oskar Lõvi, keda 80. sünnipäeva puhul on tituleeritud agronoomiks. Leksikon «Eesti avalikud tegelased» (1932) teatab täpsemalt: «Lõvi, Oskar, agronoom, äritegelane. Sünd. 6. III 1892 Tapikul Pajusi v. Viljandimaal.» Niisiis on tal käes kõige tähtsam juubel — sada aastat sünnist.

Oskar Lõvi on saanud hariduse Järvamaal Ramma külakoolis (1900—1904), Järva-Jaani vene kihelkonnakoolis (1905—1907), Tartus H. Treffneri gümnaasiumis (1907—1912) ja Peterburi ülikoolis (1913—1917). Agronoomidiplomiga oli ta teenistuses Kesk-Aasias ja Ukrainas, opteeris Eestisse 1920 ning sai siin Põllutööstusministeeriumi viinavabrikute osakonna juhataja koha. 1921 siirdus ta Pariisi, kus

teenis leiba Renault' autotehases insenerina ning õppis Sorbonne'i ülikoolis keemiat ja radioloogiat. 1927 Eestisse naasnuna tegutses ärimaailmas, esmajoones aktsiaseltsi «Lihaeksport» tegevdirektorina, kes korraldas peale lihasaaduste müügi ka tööloomade eksportimist. Sovetliku süsteemi eest põgenes 1944 Rootsi, kust siirdus varsti Kanadasse. Montrealis sai O. Lõvist ka kirjanik ning seal lõpetas ta oma elupäevad 4.VIII 1977.

Autobiograafilises romaanis «Kolm naist» I ja II (Toronto, 1965) on Oskar Lõvi andnud peategelasele Jaan Järvalase nime ning kasutat seda ka kirjanikunimena tiitelhel. See mahu- kas romaan algab H. Treffneri gümnaasiumi päevadega ning lõpeb 1941. aasta sündmustega. Peategelast on näidatud veel Peterburis,

Kislovodskis, Taškendis, Novorossiiskis, Kiiev ja Pariisis, eeskätt on kujutatud tema suhteid naistega, mis arenevad kohati pingeliseks sündmustikuks. Kuid armastusprobleemide kõrval on analüüsitud ka ajaloolisi olusid nii meil kui mujal.

Vanapõlves kirjutas Jaan Järvalane ajalooliste romaanide triloogia «Veretasu», «Risti tähe all» ja «Kirikuehitajad» (kaks esimest ühiste kaante vahel 1966 ja kolmas 1970, ilmuniskohaks kõigil Toronto). Autor on huvitunud eesti hõimude kristianiseerimisest XIII sajandi Virumaal. Mõtekujutuslike tegelaste kõrval tuakse sündmustikku kõrvalistes rollides ka ajaloolised vanemad Lehola Lembitu ja Püdiviru Tabelinus. Jaan Järvalase tõlgenduses toimub ristiusu vastuvõtt Virumaal rahulikult, ilma suuremate tõrgeteta. Ta lasab talupoegade oma initsiatiivil ehitada kirikuid Järva-Jaani ja

Väike-Maarjasse, peale muu seletab autor selle piiblipärase nime andmist kirikule ühe kohaliku kindlameelse naise eluloost tulenevalt. Jaan Järvalane on ladus jutustaja ning osav fabuleerija, kuid tegelaste psühholoogiline joonis kipub kohati liiga modernseks. Peale kristlike kujutelmade on tegemist ka paganlike uskumustega ning nõidadega. Luuletaja Hannes Oja on arvanud: «Johtuvalt ristiusuliseset nägemisaspktist on nõiale antud väga ebasümpaatne iseloomustus.» Hoopis teistsugune nägemus on Karl August Hindreyli sellest valdkonnast romaanis «Nõid» (1938), Tabelinusest aga on kirjutanud Ain Kalmus ja Endel Nirk. Nii et võrdlemisvõimalusi on palju, teiste ajalookirjanike sekka oleks vaja tuua ka Jaan Järvalane.

Oskar Kruus

LÄTI JA LEEDU KULTUURI SOOMLASTELE

Soome kultuurihuviline on koguteose «Dainojen henki. Latvian ja Liettuan kirjallisuudesta ja kulttuurista» (toim. Urpo Vento. Helsingi, 1990. 276 lk.) näol saanud endale hea teatmeteose. Ühete kaante vahele on koondatud kompaktna andmestik kahe Balti riigi — Läti ja Leedu — ajaloo, keele, mütoloogias, rahvaluulest, kirjandusest, autoriteks kas soome oma uurijad või läti ja leedu teadlased.

Raamat algab Seppo Zetterbergi ülevaatega «Läti ja Leedu ajalugu», kus autor peatükkide kaupa käsitleb paralleelselt mõlema maa iidset vabadusaega, võõramaiseid vallutusretki, ärkamisaega, iseseisvust ja nõukogude võimu aega, aastapiirideks 1100—1990.

Ajalookäsitlusele järgneb pikem kirjutis balti keeltest, mütoloogias ja rahvaluulest. Selline asjalik ülevaade «Jumalad, tammed ja laulud» võis teoks saada tänu Lauri Harvilahtile, kes juba aastaid Läti ja Leeduga kontaktis olles on järjekindlalt tegelnud vastava temaatikaga. Lauri Harvilahti teeneks on muide ka läti rahvaluule valikkogu ilmumine 1985. a. — «Lehmusen tytär, tammen poika» — läti rahvaluule paralleeltekstidena (soome keeles reaalne tõlge) koos rikkaliku kommentaariumiga. (Kõrvalmärkusena: kõik ju olenebki alati vastavate üksiktegi olemasolust. Nii ilmus Soomes 1988. a. A. Pumpursi «Karhunkaataja» («Läcplësis»), sest leidis soomendaja — Soomes elav liivlane Edgar Vaalgamaa.)

Nii et läti ja leedu rahvaluule puhul on soomlastel vedanud. Ilukirjanduse vähegi põhjalikum tutvustus on aga alles algusjärgus, mida tõestab kas või raamatu lõpus avaldatud bibliograafia. Sellest selgub, et läti ja leedu kirjandust on Soomes ilmunud üsna vähe ja juhuslikult, needki raamatud tõlgitud peamiselt

teiste keelte vahendusel. (Kahjuks on tõlkija ja lähtekel tihti nimetamata jäetud.) Veel hiljuti ei olnud Soomes ühtegi läti keelt valdavat tõlkijat, alles viimasel ajal on esile kerkinud Eva Gottberg-Talve; lisa on edaspidi loota ka Helsingi Ülikooli juures äsja moodustatud läti keele õpirühmast.

Niisiis on «Dainade hinges» avaldatud hoolikalt kirjapandud kirjanduse ülevaated justkui sissejuhatuseks loodetavatele läti kirjanduse tõlketekstele. Kahes pikemas kirjutises «Läti kirjanduse neli aastasada» Viesturs Vecgrēvise sulest ja «Leedu kirjanduse paradoksid» — autoriks Algimantas Bučys — antakse läbilõige läti ja leedu kirjandusest A–st O–ni.

Ent koguteose koostajal oli veel üks hea kirjutis varuks — Stasys Skrodenise «Leedu ja Soome kultuurisuhete algusperiood». Selles on juttu vanimatest suhetest muinasajal, mis on jätnud jälgi keelde ja rahvaluulesse. Ja sellestki, kuidas kuningakodade põimumine on ajendanud kirjutama luulet kuni Eino Leinoni välja («Juhana ja Katariina armastuslugu», 1919). Või siis hilisemast — suurest Leedu sõbrast kirjanik Maila Talviost, kes koos mehe Jooseppi Mikkolaga omal ajal kogus leedu murdeid ja rahvaluule ning tõlkis leedu dainasid soome keelde. Kahjuks ei olnud raamatu koostajail välja pakkuda samasugust materjali Läti-Soome suhete kohta.

Kahetsusväärse ebakõlana läbimõeldult valitud ja koostatud kirjutiste reas mõjuvad kaks viimast — «Perestroika leedu kirjanduses» ja «Läti kirjandus 1990», mis oma pealiskaudsusega ei lisa vähimatki eespool öeldule.

Ita Saks

RAIMOND KAUGVER
25.II 1926 — 24.I 1992

Hõreneb nende meeste rida, kes tulid eesti kirjandusse, kandes terve elu otsekui mürsukildu ihus kaasas oma noorukisaatust, lahinguid Teise maailmasõja erinevatel rinnetel, kus väikese riigi ja rahva kaotus oli juba ette teada. Osa neist poistest jäid riigita, osa hoopiski kodumaata. Üht selle põlvkonna jaoks tüüpilist saatusevarianti esindas ka Raimond Kaugver, Eesti kõigi aegade kõige loetavamaid kirjanikke.

Nüüd on surm temagi viinud. Kõigele lisaks lõppes tema jaoks ka üle tosina aasta kestnud trotsakas heitlus saatuseks saanud ränkade haigustega. Kaotajaks pooleks ta selles ei jäänud — just need aastad on tema loomeloos kõige viljakamad.

Raimond Kaugver sündis 25. veebruaril 1926 Rakveres. Seal lõpetas ta 1943. aastal keskkooli. Edasise elukäigu osas püsis kodumaal väljaantud teatmeteostes pikka aega üsna tüüpiline tühimik, mida taibukas lugeja võis ju oletuslikult täita mõnegi Kaugveri romaanikangelase elulooliste seikade ümberprojitseerimisega, ent millest laiem avalikkus sai otsest kinnitust alles 1989. aastal ilmunud raamatus «Kirjad laagrist». Tegelikult on see lihtsakoeline, ent oma dokumentaalsuses mõjuv jutukogu Raimond Kaugveri esikteos, mis pidi ilmumist ootama üle neljakümne aasta. Ühe poisiohtu nooruki sõjatee viis Soome rinnetelt Gulagi barakidesse.

Vabaks lastud mehena pidas Kaugver mitmeid kirjanduskaugeid leivaameteid, näiteks on ta olnud trammijuht. Trammitrust ja muudki konkreetselt kogetud keskkonnad moodustavad hiljem tõepärase realistliku fooni Kaugveri varasematele romaanidele. (Näiteks on 1965. aastal ilmunud «Seitsmendas läänes» vist ainus arvestatav «kaevuriroman» eesti kirjanduses).

Trükisõnas debüteeris Raimond Kaugver nagu mitmed teisedki põlvkonnakaaslased kolmekümneselt, «sulaperioodi» saabudes. Viiekümnendate lõppu ja kuuekümnendate algusse jääb hulk jutte perioodikas ja almanahhides, samuti luuletusi, arvustusi ja kuuldemänge. Tasemelt oli proosa ebaühtlane, ent aimus kaasasündinud žanrinärv. Kuuldemängud tõid mõni aeg hiljem kaasa koguni rahvusvahelist edu. Tollal tekkinud dramaturgiahuvi jätkus pisteliselt läbi mitme loominguperioodi. R. Kaugveri näidendeid on mängitud Eesti teatrites ja välismaalgi. Tuntuimaks sai neist «Oma saar» (1970), huvitavamad ja eksperimentaalsemad aga on ilmselt «Rong väljub hommikul» (1971) ja «Saturnuse lapsed» (1989).

Eesti kirjanduslukku jääb Raimond Kaugver ennekõike viljaka romaanikirjanikuna. Esimene romaan «Keskpäevalgus» ilmus 1962. aastal. Ilmselt jääb tulevaste kirjandusloolaste ülesandeks selgitada välja Kaugveri-fenomeni

tagamaad, kolmkümmend aastat kestnud pideva lugejame-
nu saladus. Tema viieteistkümne romaani kohta on kriitikas
avaldatud vastakaid arvamusi. Ent kirjaniku ajakajaline, sa-
geli publitsistlikult äge sõnum äratas lugejates usaldust.
Kaugver ei olnud elitaarne kirjanik, kuid oma lugejat tundis
hästi. Koondpilt tema romaanide temaatikast ning tonaalsu-
sust on nagu pidev kriitiline reportaaž hiljutise Eesti NSV te-
gelikkusest, nagu tõtaka käega kirjutatud aruanne
allasurutud rahva haigusloo eri staadiumidest. Samas on
juba praeguseks vaieldamatu, et üle publitsistlike hetke-
väärtuste on tõusnud näiteks romaanid «Nelikümmend küü-
nalt» (1966), «Vana mees tahab koju» (1983,
ekraniseeritud 1991), «Postuumselt rehabiliteeritud»
(1990). Peale romaanide avaldas R. Kaugver kuus kogu-
mikku lühemat proosat, milles leidub rohkesti ka eksper-
imentaalset. Ka kuulub Kaugver novelliga «Elupäästja»
Tuglase preemia laureaatide nimistusse. Üsna suur hulk ta
raamatuid on eri aegadel ilmunud soome, vene, leedu,
tšehhi, bulgaaria, armeenia jt. keeltes.

Kirjanike Liitu kuulus Kaugver 1964. aastast. Umbes sa-
mal ajal jäi ta vabakutseliseks, lüües mõnigi kord energili-
selt kaasa kirjanike ühissetevõtmistes. Nii kuulus ta näiteks
kirjastuskooperatiivi «Kupar» asutajate hulka.

Raimond Kaugverit ei ole enam. Koos temaga on jälle
jäädavalt igavikku pudenenud osake selle põlvkonna vaimu,
vitaalsust ja tolerantsi.

Mälestagem elurõõmsat sõpra, mälestagem meest, kes
stiilika eneseirooniaga trotsis saatust.

Teet Kallas

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, J. KROSS,
A. LANGEMETS,
T. LIIV, M. LOODUS,
P. OLESK, P.-E. RUMMO,
T. TOOMET, M. TRAAAT,
U. UIBO, E. VETEMAA

Peatoimetaja:
ANDRES LANGEMETS
tel. 44 32 62

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 44 13 65

Vastutav sekretär
LINDA UUSTALU
tel. 44 07 81

Ilukirjanduse osakond
MART MÄGER
ASTA PÖLDMÄE
tel. 44 07 82

Publitsistika osakond
OTT RAUN
tel. 44 07 80

Kriitika, kirjandusteaduse
ja informatsiooni osakond
UDO UIBO
tel. 44 13 65

Keeletoiimetaja
AIME RAMMUS
tel. 44 07 80

Korrektor
KADI LEIHTMETS
Sekretär
BRIT PERENS
tel. 44 13 65

Toimetus: EEO 090, Tallinn, pk.
62,
Harju tn. 1.

Kirjastus "Perioodika",
Tallinn, Pärnu mnt. 8.
Ladumisele antud 3. 02. 1992.
Trükkimisele antud 23. 03. 1992.

Trükiarv 5290.
Ofsetpaber, 60x70/8.
Trükipoognaid 18,0.
Tingtrükipoognaid 14,04.
Arvestuspooignaid 13,89.
Tellimise nr. 515.

Ajakirjandustrükikoda,
Tallinn, Pärnu mnt. 67-a.

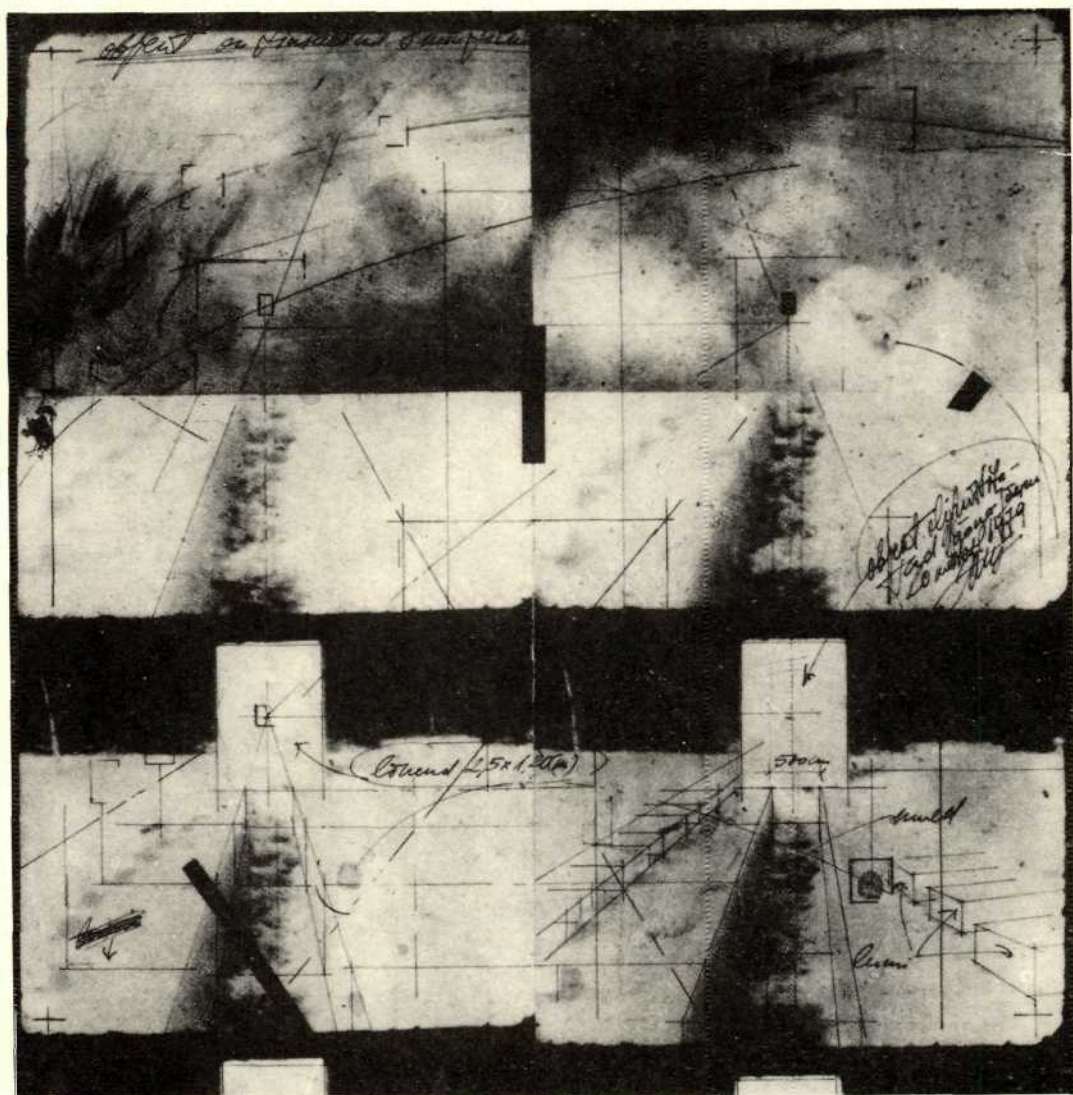
"Looming" nr. 3,
märts 1992.

Hind 8 rbl.

Praakeksemplari korral
pöörduda TKO-sse Pärnu
mnt. 67-a, tel. 68 14 11.

- 291 H. RUNNEL
Uus uueks saamine
- 295 M. UNT
Tere, kollane kass
- 311 A. SUUMAN
Korilane korjab
Torn kummardab maani jt. luuletusi
- 317 M. TRAAAT
Minge üles mägedele. VI jagu
- 367 H. KINGO
*pildil mida maalin minu vari
*küsid kuidas me elame jt. luuletusi
- 370 J. F. DE LA HARPE
Jacques Cazotte'i ettekuulutus
- 373 A. SELLER
Vihma pikk märg ja lakkamatu keel
*Kihnuust tulnud
- 375 J. SEMPER
Päeva ja öö raamat
- 388 O. REMSU
Hetkemuljeid ja -tõdemusi 1991. aasta proosa kohta
- 394 M. MUTT
Eesti ajakirjanduse muutumine
- 407 E. LAASI
Soome Talvesõda ja Eesti crapooletus
- 418 A. EELMÄE
Lõpetamata jäänud lugu
- 420 A. PERVIK
Tempel pimedale lõokesele
- 422 H. KAINTS
Unistus teoks
- 424 O. KRUIUS
Kas suvitada vabalt või plaanipäraselt?
- 426 A. REINLA
Keisrile, mis keisri jagu
- 428 RINGVAADE
- 316 S. LIIVA. Tuules
(Ofort) 1984
S. LIIVA. Merehädalised
(Ofort) 1986
- 369 S. LIIVA. Linde kuulamas
(Segatehnika) 1987

Esikaane siseküljel:
S. EELMA. Maalätted I
(Segatehnika) 1989
Tagakaane siseküljel:
J. OKAS. Objekt
(Stigavtrükk) 1979

JÜRI OKAS. Objekt

(Sügavtrükk) 1979

ISSN 0134—4536

LOOMING

8 rbl.

78 174